

Əmir Əliyev, Qulu Novruzov, Gülnaz Rzayeva,
Azər Səfərov, Şahin Məmmədrzalı

**İNSAN HÜQUQLARI,
ƏQLİ MÜLKİYYƏT
VƏ İNFORMASIYA:
QARŞILIQLI HÜQUQİ
ƏLAQƏLƏR**

Dərs vəsaiti

*Bakı Dövlət Universiteti tərəfindən verilmiş
10 dekabr 2018-ci il tarixli R-99 sayılı əmrlə
dərs vəsaiti kimi təsdiq edilmişdir.*

BAKİ – 2021

Müəlliflər:

Əliyev Əmir İbrahim oğlu, Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsinin dekanı, “İnsan hüquqları və informasiya hüququ” UNESCO kafedrasının müdiri, hüquq üzrə elmlər doktoru, professor;

Novruzov Qulu Novruz oğlu, Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin Akademiyasının rəisi, gömrük xidməti general-mayoru;

Rzayeva Gülnaz Aydın qızı, Bakı Dövlət Universiteti “İnsan hüquqları və informasiya hüququ” UNESCO kafedrasının müəllimi, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru;

Səfərov Azər Toftiq oğlu, Bakı Dövlət Universiteti “Əqli mülkiyyət hüququ” kafedrasının müəllimi, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru;

Məmmədrzalı Şahin Sabir oğlu, Bakı Dövlət Universiteti “İnsan hüquqları və informasiya hüququ” UNESCO kafedrasının müəllimi

Elmi redaktor:

Əliyev Əmir İbrahim oğlu, Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsinin dekanı, “İnsan hüquqları və informasiya hüququ” UNESCO kafedrasının müdiri, hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Rəyçilər:

Səfərov Nizami Abdulla oğlu, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin deputatı, hüquq üzrə elmlər doktoru

Sadiqov Əfsər İsa oğlu, Bakı Dövlət Universiteti “Beynəlxalq ümumi hüquq” kafedrasının müəllimi, hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Tapdıqov Sənan Nizami oğlu, Azərbaycan Respublikasının Əqli Mülkiyyət Agentliyinin Sədrinin müavini, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Əmir Əliyev, Qulu Novruzov, Gülnaz Rzayeva, Azər Səfərov, Şahin Məmmədrzalı. İnsan hüquqları, əqli mülkiyyət və informasiya: qarşılıqlı hüquqi əlaqələr. Dərs vəsaiti. Bakı: “Nurlar” nəşriyyatı, 2021, 168 s.

Dərs vəsaitində əqli mülkiyyət insan hüquqları kontekstində ətraflı təhlil edilmiş, əqli mülkiyyət və informasiya hüquqları arasında qarşılıqlı əlaqə, eləcə də informasiya cəmiyyətində mərkəzi mövqeyə malik olan informasiya əqli mülkiyyət hüququnun obyektinə kimi araşdırılmış, rəqəmsal cəmiyyətdə əqli mülkiyyət və informasiya hüquqlarının təminat mexanizmləri üzrə təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

Amir Aliyev, Gulu Novruzov, Gulnaz Rzayeva, Azer Safarov, Shahin Mammadrzali. Human rights, intellectual property and information: mutual legal relations. Manual. “Nurlar” Publishing House, 2021, 168 p.

The textbook examines intellectual property in detail in the context of human rights, studies the relationship between intellectual property and information rights, as well as information, that has a central position in the information society, as an object of intellectual property rights, puts forward proposals and recommendations on ensuring mechanisms of intellectual property and information rights in digital society.

Амир Алиев, Гулу Новрузов, Гульназ Рзаева, Азер Сафаров, Шахин Мамедрзали. Права человека, интеллектуальная собственность и информация: взаимные правовые отношения. Учебное пособие. Баку: Издательство “Нурлар”, 2021, 168 с.

В учебнике интеллектуальное право подробно исследуется в контексте прав человека, изучается взаимосвязь между интеллектуальной собственностью и информационными правами, а также информация, занимающая центральное место в информационном обществе, как объект прав интеллектуальной собственности, выдвигаются предложения и рекомендации по механизмам обеспечения интеллектуальной собственности и информационных прав в цифровом обществе.

ISBN: 978 - 9952 - 528 - 75 - 6

© Bakı Dövlət Universiteti, 2021

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ	6
---------------------	---

I FƏSİL. ƏQLİ MÜLKİYYƏT VƏ İNSAN HÜQUQLARI

1.1. Əqli mülkiyyət anlayışı: fəlsəfi-tarixi yanaşma.....	8
1.2. Əqli mülkiyyət hüququ müasir insan hüquqları kontekstində	13
1.3. Yaradıcılıq azadlığının mahiyyəti və səciyyəvi xüsusiyyətləri	16
1.4. Müəlliflik hüququnun əsas xüsusiyyətləri	23
1.5. Patent hüququnun fərqli xüsusiyyətləri	26
1.6. Patent hüququ və insan rifahı: sağlamlıq hüququ ilə qarşılıqlı əlaqə	32

II FƏSİL. İNFORMASIYA CƏMIYYƏTİNDƏ ƏQLİ MÜLKİYYƏT HÜQUQUNUN İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

2.1. İnformasiya cəmiyyətinin formalaşması və əqli mülkiyyət hüquqlarının inkişaf istiqamətləri	44
2.2. İnformasiya əqli mülkiyyət hüquqlarının vacib elementi kimi.....	48
2.3. Yaradıcılıq azadlığı və informasiya mədəniyyəti: qarşılıqlı əlaqə	59
2.4. Yaradıcılıq azadlığına dair məhdudiyətlər: qanuni və qeyri-qanuni məhdudlaşdırmalar	64
2.5. Müəlliflik hüquqları informasiya xarakterli hüquqlardan biri kimi	78
2.6. Müəlliflik hüquqları və informasiya hüquqlarının qarşılıqlı əlaqəsi	89

**III FƏSİL. İNFORMASIYA CƏMIYYƏTİNDƏ ƏQLİ MÜLKİYYƏT
VƏ İNFORMASIYA HÜQUQLARININ TƏNZİMLƏNMƏ-
SİNƏ DAİR XARİCİ DÖVLƏTLƏRİN TƏCRÜBƏSİ:
MÜQAYİSƏLİ-HÜQUQİ TƏHLİL**

3.1. Xarici dövlətlərin təcrübəsinə ümumi yanaşma	99
3.2. Avropa dövlətlərində və Avropa İttifaqında hüquqi tənzimlənmə	101
3.3. Böyük Britaniyanın qanunvericiliyi və məhkəmə təcrübəsi: səciyyəvi xüsusiyyətlər	114
3.4. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququ və Avropa dövlətlərinin milli məhkəmə təcrübəsi	128
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT	151

İXTİSARLAR

AI – Avropa İttifaqı

AI ƏM – Avropa İttifaqının Ədalət Məhkəməsi

AIHK – Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası

AŞ – Avropa Şurası

BMT – Birləşmiş Millətlər Təşkilatı

CM – Cinayət Məcəlləsi

İHAM – İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi

İXM – İnzibati Xətalər Məcəlləsi

MDB – Müstəqil Dövlətlər Birliyi

MM – Mülki Məcəllə

TRİPS – Əqli Mülkiyyət Hüquqlarının Ticarətlə Əlaqədar Aspektləri üzrə Ümumdünya Ticarət Təşkilatının Baş Sazişi

UNESCO – Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Elm, Təhsil və Mədəniyyət Təşkilatı

ÜƏMT – Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatı

ÜST – Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı

ÜTT – Ümumdünya Ticarət Təşkilatı

ÖN SÖZ

Yeni texnologiyaların dinamik inkişaf etdiyi informasiya cəmiyyətində virtual məkanın cəmiyyət həyatında xüsusi rol oynaması nəticə etibarilə əqli mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsi problemini aktuallaşdırmışdır. Bir tərəfdən informasiyanın əlyətərliyinin tam təmin olunmasını qarşıya məqsəd kimi qoyan yeni cəmiyyətdə informasiya hüquqlarının realizəsi üçün geniş imkanlar təqdim olunur, digər tərəfdən belə imkanlar müxtəlif informasiya məhsullarının asanlıqla və tez bir zamanda yayılması və ötürülməsini mümkün etdiyi üçün əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunması ilə bağlı tənzimetmələrin təkmilləşdirilməsini şərtləndirir.

Dərs vəsaitində əqli mülkiyyət hüququ müasir insan hüquqları kontekstində şərh olunmuş, eləcə də yaradıcılıq azadlığının, müəlliflik hüququnun və patent hüququnun xarakterik xüsusiyyətləri hüquqi aspektdən araşdırılmışdır. Eyni zamanda, informasiya cəmiyyətinin formalaşmasının və rəqəmsallaşma proseslərinin insan hüquqlarına bilavasitə təsiri əqli mülkiyyət hüquqlarının realizəsi müstəvisində təhlil olunmuş, eləcə də müəlliflik hüquqlarının informasiya xarakterli hüquqlar sırasında hüquqi və təcrübi istiqamətləri üzrə problemlərə dair təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

Hüquqi tənzimetmədə qabaqcıl təcrübələrə müraciət olunmasının müsbət tərəflərini nəzərə alaraq, əqli mülkiyyət hüquqları ilə bağlı hüquqi aspektlərin müxtəlif hüquq sistemlərinə daxil olan dövlətlər üzrə araşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Burada İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin pre-sedent hüququna müraciət olunması da xüsusi qeyd olunmalıdır.

Əziz oxucu! Bu dərs vəsaitinin yazılmasında əsas məqsəd informasiya cəmiyyətinin formalaşması ilə əlaqədar əqli mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsi üzrə qarşıya çıxan problemlərin həllində sizlərə yardımçı olmaqdır. Ona görə də dərs vəsaitində plagiat və piratçılıq kimi pozuntuların qarşısının alınması, müəlliflik hüquqlarının məhdudlaşdırılması üzrə hüquqi əsaslar, informasiya hüquqları ilə müəlliflik hüquqlarının qarşılıqlı əlaqəli şəkildə realizəsi ilə bağlı təminat mexanizmləri üzrə təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

Dərs vəsaitinin yazılması zamanı həm xarici, həm də yerli mənbələrə müraciət edilmiş, ayrı-ayrı mövzular üzrə müqayisəli təhlillər aparılmış, eləcə də əyaniliyn təmin olunması məqsədilə təcrübədən götürülmüş məhkəmə

işlərinə, statistik məlumatlara (həm beynəlxalq, həm də dövlətdaxili) və sair materiallara istinad edilmişdir.

Dərs vəsaiti rəqəmsal cəmiyyətdə əqli mülkiyyət hüquqlarının təminat mexanizmləri ilə bağlı hüquqi yanaşmanı əks etdirən Azərbaycan dilində hazırlanmış ilk vəsaitlərdən olduğu üçün şübhəsiz ki, bir sıra qüsurlar və çatışmazlıqlardan azad deyildir. Müəlliflər onların aradan qaldırılması üçün təklif, arzu və iradlarını bildiren dəyərli oxuculara əvvəlcədən öz minnətdarlığını bildirir.

I FƏSİL

ƏQLİ MÜLKİYYƏT VƏ İNSAN HÜQUQLARI

1.1. Əqli mülkiyyət anlayışı: fəlsəfi-tarixi yanaşma

“Əqli” və “mülkiyyət” sözlərinin vəhdəti nəticəsində formalaşmış “əqli mülkiyyət” terminini ümumi və mürəkkəb anlayışdır. Tarixən mövcud olmuş yanaşma və nəzəriyyələrə diqqət yetirsək, əqli mülkiyyətin hüquqi tənzimləməsi və müdafiəsi heç də hər zaman birmənalı qarşılanmamışdır.

İlkin dövrlərdə fərdi mülkiyyətlə bağlı irəli sürülən nəzəriyyələrin bir çoxunu əqli mülkiyyət müstəvisində də şərh etmək mümkündür. Burada Con Lokkun baxışları xüsusi qeyd olunmalıdır. Lokk “mülkiyyətin əmək nəzəriyyəsi”ndə (The labor theory of property) insanların öz əməyində mülkiyyət hüququna sahib olmasını iddia edir və bunu altı səbəblə əsaslandırır ki,¹ bu səbəblərdən ikisini (əməyin mənəvi dəyərə malik olması və xammalın dəyərinin işçiyə aid olması) əqli mülkiyyətə də şamil etmək olar.

Con Lokkun mülkiyyətin əsaslandırılması üçün tələb olunan şərtləri irəli sürməsi də əqli mülkiyyətlə əlaqələndirilə bilər. Belə ki, birinci şərt çəkilən əməyin olmasıdır ki, əqli mülkiyyət obyektini yaradılması zamanı müəllifin xüsusi əməyi vardır. Sadəcə olaraq, bu əmək zehni əməkdir. İkinci şərt maddi nemətlərin bir insanın fərdi mülkiyyətinə keçməsinə baxmayaraq, başqaları üçün kifayət qədər və yaxşı vəziyyətdə qalmasında özünü büruzə verir. Bu şərt əqli mülkiyyətə daha asan şəkildə uyğunlaşdırıla bilər. Çünki əqli fəaliyyət nəticələrindən hamının faydalanmasının mümkünlüyü vacib məqamdır, fikirlər, ideyalar tükənməzdir. Şərtlərin üçüncüsü israf etməməkdir. İsraf etməməni qida israfının bir nümunəsi üzərində izah edən Lokkun şərhə əqli mülkiyyət baxımdan o qədər keçərlidir deyil. Çünki qidadan fərqli olaraq fikir və ideyalar tükənməzdir.

¹ Lawrence C. Becker. The Labor Theory of Property Acquisition // The Journal of Philosophy, 1976, Vol. 73, No. 18, pp. 653-664

Beləliklə, bilavasitə əqli mülkiyyətlə bağlı məqamlara toxunmayan Con Lokkun yanaşmasını əqli mülkiyyətlə bağlı tənzimləmələrə şamil etmək olar.

Qeyd etmək lazımdır ki, Lokkdan fərqli olaraq, bəzi nəzəriyyəçilər əqli mülkiyyətlə bağlı məqamları birbaşa şəkildə şərh edirdilər. Hələ XVIII əsrdə İmanuel Kant “The Metaphysics of Morals” əsərində kitab haqqında yazırdı ki, kitab müəllifin görünən dil əlamətləri ilə xalqa çatdırdığı ifadəni təmsil edən bir yazıdır. Nəşriyyat isə nəşr olunan kitab vasitəsilə müəllif adından xalq qarşısında çıxış edəndir. Nəşriyyat müəllifin icazəsi ilə çıxış edərsə, qanuni nəşir, əks halda qanunsuz nəşir olacaqdır.¹ Lakin Kant bu məsələni tərcümə olunan əsərlərə şamil etmir. Onun yanaşmasına görə, müəllifin xəbəri olmadan edilən hər hansı tərcümə əqli mülkiyyət hüquqlarını pozmur.

Göründüyü kimi, İmanuel Kant əqli mülkiyyət terminini bilavasitə şəxsin özü ilə əlaqələndirir. Bu cür nəzər-nöqtələrindən Jozef Köhlerin də izahı xüsusi diqqəti cəlb edir. Köhler yazırdı ki, bədii və ya yazılı əsərlərdə icazəsiz dəyişiklik edilə bilməz və bu zaman müəlliflik hüququndan imtina olunsa belə, müəllifdən mütləq şəkildə icazə alınmalıdır. Şəxsi hüquqlarla qeyri-maddi nemətlərə olan hüquqlar arasında fərq qoyan Köhler dualist nəzəriyyənin tərəfdarı idi: “Şəxsi hüquqların (məsələn, insanın fiziki və intellektual qabiliyyəti) aid olduğu məhsullar məhv edilə bilmədiyi halda, kitablar və ya ixtiralar kimi qeyri-maddi məhsullar özgəninkiləşdirilə bilər. Müəlliflik hüququ müəllifi əsərlə bağlı intellektual və şəxsi münasibətlərinə, eləcə də əsərin istifadəsində qoruyur. Eyni zamanda, əsərin istifadəsi üçün kifayət qədər təminat verilməsinə də xidmət edir”² Beləliklə, Köhlerin şərhinə görə, mülkiyyət hüququ başqa bir şəxsə verilmiş olsa da, sənət əsərinə vurulan hər hansı bir zərər yaradıcının şəxsiyyətinə vurulmuş zərər kimi qiymətləndirilməlidir. Çünki əsər yaradıcının şəxsiyyəti ilə bilavasitə əlaqəlidir.

XIX əsrdə amerikalı alim Spooner Lisander də əqli fəaliyyət nəticələri üzərində mülkiyyətin tanınmasını iddia edən şərhlər ortaya qoymuşdur. Onun izahına görə, bütün əmlak sərəvətdir, lakin bütün sərəvət mülk deyil. Dünyadakı

¹ Immanuel Kant. *The Metaphysics of Morals* (1797). Translated by Mary Gregor. Cambridge: Cambridge University Press, 1991, p. 106.

² Kawohl F. *Commentary on Josef Kohler's The Author's Right* (1880). www.copyright-history.org

var-dövlətin çox kiçik bir hissəsinin hər hansı bir sahibi vardır. Məsələn, okeandakı sərvətdən yalnız bir hissəsi kiminsə mülkiyyətində olur. İnsan bəzən bir balığa sahib olur, okeanın bütün sərvətlərini sahibsiz qoyur. Eyni hal əqli sərvətlərə də aiddir. Mövcud olan bütün həqiqətlərdən və biliklərdən çox az hissəsinə insan sahiblənə bilmişdir.¹

Spooner hesab edir ki, fikirlərdə mülkiyyət hüququ ola bilməyəcəyi deyilir, çünki bir fikrin maddi təzahürü yoxdur. Lakin bu qədim yanaşma doğru deyildir. Maddi obyektlər insan əməyinin məhsulları (yəni yaradıcılıq) deyildir və insan əməyi maddi obyektlər yarada bilməz. İnsan yalnız maddi substansiyaların formalarını, keyfiyyətlərini və dəyərlərini dəyişdirə bilər. Bu formalar, keyfiyyətlər və dəyərlər hamısı qeyri-adi substansiyalardır. Beləliklə, insan əməyinin bütün məhsulları, yəni bütün yaradıcılıqları qeyri-maddidir. Ona görə də qeyri-maddi təzahürlərdə mülkiyyət hüququnu inkar etmək, əməyin özündə mülkiyyət hüququnu inkar etməyə bərabərdir.²

Georq Vilhelm Fridrix Hegel isə ümumiyyətlə, maddi mülkiyyətlə əqli mülkiyyətin fərqləndirilməsinə qarşı çıxış edir. Hegelə görə, əqli qabiliyyətlər, biliklər, bədii məharət, hətta dini ayinlərin icrası (moizə, dua və s.), ixtiralar və s. alınıb-satılaraq bir müqavilənin mövzusu olur. Şəxsiyyətdəki mülkiyyət hüquqları fərdə birbaşa şəxsiyyətindən irəli gələn iqtisadi dəyər verir. Şəxsiyyətə haqq qazandırmaq problemləri bir insanın təbiətə şəxsi reaksiyası kimi görünməyən əqli mülkiyyət növlərində ortaya çıxır. Atlaslar və xəritələr buna yaxşı nümunə ola bilər. Okean kəşfiyyatının ilk günlərində xəritə istehsalçıları dəqiqlik iddiaları ilə bir-biri ilə yarışırdılar. Bu gün eyni rəqabət yaranmır, çünki ümumi məlumat artıq köhnə xəritələr və kütləvi şəkildə açıqlanan hökumət materialları şəklindədir. Nəticə budur ki, xəritələr böyük bir vahidliyə malikdir. Tolkienin xəritəsində şəxsiyyət böyüklüyü ola bilər, ancaq Ohayo yol xəritəsində bu, o qədər də müşahidə edilmir. Bu o demək deyil ki, xəritələr şəxsiyyətdən tamamilə məhrumdur. Şübhəsiz ki, yeni bir xəritə forması Peter Arnonun Merkator proqnozlarına düzəlişlər

¹ Spooner Lysander. *The Law of Intellectual Property; or An Essay on the Right of Authors and Inventors to a Perpetual Property in their Ideas*. 1855, Volume 1, Boston, Bela Marsh, Chapter I, Section III. https://oll.libertyfund.org/title/spooner-the-law-of-intellectual-property-1855#lf1518_label_048

² Spooner Lysander. *The Law of Intellectual Property; or An Essay on the Right of Authors and Inventors to a Perpetual Property in their Ideas*. 1855, Volume 1, Boston, Bela Marsh, Chapter II, Section I. https://oll.libertyfund.org/title/spooner-the-law-of-intellectual-property-1855#lf1518_label_062

etdiyi kimi fərdi yaradıcılığı təzahür edir. Gündəlik xəritələrdə belə, rəng seçimlərində bədii məzmun və ya sosial şərh işarələri və məlumatları müəyyənləşdirə bilər.¹

Qeyd etmək lazımdır ki, əqli mülkiyyətin müdafiəsi ilə bağlı əks mövqedən çıxış edən nəzər-nöqtələri də irəli sürülmüşdür. Məsələn, Stefan Kinsella “Əqli mülkiyyətə qarşı” məqaləsində “İlk əldə edən şəxs sahib sayılır” ifadəsi ilə müəllif hüquqlarının tənzimlənməsi məsələsində çəşqinlik yaradır. Kinsella iddia edir ki, fikir və ideyaların əvvəlcə kimə məxsus olduğu müəyyən edilə bilməz. O, əməklə yaradılma əlamətini ümumiyyətlə rədd edir. Kinsellanın izahına görə, “ideal obyektlər” üzərindəki mülkiyyət hüququ sistemi mütləq digər fərdi mülkiyyət hüquqlarının (məsələn, öz maddi əmlakından istədiyi kimi istifadə etmək hüququnun) pozulmasını tələb edir.²

Yuxarıda qeyd olunan müxtəlif nəzəriyyə və yanaşmaları ümumiləşdirərək, belə bir qənaətə gəlmək olar ki, “əqli mülkiyyət” termini fərdi mülkiyyətdən sonra formalaşsa belə, onun hüquq kimi tanınması və qorunması əksər nəzəriyyəçilər tərəfindən qəbul olunmuşdur. Bu tendensiya müasir dövrdə də davam etməkdədir. Əgər əvvəlki yanaşmalarda əqli mülkiyyətin tanınması daha çox diqqət mərkəzində idisə, müasir alimlər əqli mülkiyyətin məzmununu və hüquqi tənzimlənməsini ön plana çəkirlər. Əqli mülkiyyətin bilikdən əmələ gəlməsi və bilik mənbəyinə çevrilməsini özünəməxsus formada şərh edən professor Kamran İmanov qeyd edir ki, qeyri-maddi və maddi nemətlərdən ibarət olan biliklər dövründə əqli fəaliyyət obyektiv formada əks olunur və əqli fəaliyyət nəticələrini formalaşdırır ki, bu da əqli mülkiyyəti yaradır. Müəllif öz izahını aşağıdakı düsturla təqdim edir:³

Biliklər dövrü: $\Theta F \rightarrow \Theta FN \rightarrow \Theta M$
Obyektiv əks olunmuş $\Theta FN = \Theta M$ və ya ΘMH

Burada: ΘF – Əqli fəaliyyət; ΘFN – Əqli fəaliyyət nəticələri; ΘM – Əqli mülkiyyət; ΘMH – Əqli mülkiyyət hüququ.

¹ Justin Hughes. The Philosophy of Intellectual Property. 77 Georgetown L.J. 287, 1988, pp. 330-350. <https://cyber.harvard.edu/IPCoop/88hugh2.html>

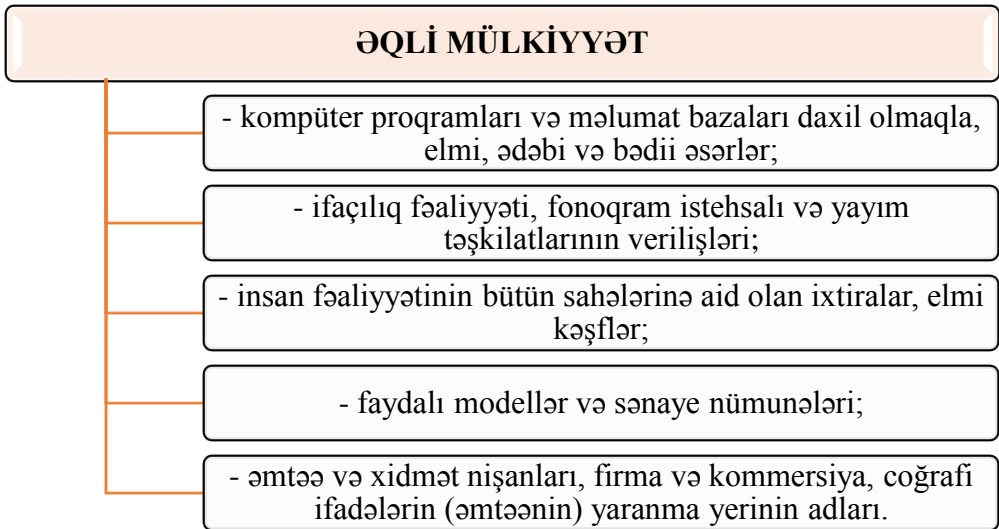
² Kinsella Stephan N. Against Intellectual Property // Journal of Libertarian Studies, 2001, Volume 15, No. 2, p. 12

³ İmanov K.S. Əqli mülkiyyət dünən, bu gün və sabah. Bakı: Azərbaycan Respublikasının Əqli Mülkiyyət Agentliyi, 2019, s. 11

Əqli mülkiyyət çox geniş şəkildə sənaye, elmi, ədəbi və bədii sahələrdə əqli fəaliyyət nəticəsində yaranan qanuni hüquqlar deməkdir. Dövlətlərin əqli mülkiyyəti qorumaq üçün iki əsas səbəbi vardır: Birincisi, yaradıcıların yaradıcılıqdakı mənəvi və iqtisadi hüquqlarına və cəmiyyət üçün bu əsərlərin əlyətərliyinə qanuni bir ifadə verməkdir. İkincisi, dövlət siyasəti çərçivəsində yaradıcılığı və onun nəticələrinin yayılması və tətbiq edilməsini, o cümlədən iqtisadi və sosial inkişafa töhfə verəcək ədalətli ticarəti təşviq etməkdir.

Əqli mülkiyyət ənənəvi olaraq “sənaye mülkiyyəti” və “müəlliflik hüququ” olmaqla iki qola bölünür. Ədəbi, bədii və elmi əsərlər olaraq göstərilən sahələr əqli mülkiyyətin müəlliflik hüquqları sahəsinə aiddir. İfaçı sənətçilərin çıxışları, fonogramlar və yayımlar kimi göstərilən sahələrə ümumiyyətlə “əlaqəli hüquqlar” deyilir. “Sənaye mülkiyyəti” ifadəsi isə ixtiraları və sənaye nümunələrini əhatə edir.¹

14 iyul 1967-ci il tarixində Stokholmda imzalanan Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının (ÜƏMT) yaradılması üzrə Konvensiyada əqli mülkiyyət aşağıdakılara aid hüquqları əhatə edir:

Analoji sıralama Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində də öz əksini tapmışdır. Belə ki, əqli mülkiyyət münasibətlərini tənzimləyən normativ-hüquqi

¹ WIPO Intellectual Property Handbook. Second Edition. WIPO, 2004, p. 3

aktlarda bilavasitə əqli mülkiyyətə anlayış verilməsə də, “Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı və piratçılığa qarşı mübarizə haqqında” 22 may 2012-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci maddəsinin məzmununa əsasən, əqli mülkiyyətə aid edilən obyektləri müəyyən etmək olar. Həmin maddədə əqli mülkiyyət hüquqları – müəlliflik hüququnun obyekti olan əsərlərə, ifalara, fonogramlara, yayım təşkilatlarının verilişlərinə, inteqral sxem topologiyalarına, məlumat toplularına, folklor nümunələrinə (ənənəvi mədəni nümunələrə), ixtiralara, faydalı modellərə, sənaye nümunələrinə, əmtəə nişanlarına, coğrafi göstəricilərə hüquqları əhatə edir. Məhz bu obyektlər “əqli mülkiyyət” termini ilə ehtiva olunur.

1.2. Əqli mülkiyyət hüququ müasir insan hüquqları kontekstində

İnsan hüquq və azadlıqlarının təminatı müasir dünya ictimaiyyətinin əsas diqqət mərkəzində olan problemlərindəndir. Beynəlxalq və milli səviyyədə qəbul olunan bütün normalar yalnız bir məqsədə xidmət edir: əsas insan hüquq və azadlıqlarının qorunması və təminatı.

Eyni zamanda, qloballaşma və beynəlxalq inteqrasiya dövründə insan hüquqlarının daha real təminatına və bu istiqamətdə həyata keçirilən uzunmüddətli tədbirlərin davamlılığına nail olmaq ümumilikdə dünya birliyinin qarşısında duran mühüm problemlərdəndir. XX əsrdə bəşəriyyətin əldə etdiyi ən böyük uğurlardan biri insan hüquqlarının və azadlıqlarının qlobal miqyasda təmin olunması istiqamətində aparılan tənzimləmələrdə özünü büruzə verir.

İnsan hüquqlarının əsas xüsusiyyətlərindən biri onların ümumi və universal olmasıdır. Həmçinin bu hüquqlar ayrıca götürülmüş şəxsə və ya imtiyazlı qrupa məxsus deyildir. Digər tərəfdən, insan hüquqları hüquq bərabərliyi ideyasına əsaslanır. Hər bir şəxs insan hüquqlarının təmin etdiyi bütün azadlıqlara və imtiyazlara bərabər dərəcədə malik olmalıdır. İnsan hüquqlarının qeyd etdiyimiz xüsusiyyətlərindən belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, bir insana azadlıqların, imtiyazların verilməsi başqa bir insanın hüquqlarının məhdudlaşdırılması və ya ona hər hansı bir zərərin vurulması hesabına olmamalıdır.

1993-cü il iyun ayında Vyanada keçirilən İnsan Hüquqları üzrə Ümumdünya Konfransında qəbul edilən Bəyannamə və Fəaliyyət Proqramında da bir daha qeyd edilmişdir ki, bütün insan hüquqları ümumdünya bərabərliyi və bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Həmçinin qeyd edilmişdir ki, beynəlxalq birlik insan

hüquqlarına miqyaslı şəkildə, ədalətli və bərabər əsaslar üzrə, eyni bir qayğı və diqqətlə yanaşmalıdır. İnsan hüquqları ayrılmazdır. İnsan hüquqları dövlətlər tərəfindən verilmir, tanınır. İnsan hüquqlarının qorunmasından imtina edilə bilməz.¹

Əqli mülkiyyət hüququnun digər insan hüquqları ilə qarşılıqlı əlaqəsi hansı formadadır? Bu sualı cavablandırmaq üçün, ilk növbədə əqli mülkiyyət hüquqlarının xüsusiyyətlərini müəyyən etmək zəruridir. Əqli mülkiyyət hüquqları əqli fəaliyyət nəticələrinin qorunması məqsədilə onların müəlliflərinə və hüquq sahiblərinə verilən müstəsna hüquqlardır. Müasir dünyada əqli mülkiyyətin inkişafını şərtləndirən əsas amil kimi bilik və bacarıqlar, insan kapitalının, intellektinin səviyyəsi çıxış edir. Bu onunla izah olunur ki, əqli mülkiyyət mövcud bilikdən yaranan və yeni biliklərlə nəticələnən fenomendir.² Müasir qloballaşan dünyada əqli mülkiyyətin fəaliyyət konteksti onun yarandığı dövrdəki kontekstdən tamamilə fərqlənir. Belə ki, əqli mülkiyyətin müasir fəaliyyət konteksti, onun vəziyyətinin iqtisadiyyatda və cəmiyyətdə dəyişməsi əqli mülkiyyətin rolu və yeri haqqında düşüncə tərzimizin, təfəkkürümüzün dəyişdirilməsini zəruri edir. Digər tərəfdən, cəmiyyətin inkişafı, mövcud ictimai münasibətlərin tənzimlənməsi sahəsində tətbiq edilən normaların təkmilləşdirilməsi zərurəti meydana çıxır ki, bu da əqli mülkiyyət hüquqlarına yeni yanaşmanı tələb edir.

Əqli mülkiyyət hüququ və digər insan hüquqlarının qarşılıqlı əlaqəsini araşdırarkən, ilk növbədə beynəlxalq-hüquqi aktlara müraciət etmək zəruridir. Əqli mülkiyyət hüququnun insanın əsas mədəni hüquqlarından biri olması bir sıra beynəlxalq-hüquqi sənədlərdə də əksini tapmışdır. Belə ki, İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə, 1966-cı il tarixli İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda əqli mülkiyyət hüququ təsbit olunmuşdur. İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin 27-ci maddəsinə görə “hər bir insan, cəmiyyətin mədəni həyatında iştirak etmək, incəsənətdən həzz almaq, elmi tərəqqidə iştirak etmək və onun nemətlərindən istifadə etmək hüququna və həmçinin müəllifi olduğu elmi, ədəbi və bədii əsərlərin nəticəsi olan mənəvi və maddi mənafelərinin müdafiə olunması hüququna malikdir”.

¹ Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqları. Dərslük. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2013, s.10

² İmanov K.S. Əqli mülkiyyət: çıxış və prezentasiyalarda. 2 cildlik toplu. I cild. Bakı, 2015, 256 s.

1966-cı il tarixli İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 15-ci maddəsinə görə, əqli mülkiyyət hüququ mədəni hüquqların tərkib hissəsidir və Paktın iştirak edən dövlətlər hər bir insanın mədəni həyatda iştirak etmək, elmi tərəqqinin nəticələrindən və onların praktiki tətbiqindən istifadə etmək, müəllifi olduğu hər hansı elmi, ədəbi, yaxud bədii əsərlərdən irəli gələn mənəvi və maddi mənafeələrini müdafiə etmək hüququnu tanıyır. Həmçinin Paktın iştirak edən dövlətlərin həmin hüququn tam həyata keçirilməsi üçün görməli olduqları tədbirlərə elm və mədəniyyətin nailiyyətlərinin mühafizəsi, inkişafı və yayılması üçün zəruri olan tədbirlər də daxildir.

Əqli mülkiyyət hüququ mədəni hüquqlar sırasında qeyd olunmasına baxmayaraq, Mülki və siyasi hüquqlar haqqında 1966-cı il tarixli Beynəlxalq Paktın 19-cu maddəsinə də bu hüququn qorunması üzrə tənzimləmələrə aid etmək olar. Həmin maddə hər kəsin maneəsiz olaraq öz fikirlərində qalmaq, öz fikrini sərbəst ifadə etmək hüququna malik olduğunu təsbit edir ki, bu hüquqa hər cür informasiyalara və ideyalara dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq şifahi və ya yazılı şəkildə, mətbuat və ya bədii ifadə formaları vasitəsilə və yaxud öz seçiminə uyğun olaraq digər üsullarla axtarmaq, almaq və yaymaq hüququ daxildir.

Əqli mülkiyyət hüququnun qorunması üzrə Sənaye mülkiyyətinin mühafizəsi haqqında 1883-cü il tarixli Paris Konvensiyası və Ədəbi və bədii əsərlərin mühafizəsinə dair 1886-cı il tarixli Bern Konvensiyası da xüsusi qeyd olunmalıdır.

Əqli mülkiyyət hüququnun qorunması üzrə beynəlxalq-hüquqi tənzimləmədə Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatı əvəzsiz rola malikdir. BMT strukturunda mühüm ixtisaslaşmış təsisatlardan biri olaraq fəaliyyət göstərən bu təşkilatın fəaliyyəti dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar arasında əməkdaşlıq yolu ilə bütün dünyada əqli mülkiyyət hüququnun qorunması məqsədinə xidmət edir.

Müəlliflik hüququ, ixtiraçılıq hüququ və əqli mülkiyyət hüququnun başqa növlərinin qanunla qorunması müddəasını özündə əks etdirən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası əqli mülkiyyət hüququnu ayrıca maddədə (maddə 30) nəzərdə tutaraq, hər kəsin əqli mülkiyyət hüququnu tanıyır və təsbit edir.

Beləliklə, insan hüquqları kontekstində əqli mülkiyyət hüququ geniş məzmunla malikdir və dövlət öz vətəndaşlarının bu hüququnu təmin etmək üçün öz üzərinə öhdəlik götürür. Sual yaranır: Əqli mülkiyyət hüququ digər insan hüquqları ilə ziddiyyət təşkil edə bilərmi? – İnsan hüquqları konsepsiyasına

əsasən, bütün hüquq və azadlıqlar bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir və onların bir-birinə qarşı yönəlməsi qeyri-mümkündür. Lakin müxtəlif dövlətlərin milli-hüquqi tənzimləməsində mövcud olan kolliziyalar təcrübi çətinliklər yarada bilər. Məsələn, həyat xilas edən dərmanları ucuz və effektiv şəkildə paylaşdırmaq üçün vəsaitlər mövcud olduğu halda ölümcül və ya zəiflədici xəstəliklərdən əziyyət çəkən şəxslərdən həyat xilas edən dərmanların geri alınması ideyası bütün mənəviyyət anlayışlarına zidd hesab edilir. Digər tərəfdən, yeni dərmanlar kimi tibbi müalicə vasitələri asanlıqla yaradılır. Onlar illər və hətta onilliklər ərzində həyata keçirilən ağır tədqiqatların məhsuludur ki, onların çoxu terapevtik fayda baxımından az nəticəyə nail olur. Əgər yeni dərmanlarla geniş şəkildə təmin olunma bu tədqiqatın dayandırılması olsa idi, gələcək xəstəliklər üçün daha az müalicə olardı. Patent qorunmasının həyat xilas edən dərmanlarla təmin olunma ilə uyğunluğu cəmiyyətlərin tibbi innovasiyaya resurslar ayırması ilə ciddi şəkildə əlaqəlidir. Bu kimi təcrübi problemlərin aradan qaldırılması üçün beynəlxalq-hüquq normalarının dövlətdaxili hüquqda implementasiyasına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Mühüm problem əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunması sisteminin xarakteri ilə bağlıdır ki, bu da sərt və ya zəif ola bilər. Sərt qorunma rejimi rəqabəti məhdudlaşdırır, innovativ şirkətləri yeni məhsul yaratmaq stimulundan məhrum edir, əqli mülkiyyət hüquqları və insan hüquqları arasında bərabərliyə, eləcə də hüquq sahiblərinin iqtisadi maraqları ilə sosial ehtiyaclar arasında tarazlığa imkan vermir. Əqli mülkiyyət fəaliyyətinin nəticələri zəif səviyyədə qorunduqda isə yeni məhsullar yaratmaq üçün innovativ firmaların stimullaşdırılmasını pozduğundan, hüquq sahiblərinin iqtisadi maraqları ilə istehlakçıların maraqları arasında balans nail olmaq mümkün deyildir. Ona görə də əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunması sistemində bütün elementlər tam şəkildə tənzimlənməlidir.

1.3. Yaradıcılıq azadlığının mahiyyəti və səciyyəvi xüsusiyyətləri

Konstitusion qaydada yaradıcılıq azadlığının bəyan olunması (Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 51-ci maddəsi) insan hüquq və azadlıqlarını nəzərdə tutan beynəlxalq normalara söykənir. Əvvəlki paraqrafda qeyd olunan beynəlxalq normaların məzmunundan görünür ki, burada üç mədəni hüquq – mədəniyyət hüququ, yaradıcılıq azadlığı və əqli mülkiyyət hüququ nəzərdə

tutulmuşdur. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında isə qeyd olunan bu hüquq və azadlıqlar ayrı-ayrı maddələrdə əks olunmuşdur. Konstitusiyasının 40-cı maddəsi mədəniyyət hüququnu – hər kəsin mədəni həyatda iştirak etmək, mədəniyyət təsisatlarından və mədəni sərvətlərdən istifadə etmək hüququnu təsbit edir, 51-ci maddə yaradıcılıq azadlığının rəhbər müddəalarını müəyyənləşdirir, 30-cu maddə isə əqli mülkiyyət hüququnu nəzərdə tutur. Sadalanan hüquq və azadlıqların beynəlxalq mənbələrdə eyni maddə çərçivəsində bəyan olunması onların bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəli olmasından irəli gəlir. Maraqlı cəhət onunla bağlıdır ki, beynəlxalq normalarda yaradıcılıq azadlığı və əqli mülkiyyət hüququ mədəniyyət hüququnun nəzərdə tutulduğu maddənin tərkibində əks olunmuşdur. Eyni zamanda “mədəniyyət hüququ” (right to culture) anlayışı altında şəxsin yalnız mədəni həyatda iştirakı və mədəni sərvətlərdən istifadəsi deyil, həmçinin elmi tərəqqidə iştirak etməsi, elmi yaradıcılıq fəaliyyəti ehtiva olunur. Məhz bundan irəli gələrək, elm hüququ (right to science) bir çox ədəbiyyatlarda mədəniyyət hüququ ilə bərabər təhlil olunur.¹

Sual yaranır: Yaradıcılıq azadlığının, mədəni həyatda iştirak hüququnun və əqli mülkiyyət hüququnun eyni bir hüquq – “mədəniyyət hüququ” adı altında birləşdirilməsi düzgündürmü? Qeyd olunan hüquqları bir-birindən hansı spesifik xüsusiyyətlər fərqləndirir? – Bu sualların cavablandırılması məqsədilə ilk növbədə, bəzi ümumi terminlərin (“mədəniyyət”, “mədəni həyat”, “yaradıcılıq” və s.) anlayışı müəyyənləşdirilməlidir. Belə ki, UNESCO-nun “Mədəni Müxtəliflik haqqında” Bəyannaməsində (2001) mədəniyyət – cəmiyyətin və ya sosial qrupun səciyyəvi mənəvi, maddi, intellektual və emosional xüsusiyyətlərinin məcmusu olub, ədəbiyyat və incəsənət də daxil olmaqla, həyat tərzini, birgə yaşayış qaydalarını, mənəvi dəyərlər sistemini, ənənələrini və inanclarını əhatə edir.

Analoji anlayış “Mədəniyyət haqqında” 21 dekabr 2012-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 1.0.1-ci maddəsində verilmişdir: “Mədəniyyət – ədəbiyyat və incəsənət daxil olmaqla, cəmiyyətin və ya sosial qrupların maddi, mənəvi, intellektual və emosional xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirən, insanların həyat tərzini, birgə yaşayış qaydalarını, mənəvi dəyərlər sistemini əhatə edən xüsusiyyətlərin məcmusudur”.

¹ Anna Maria Andersen Nawrot. *The Utopian Human Right to Science and Culture: Toward the Philosophy of Excendence in the Postmodern Society*. 1st Edition. Routledge, 2014, 232 p.

BMT-nin İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitəsinin mövqeyinə görə, müxtəlif yanaşmalarda “mədəniyyət”ə fərqli şərhlər verilmişdir. Lakin əsas etibarilə onu hər zaman genişaspektli bir termin olaraq qiymətləndirmişlər. Komitə mədəniyyəti bəşəriyyətin bütün təzahürlərini əhatə edən hərtərəfli bir konsepsiya kimi qiymətləndirir, “mədəni həyat” ifadəsinin mədəniyyəti tarixi, dinamik və inkişaf edən bir proses kimi xarakterizə etməsini xüsusi vurğulayır.¹

“Mədəniyyət haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununda mədəni həyatın anlayışı nəzərdə tutulmasa da, 1.0.6-cı maddədə izahı verilən “mədəniyyət məkanı” termini mahiyyətcə eyni məzmunu malikdir. Mədəniyyət məkanı – mədəni sərvətlərin və ənənələrin yaranma və yayılma dairəsidir. Mədəni sərvətlər isə mənəvi və estetik ideallar, əxlaq normaları və nümunələri, dillər, dialektlər və ləhcələr, milli adət və ənənələr, tarixi toponimlər, folklor, bədii sənət və peşələr, mədəniyyət, o cümlədən ədəbiyyat və incəsənət əsərləri, nəşriyyat məhsulları, mədəniyyət sahəsində elmi tədqiqatların nəticələri və metodları, tarixi-mədəni əhəmiyyətə malik binalar, tikililər, əşyalar, tarixi-mədəni əhəmiyyətli unikal təbii ərazilər və obyektlər, məqbərələr, qoruqlar, arxeoloji komplekslər, arxeoloji və numizmatik xarakterli əşyalardır (maddə 1.0.21).

Yaradıcılıq insanın maddi və mənəvi sərvətlər yaratmağa doğru yönəldilmiş fəaliyyətidir. Yaradıcılıq azadlığı isə hər kəsin öz dünyagörüşünə, etik və estetik ideallarına, maraq və qabiliyyətinə uyğun istənilən yaradıcılıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququnu ifadə edir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 51-ci maddəsinə əsasən, dövlət ədəbi-bədii, elmi-texniki və başqa yaradıcılıq növlərinin azad həyata keçirilməsinə təminat verir. Sual yaranır: Əgər yaradıcılıq azadlığı mədəniyyət hüququnun tərkibindən formalaşan bir hüquqdursa, bütün yaradıcılıq növləri mədəni həyatda iştirak etmək kimi qiymətləndirilməlidirmi? – Yuxarıda qeyd olunan bəyannamələrin məzmunundan görünür ki, elmi fəaliyyət və digər yaradıcılıq növləri də mədəni həyatda iştirakın bir formasıdır. BMT-nin İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə

¹ Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Right of everyone to take part in cultural life (art. 15, para. 1 (a), of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights). General comment No. 21, 2009.

<http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=4slQ6QSmlBEDzFEovLCuW1a0Szab0oXTdImnsJZZVQc5ReG9hKvddWC2ML5U76E63nT%2BeY%2BtmSVIRS0ynN0q4EDmpjJye7rC1DxEtC%2FGxx7WLBcmnxGwpWSXy0fmmHDS>

Komitəsi də 21 nömrəli Şərhində “mədəni həyatda iştirak”ın əsas üç komponentini müəyyənləşdirir:

İştirak

- İştirak hər kəsin mədəni həyatda sərbəst, heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan iştirakını nəzərdə tutur;

Əlyetərlik

- Əlyetərlik mədəni sərvətlərdən maneəsiz istifadəni və faydalanmanı ifadə edir;

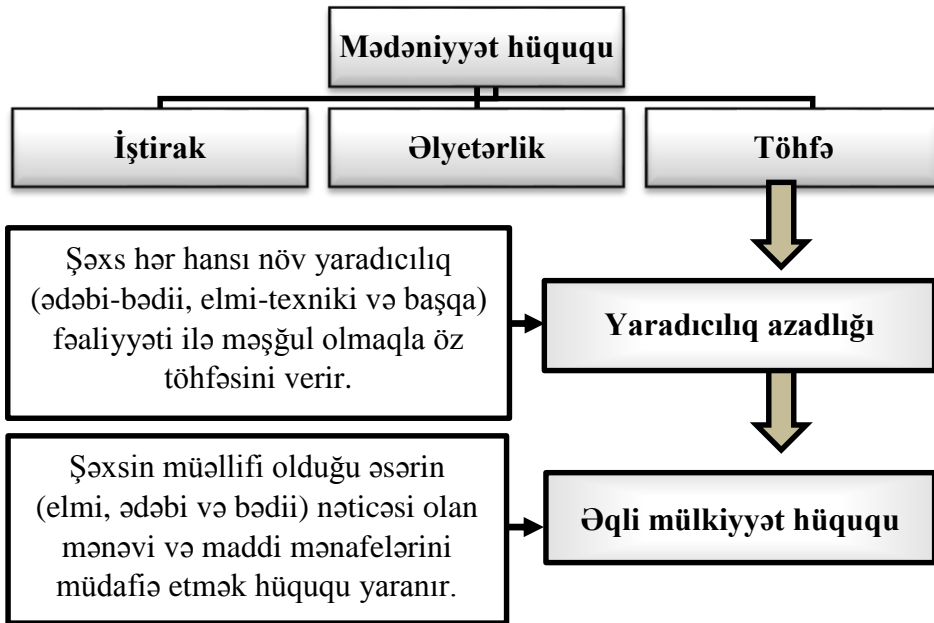
Töhfə

- Töhfə müxtəlif istiqamətlərdə yaradıcılıq fəaliyyətini əhatə edir.

Qeyd olunanlar əsasında belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, beynəlxalq-hüquqi baxımdan yaradıcılıq fəaliyyətinin bütün növləri mədəni həyatda iştirakın bir forması kimi qiymətləndirilə bilər. Lakin milli qanunvericilik aspektindən mədəniyyət hüququ dedikdə, hər kəsin mədəni həyatda iştirak etmək, mədəniyyət təsisatlarından və mədəni sərvətlərdən istifadə etmək hüququ başa düşülür ki, burada yaradıcılıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququ ehtiva olunmamışdır (Konstitusiyanın 40-cı maddəsi). Deməli, Komitənin şərhində və beynəlxalq normalarda nəzərdə tutulan töhfə komponenti Konstitusiyada yaradıcılıq azadlığı formasında ayrıca maddədə (maddə 51) ifadə olunmuşdur. Ona görə də elmi biliklərin əldə edilməsinə, tətbiqinə və təbliğinə yönəlmiş elmi tədqiqat və yaradıcılıq prosesi olan elmi fəaliyyət mədəniyyət hüququnun deyil, yaradıcılıq azadlığının realizə forması hesab edilir. Əslində yaradıcılıq azadlığını həyata keçirən şəxs dolayısı ilə mədəni həyatda iştirak etmiş olur. Ədəbi-bədii yaradıcılıq növlərini tənzimləyən “Mədəniyyət haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununda da həm mədəni həyatda iştirak etmək hüququ, həm də yaradıcılıq azadlığı ayrı-ayrı maddələrdə əks olunmuşdur. Qanunun 7-ci maddəsinə görə, Azərbaycan Respublikasında mədəni həyatda iştirak etmək hüququ dövlət tərəfindən təmin edilir. Hər kəs öz mədəniyyət kimliyini və ona uyğun həyat tərzini müəyyən etməkdə, yaradıcılıq

fəaliyyətini seçməkdə, mədəni sərvətlərin yaradılmasında, mədəni nemətlərdən bərabər istifadə etməkdə tam sərbəstdir. Azərbaycan Respublikasında istənilən şəxs öz maraqlarına və bacarıqlarına uyğun peşəkar əsasda və azad yaradıcılıq (həvəskar) əsasında istənilən yaradıcılıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq, “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun olaraq özünün yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticələrini müəlliflik hüququ ilə qorumaq, mədəni sərvətləri nümayiş etdirmək, bu Qanunun tələbləri nəzərə alınmaqla, mülkiyyətində olan mədəni sərvətləri satmaq, bağışlamaq, habelə həmin məqsədlər üçün xarici ölkələrə aparmaq hüququna malikdir (maddə 9).

Beləliklə, mədəni həyatda müxtəlif formalarda iştirak edən şəxsin yaradıcılıq fəaliyyəti ilə məşğul olması onun öz istəyindən asılıdır. Əgər bu istək reallaşdırılırsa, yaradıcılıq azadlığı realizə edilmiş sayıla bilər və bundan sonra artıq əqli mülkiyyət hüququ ilə bağlı məsələlər meydana çıxmış olur. Qeyd olunanları aşağıdakı sxem üzrə ümumiləşdirmək olar:

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 51-ci maddəsindən göründüyü kimi, yaradıcılıq fəaliyyətinin aşağıdakı növləri tanınır:

- ədəbi-bədii yaradıcılıq;

- elmi-texniki yaradıcılıq;
- digər yaradıcılıq formaları.

“Mədəniyyət haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 9-cu maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasında istənilən şəxs öz maraqlarına və bacarıqlarına uyğun peşəkar əsasda və azad yaradıcılıq (həvəskar) əsasında istənilən ədəbi-bədii yaradıcılıq fəaliyyəti ilə məşğul ola bilər. Ədəbi-bədii yaradıcılığın obyektlərinə daxildir: ədəbi əsərlər (kitablar, broşuralar, məqalələr, mühazirələr və çıxışlar, kompüter proqramları və s.); dram, musiqili-dram və başqa səhnə əsərləri; xoreoqrafiya əsərləri və pantomimalar; mətnli və ya mətnsiz musiqi əsərləri; audiovizual əsərlər (kino-, tele-, və videofilmlər, slaydfilmlər, diafilmlər və başqa kino və teleəsərlər); heykəltəraşlıq, rəngkarlıq, qrafika, dizayn, litoqrafiya əsərləri, qrafik hekayələr, komikslər və digər təsviri sənət əsərləri; dekorativ tətbiqi və səhnə tərtibatı sənəti əsərləri, əl ilə toxunan xalçalar; memarlıq, şəhərsalma və bağ-park sənəti əsərləri; fotoqrafiya əsərləri və ona oxşar üsulla yaradılmış əsərlər və s.

“Elm haqqında” 14 iyun 2016-cı il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə tənzimlənən elmi-texniki yaradıcılıq elmin və elmi fəaliyyətin növlərindən asılı olaraq:

- məzmununa görə – fundamental, tətbiqi və eksperimental;
- predmetinə görə – təbiət, texniki, humanitar və ictimai;
- istiqamətinə görə – akademik, empirik, innovativ, nəzəri və tətbiqi yaradıcılıq formalarına ayrılır.

Ümumilikdə, elmi-texniki yaradıcılıq “elmi-texniki tədqiqat” anlayışı ilə eynilik təşkil edir. Çünki istənilən tədqiqat müstəqil insan fəaliyyəti olaraq müəyyən elmi yeniliyin əldə olunması ilə nəticələnir. Elmi-texniki yaradıcılıq “Elm haqqında”, “Patent haqqında”, eləcə də “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunları ilə tənzimlənir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ədəbi-bədii yaradıcılıqdan fərqli olaraq, elmi-texniki yaradıcılığın inkişaf etdirilməsi üçün stimullaşdırıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan, “Elm haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 34-cü maddəsinə müvafiq olaraq, elmi fəaliyyətin maliyyələşdirilməsi üçün dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlər elmi fəaliyyətin davamlı inkişafını, mövcud elmi potensialın qorunması və inkişaf etdirilməsini, dövlət maraqları əsasında ictimai-siyasi, milli-mənəvi, sosial-iqtisadi və elmi-texniki problemlərin tədqiqini (həllini) və qarşıya qoyulan digər vəzifələrin həyata

keçirilməsini təmin edir. Dövlət büdcəsi hesabına elmi və elmi-texniki fəaliyyətin maliyyələşdirilməsi aşağıdakı formalarda həyata keçirilir:

- Baza maliyyələşdirilməsi. Baza maliyyələşdirilməsi fundamental elmi tədqiqatların, dövlət əhəmiyyətli, o cümlədən milli təhlükəsizlik və müdafiə əhəmiyyətli elmi tədqiqatların aparılmasını, mühüm elmi obyektlərin qorunmasını, yüksək ixtisaslı elmi kadrların hazırlanmasını təmin edir. Bu növ maliyyələşdirilmə dövlət elmi müəssisə və təşkilatlarının, dövlət ali təhsil müəssisələrinin elmi tədqiqat institutları və laboratoriyalarının əmlakının, o cümlədən binaların saxlanması, elmi infrastrukturların inkişafı, müasir avadanlıqlar və digər zəruri vasitələrlə təchiz olunması, elmi işçilərin, inzibati və xidməti heyətin əməyinin ödənilməsi, elmi tədqiqatların nəticələrinin nəşri və yayılması, elmi-texniki fəaliyyətin informasiya təminatı üzrə xərclərini əhatə edir. Baza maliyyələşdirilməsinin subyektlərinə isə dövlət elmi müəssisə və təşkilatları, dövlət ali təhsil müəssisələrinin elmi tədqiqat institutları və laboratoriyaları, elmi fəaliyyət üzrə dövlət sifarişlərini yerinə yetirən digər elmi müəssisələr daxildir (maddə 35);

- Proqram məqsədli maliyyələşdirmə. Elmi fəaliyyətin proqram məqsədli maliyyələşdirilməsi strateji cəhətdən vacib olan dövlət əhəmiyyətli elmi işlərin aparılmasına yönəldilməklə müsabiqə əsasında və ya müvafiq icra hakimiyyəti orqanının qərarı ilə müsabiqədən kənar qaydada həyata keçirilir (maddə 36);

- Qrant maliyyələşdirilməsi. Qrant maliyyələşdirilməsi elmi tədqiqatların stimullaşdırılması və səmərəliliyinin artırılması, elmi-texniki potensialın səviyyəsinin, elmi müəssisə və təşkilatların və ali təhsil müəssisələrinin, eləcə də alim və tədqiqatçıların rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə həyata keçirilir. Dövlət vəsaiti hesabına qrant maliyyələşdirilməsinin əsas istiqamətləri və həcmi elmin inkişafının prioritet istiqamətlərinə uyğun olaraq müəyyən edilir (maddə 37).

Digər yaradıcılıq formalarına gəldikdə isə qeyd etmək lazımdır ki, bu məsələ ilə bağlı müxtəlif yanaşmalara rast gəlmək olar. Fikrimizcə, digər yaradıcılıq forması kimi kütləvi informasiya vasitələrinin yaradıcılıq fəaliyyətini misal göstərmək olar. “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” 7 dekabr 1999-cu il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununa görə, kütləvi informasiya vasitələri – dövri mətbu nəşrlər, teleradio proqramları, informasiya agentlikləri, internet informasiya ehtiyatı, kinoxronika proqramları və digər yayım formalarıdır.

1.4. Müəlliflik hüququnun əsas xüsusiyyətləri

Müəlliflik hüquqları həm nəzəri, həm də tarixi inkişaf baxımından müasir informasiya vasitələrinin təşəkkülü, ifadə və mətbuat azadlığı ilə bağlı olmuşdur. Avropa hüququ tarixinə nəzər yetirsək, müəlliflik hüquqları üzrə əqli mülkiyyət qanunlarına öncə orta əsr Venesiya ticarət statutlarında¹, həmçinin XVI əsrdə Böyük Britaniyaya gətirilən çap mətbuatı səbəbindən ingilis qanunnamələrində² rast gəlmək mümkündür. Bu dövrdə məlumat və mətbuat vasitələri üzərində olan inhisarçılığın aradan qaldırılması üçün müəlliflik hüququ institutundan istifadə edilmişdir. Belə ki, XVI əsrdən öncəki dövrdə Avropa ərazisində çap işi ciddi senzura altında idi və kitab nəşri ilə xüsusi icazəsi olan qurumlar məşğul olurdular. Ədəbiyyatda çap işi üzrə verilmiş bizə məlum ilk icazə sənədinin 18 sentyabr 1469-cu ildə Venesiyada əslən alman olan Johan von Speyer adlı şəxsə təqdim olunduğu qeyd edilmişdir. Bu icazə əsasında Speyerin nəşriyyatına 5 il ərzində Venesiya ərazisində müstəsna əhəmiyyətli nəşr etmək hüququ verilmişdir. Bu da o deməkdir ki, kitab satışı və yayılmasında əldə olunan gəlir bu tip nəşriyyat qurumlarına çatırdı. Bəzi müəlliflərin tənqidi fikirləri, yeni yanaşmalarının çap edilməsinə isə həmin nəşriyyatlar tərəfindən maneçilik törədilirdi.³ Belə tendensiya həm maddi gəlirlərdən məhrum olan, həm də senzura altında işləməyin dözülməz olduğu nəticəsinə gələn yaradıcılıq adamları tərəfindən narazılıqla qarşılanırdı. Bununla da senzura və nəşriyyat inhisarçılığı ilə barışmayan müəlliflər öz əsərləri üzərində müstəsna maddi və mənəvi hüquqlarının tanınması uğrunda mübarizə aparmağa başladılar. Bu mübarizədə müəlliflər tədricən qələbə qazanmış, yaradıcılıq məhsulları və informasiya dövriyyəsi üzərində inhisarçı nəzarəti zəiflətməmiş, müstəsna hüquqların qəbul edilməsinə nail olmuşlar. Lakin elə orta əsrlərin sonuna doğru tarixi inkişaf informasiya sferasında hüquqlarla müəlliflik hüquqlarını bir-birindən ayırmışdır. Müəllif hüquqları əqli mülkiyyət elementi kimi mülkiyyət hüququnun obyektinə çevrilmişdir.

¹ Deazley R., Kretschmer M., Bently L. Privilege and property: essays on the history of copyright. Cambridge: Open Book Publishers, 2010, p. 138

² Alexander I., Gómez-Arostegui T.H. Research handbook on the history of copyright law. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2016, p. 81-82

³ Atkinson B., Fitzgerald B. A short history of copyright: the genie of information. Switzerland: Springer International Publishing, 2014, p. 16-17

Fikrimizcə, beynəlxalq hüquq tarixinin ilkin dövrlərində müəlliflik hüquqlarının mülki-iqtisadi xarakteri daha çox qabardılmış, müəlliflik hüququ ənənəvi insan hüququ kimi deyil, mülkiyyət hüququ kimi qəbul edilmişdir. Təsadüfi deyil ki, müəlliflik hüququnun beynəlxalq tənzimlənməsi ilə daha çox iqtisadi xarakter daşıyan Ümumdünya Ticarət Təşkilatı, Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatı kimi qurumlar məşğul olmuşdur. Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatı çərçivəsində “Ədəbi və bədii əsərlərin qorunması haqqında” Bern Konvensiyası müəlliflik hüquqlarının obyekt dairəsini və məhdudlaşdırma əsaslarını (maddə 1, 2 və 2 bis) müəyyən etmişdir.¹ Eyni təşkilat çərçivəsində qəbul edilən “İfaçıların, fonogram istehsalçılarının və yayım təşkilatlarının hüquqlarının qorunması haqqında” Beynəlxalq Konvensiya (Roma Konvensiyası) isə 1-ci və 15-ci maddəsində müəlliflərin hüquqları ilə müəlliflikdən gəlir əldə edən, iqtisadi maraqları olan qurumların münasibətinə aydınlıq gətirmişdir.² Ümumdünya Ticarət Təşkilatı isə müəlliflik hüquqlarının tənzimlənməsi üzrə normaları “Əqli Mülkiyyət Hüquqlarının Ticarət Aspektlərinə Dair Saziş”-də (TRIPS Sazişi) əqli mülkiyyət hüquqlarının həcmi ilə bağlı II hissənin I bölməsində bəyan etmişdir.³

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində müəlliflik hüquqları konkret və müfəssəl formada təsbit olunmuşdur. “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” 5 iyun 1996-cı il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 5-ci maddəsinə əsasən, müəlliflik hüququ təyinatından, dəyərindən və məzmunundan, habelə ifadə formasından və üsulundan asılı olmayaraq yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticəsi olan həm açıqlanmış, həm də açıqlanmamış, obyektiv formada mövcud olan elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinə şamil edilir. Bu hüquq yalnız açıqlanmış deyil, həmçinin açıqlanmamış əsərləri də əhatə edir. Sadəcə olaraq, qanunverici əsərin obyektiv formada mövcud olmasını tələb kimi müəyyənləşdirir ki, obyektiv formaya aşağıdakılar daxil edilir:

¹ Ədəbi və Bədii Əsərlərin Qorunması Haqqında Bern Konvensiyası, Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatı, 9 sentyabr 1886-cı il.

http://copat.gov.az/docs/Qanunvericilik/Beyn%20muqavileler/AZE/Bern-AZE.pdf?_t=1539353559

² İfaçıların, fonogram istehsalçılarının və yayım təşkilatlarının hüquqlarının qorunması haqqında Beynəlxalq Konvensiya, Roma, 9 sentyabr 1961-ci il. http://copat.gov.az/docs/Qanunvericilik/Beyn%20muqavileler/AZE/Roma-AZE.pdf?_t=1539353559

³ TRIPS Sazişi, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı, 1994-cü il. <http://www.audiovisual.az/files/file/konvaz3.pdf>

- yazılı (əlyazması, makina yazısı, not yazısı və s.);
- şifahi (kütləvi çıxış, kütləvi ifa və s.);
- səs, yaxud videoyazılma (mexaniki, maqnit, rəqəmli, optik və s.);
- təsviri (rəsm, eskiz, şəkil, plan, cizgi, kino-, tele-, video-, yaxud fotokadr və s.);
- həcmli — fəzavi (heykəl, model, maket, tikili və s.);
- digər formalar.

Müəlliflik hüququnu əlaqəli hüquqlardan fərqləndirən başlıca xüsusiyyət onun obyektlərinin dairəsi ilə müəyyənləşir. Qeyd olunan Qanunun 6-cı maddəsinə görə, müəlliflik hüququnun obyektlərinə aşağıdakılar daxildir:

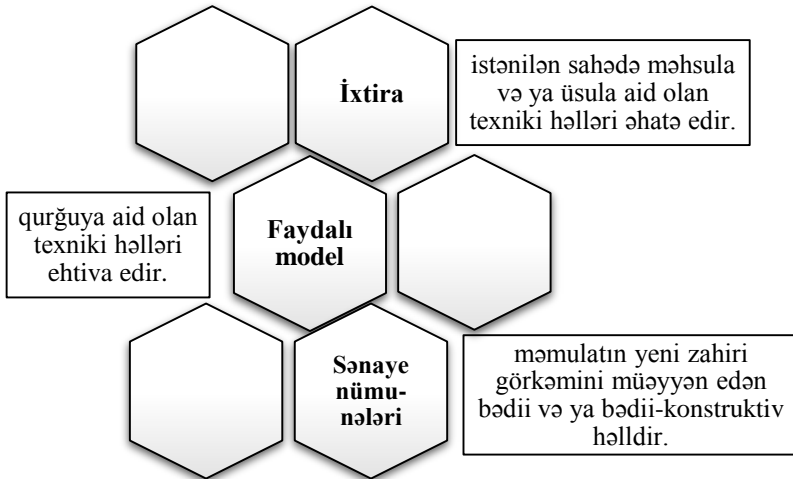
- ədəbi əsərlər (kitablar, broşürələr, məqalələr, mühazirələr və çıxışlar, kompüter proqramları və s.);
- dram, musiqili-dram və başqa səhnə əsərləri;
- xoreografiya əsərləri və pantomimalar;
- mətnli və ya mətnsiz musiqi əsərləri; audiovizual əsərlər (kino-, tele-, və videofilmlər, slaydfilmələr, diafilmlər və başqa kino və teleəsərlər);
- heykəltəraşlıq, rəngkarlıq, qrafika, dizayn, litoqrafiya əsərləri, qrafik hekayələr, komikslər və digər təsviri sənət əsərləri;
- dekorativ tətbiqi və səhnə tərtibatı sənəti əsərləri, əl ilə toxunan xalçalar;
- memarlıq, şəhərsalma və bağ-park sənəti əsərləri;
- fotoqrafiya əsərləri və ona oxşar üsulla yaradılmış əsərlər;
- coğrafiyaya, topoqrafiyaya və digər elmlərə aid olan xəritələr, planlar, eskizlər, illüstrasiyalar və plastik əsərlər;
- törəmə əsərlər (tərcümələr, dəyişdirmələr, iqtibaslar, annotasiyalar, referatlar, xülasələr, icmallar, səhnələşdirmələr, aranjemanlar, elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin yenidən işlənməsi);
- toplular (ensiklopediyalar, antologiyalar, məlumat bazaları və materialın seçilməsinə və ya düzülməsinə görə yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticəsi olan digər məcmuələr).

Əlaqəli hüquqların subyektlərini isə ifaçılar, fonoqram istehsalçıları və yayım təşkilatları təşkil edir. Əlaqəli hüquqların müəlliflik hüquqlarına zərər vurmadaan həyata keçirilməsi vacib şərtidir.

1.5. Patent hüququnun fərqli xüsusiyyətləri

Patent hüququ sənaye mülkiyyətinin ayrı-ayrı növlərinin – ixtiraların, faydalı modellərin və sənaye nümunələrinin yaradılması, hüquqi mühafizəsi və onlardan istifadə edilməsi ilə bağlı yaranan əmlak münasibətlərini və bu münasibətlərlə əlaqədar olan şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərini tənzimləyən hüquq normalarının məcmusu və sistemi kimi başa düşülür.¹ Patent institutu vasitəsilə dövlət innovasiya yaradıcıları üçün güclü stimulaşdırıcıdır. Patentdən irəli gələn hüquq isə əldə edilən patentə əsaslanan və patent sahibinə patent alınmış kəşfdən inhisarçı bir faydalanma səlahiyyəti verən mütləq bir hüquqdur. Patentləşmiş məhsul və ya istehsal üsulu patentin qeydə alındığı ölkədə qorunma müddətində (adətən 8-20 il) patent sahibi xaricindəki şəxslərə verilmir.² Patent, həmçinin yeni dərman vasitələrinin və tibbi texnologiyanın yaradılması, dərman vasitələrinin keyfiyyəti və əlyeterliyinə təsir göstərən ən səmərəli hüquqi mexanizmlərdən biridir. Patent institutu tibbi proseslər və məhsulların ictimaiyyətə açıqlanmasına mandat verir və gələcək innovasiyanı stimullaşdırır.

Patent institutunun məzmununu hüquqi baxımdan ixtiraların, faydalı modellərin və sənaye nümunələrinin yaradılması, hüquqi mühafizəsi və istifadəsi ilə əlaqədar yaranan əmlak münasibətlərini və onlarla bağlı şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərini tənzimləyən normalar təşkil edir. Deməli, patentin məzmununda üç obyekt fərqləndirilə bilər:

¹ Allahverdiyev S.S. Əqli mülkiyyət hüququ. Dərs vəsaiti. Bakı: Digesta, 2006, s.11

² Patents. <http://www.wipo.int/patents/en/>

TRİPS sazişində tələb olunur ki, texnologiyanın bütün sahələrində ixtiralar üçün patentlər mövcud olmalı və onlar sənayedə tətbiq olunmaq qabiliyyətində olmalıdır. Saziş istənilən ixtiraya patent verilməsini məqbul sayır. Lakin bunun üçün üç şərt irəli sürür:

İxtira yeniliyə malik olmalıdır;

İxtirada ixtiraçılıq səviyyəsi olmalıdır;

İxtira sənayedə tətbiq olunmalıdır.

Analoji qayda milli qanunvericiliyimizdə də müəyyən edilmişdir. Belə ki, “Patent haqqında” 25 iyul 1997-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununda ixtira, faydalı model və sənaye nümunələrinin patent qabiliyyəti şərtlərinə yenilik və sənayedə tətbiq edilə bilmə daxil edilmişdir. İxtira, faydalı model və sənaye nümunəsinin mühüm əlamətlərinin məcmusu mövcud bilgilərdən məlum deyildirsə, yeni sayılır. Avropa Patent Konvensiyasının 54-cü maddəsində də eyni qayda müəyyən edilmişdir. Həmin maddəyə əsasən, mövcud bilgilər məcmusu patent ərizəsi verildiyi tarixdən əvvəl ixtiranın ictimaiyyətə yazılı və ya şifahi şəkildə təqdimini, istifadəsini və ya başqa bir şəkildə açıqlanmış məlumatları əhatə edir. Burada vacib məqam ondan ibarətdir ki, ixtiraçının dünyanın başqa bir yerində hər hansı formada açıqlanan bilgidən xəbəri olub-olmamasından asılı olmayaraq, bu məlumatın ixtiraçıya məlum olduğu, əlyetər olduğu qəbul edilir.

Patent üzrə yenilik mütləq və nisbi yenilik təsnifatı üzrə müəyyənləşdirilə bilər. Mütləq yenilik əsasən ixtiradan əvvəl bu barədə heç kimin hər hansı məlumata sahib olmamasını, eləcə də ictimaiyyətə açıqlanmamasını nəzərdə tutur. Nisbi yenilik isə ixtiranın digər dövlətlərdə tanınmasına baxmayaraq

müraciətin edildiyi dövətdə yeni olduğuna əsaslanır. Məsələn, ixtira Yaponiyada açıqlanmamışdırsa, ixtiranın yeni olması qəbul edilir. Nisbi yenilik təsnifatı milli hüquqda təsbitdən asılı olaraq müəyyən edilir.¹ Azərbaycan Respublikasında “Patent haqqında” Qanunda “Mövcud bilgilər məcmusuna ixtira barəsində iddia sənədinin verildiyi günə kimi dünyada hamıya müyəssər olan məlumatlar aid edilir” bəndinin 7-ci maddədə nəzərdə tutulması mütləq yeniliyin qəbul olunmasını təsdiq edir. Avropa Patent Konvensiyasında da analoji tənzimləmə müəyyənləşdirilmişdir.

Sənayedə tətbiq oluna bilmə isə obyektin sənayenin və təsərrüfatın hər hansı sahəsində hazırlana və ya istifadə edilə bilməsini tələb edir. Bu şərt Avropa Patent Konvensiyasının 57-ci maddəsində belə ifadə olunmuşdur: “Bir ixtira kənd təsərrüfatı da daxil olmaqla, hər hansı bir sənayedə tətbiq edilə və ya istifadə edilə biləcəyi təqdirdə, sənayedə tətbiq oluna bilən hesab edilir”.

Sənayedə tətbiq oluna bilmə ənənəvi olaraq üç aspekti əhatə edir: təcrübi faydalılıq (practical utility), işləklik (operability) və əldə edilən fayda (beneficial utility).²

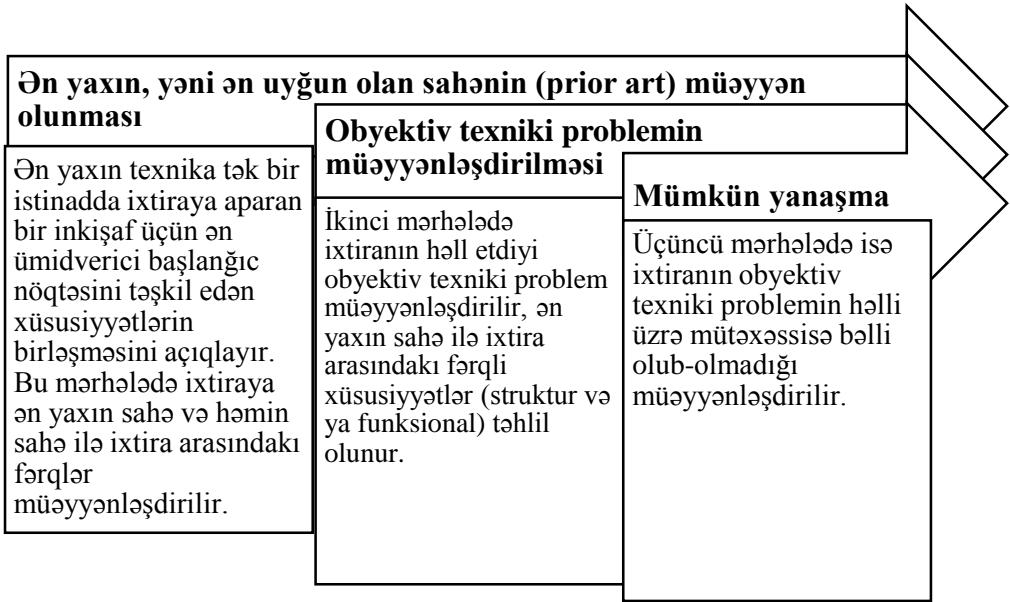
Lakin burada bəzi fərqli xüsusiyyətlər vardır:

Birincisi, ixtiraçılıq səviyyəsi yalnız ixtira üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu şərti “ixtira səviyyəli olan (bəlli olmayan)” ifadəsi ilə müəyyənləşdirən qanunvericinin yanaşmasına görə, ixtira həmin sahədə çalışan mütəxəssis üçün mövcud bilgilərdən açıq-aşkar irəli gəlmirsə, ixtira səviyyəsinə malik hesab edilir (maddə 9). Avropa Patent Konvensiyasının 56-cı maddəsində də göstərilir ki, bu şərt patent ərizəsi verildiyi dövərdə texnologiyanın vəziyyətini nəzərə alaraq, ixtiranın həmin sahədəki mütəxəssisə məlum olub-olmadığını müəyyən etməklə qiymətləndirilir.

Avropa Patent Ofisi ixtiranın ixtira səviyyəsinə malik olmasını təyin etmək üçün “problem-həll yanaşması”nı (Problem-solution approach) tətbiq edir ki, bu yanaşmada üç mərhələdən ibarətdir:

¹ Tahir Saraç. Patent hukukunda yenilik kavramı ve yeniliyin degerlendirilmesi // Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2001, Cilt 9, No. 1-2, s. 190-212

² Patentability Requirements. <https://www.justia.com/intellectual-property/patents/patentability-requirements/>

İkincisi, sənaye modeli üçün yeniliklə bərabər orijinallıq şərti də nəzərdə tutulmuşdur. Qanunun 9-cu maddəsinə müvafiq olaraq, sənaye nümunəsinin estetik və erqonomik xüsusiyyətlərini doğuran mühüm əlamətlərinin məcmusu (forma, konfigurasiya, ornament və ya rənglərin quraşması) onun ilkinlik tarixinə qədər mühüm əlamətlərinin məcmusu mövcud bilgilərdən məlum deyildirsə, sənaye nümunəsi yeni hesab edilir. Mühüm əlamətləri özünün estetik xüsusiyyətlərinə yaradıcı xarakter verən sənaye nümunəsi orijinal hesab edilir.

Nəzəri baxımdan, orijinallıq işin yerinə yetirilməsi üzrə göstərilən bacarıq və əmək (skill and labour) deməkdir. Deməli, orijinallıq sənaye nümunəsinin subyektiv tərəfinə aiddir və təkraredilməzliyi, unikalığı ifadə edir. Belə olduğu halda, orijinallıq və yenilik anlayışları arasında səddi müəyyənəşdirmək çox çətin olur.

TRİPS-ə əsasən, ixtira patentin texniki tələblərinə cavab verdiyi halda, hətta əgər dərmanların qəbul edilmə meyarlarına mənfi təsir göstərsə də, patent ixtira olunan məhsullar və həmçinin əcazılıq maddələri üçün verilməlidir. Patentlərin dərman məhsullarına və proseslərinə tətbiq olunması beynəlxalq patent qaydalarının əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirilməsinə səbəb olmuşdur. TRİPS sazişi qəbul olunmamışdan əvvəl, təxminən əlli ölkə əcazılıq

məhsulları üzrə hər hansı patentin qorunmasını tanımamışdır.¹ Məsələn, Hindistan dövləti məhsuldan irəli gələn patent deyil, yeni dərman hazırlamaq prosesi üzrə patentləri tanımışdır. Hökumətlər yeni dərmanların aşağı qiymətlə təmin edilməsini təşviq etmək üçün yol kimi ictimai sağlamlıq əsasları ilə hər iki mövqeyi əsaslandırılmışdır.

TRİPS-də, həmçinin patent sahiblərinin iqtisadi istismar hüquqları müəyyən edilir ki, bura başqa şəxslərin patentləşdirilmiş ixtirani qorunduğu ölkədə hazırlaması, istifadə etməsi, satması, satışı təklif etməsi və ya idxal etməsini istisna etmək hüququ daxildir. Bu hüquqlar patentin qeydiyyatına alınması üçün ərizəni təqdim edən tarixdən başlayaraq iyirmi il müddətində mövcud olmalıdır.² Bununla belə, praktiki məsələ kimi, mühafizə müddəti hökumətin ayrıca təsdiq prosesindən keçməli olan patentləşdirilmiş dərmanlar üçün bir neçə il qısa ola bilər. Dərmanlarla təmin olunmaq üçün müvafiq olan istismar hüququnu patent sahibinin digər ölkədə satmaq səlahiyyəti olduğu patentləşdirilmiş məhsulların (əczaçılıq məhsullar daxil olmaqla) qarşısını ala bilib-bilmədiyini barədə TRİPS üzrə danışıqlar aparın şəxslər arasında müzakirə mövzusu olmuşdur. Göründüyü kimi, TRİPS Sazişinin tətbiqindən sonra dərmanların da patent qorumasına daxil edilməsi bir çox dəyişikliklərə gətirib çıxarmışdır. Bir qrup alimlərin fikirlərinə görə, TRİPS Sazişindən sonra dərmanların qiymətlərinin kəskin artması bu Sazişin insan hüquqlarının qorumağı məqsəd qoyduğu insanın dəyəri, ləyaqəti ilə əlaqəsinin qurulmadığını göstərməkdədir. TRİPS Sazişi və ona əsaslanan tətbiqlər insan hüquqları ilə əqli mülkiyyət hüququ arasında yaranan müzakirələrin təbiətini təməldən dəyişdirmişdir.³

Həmçinin qeyd etməliyik ki, TRİPS Sazişinə görə, dərmanların patent qorumasına daxil edilməsi müzakirələr zamanı və sonralar bir çox insan hüquqları müdafiəçilərinin etirazlarına səbəb olmuş və onlar insan hüquqları fikrini diqqət mərkəzinə çəkmişlər.⁴ Belə ki, TRİPS Sazişinin tətbiqi nəticəsində

¹ Laurence R.Helfer and Graeme W.Austin. Human Rights and Intellectual Property. Cambridge: Cambridge University Press, 2011, p. 120

² Azərbaycan Respublikası ərazisində patentin qüvvədə olma müddəti iddia sənədinin müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi qurumuna verildiyi gündən etibarən aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilir: ixtira üçün – 20 il; faydalı model üçün – 10 il; sənaye nümunəsi üçün – 10 il.

³ Cullet P. Human Rights and Intellectual Property Protection in the TRIPs Era // Human Rights Quarterly, 2007, Vol. 29, p. 404

⁴ Heins V. Human Rights, Intellectual Property and Struggles for Recognition // Human Rights Review, 2008, Vol. 9, p. 213

inkişaf etməkdə olan və az inkişaf etmiş ölkələrdə insan hüquqlarının həyata keçirilməsi baxımından, xüsusilə qidalanma və səhiyyə hüququ sahələrində mənfi təsirlərin olduğu iddia edilir. BMT-nin 2000-ci il tarixli Humanitar İnkişaf Hesabatında göstərildiyi kimi, TRİPS Sazişindən istifadə edən ölkələr texnoloji baxımdan inkişaf etmiş ölkələrdir ki, bütün patentlərin 97%-ni bu ölkələrin və bütün texnologiya və patentlərin 90%-ni isə transmilli şirkətlərin əlində saxladıkları təxmin edilir. Mütəxəssislərin fikirlərinə görə, bir sıra sazişlərdə TRİPS-də olanlardan daha ciddi formada patentin mühafizə qaydaları vardır. Professorlar Abbott və Reichmanın izah etdiyi kimi, bu sazişlərin patent müddəalarında aşağıdakıları özündə birləşdirən “ümumi şablona riayət olunur”:

1) məlum maddələrdən yeni istifadələri əhatə etmək üçün patentin qorunmasının əhatə dairəsini genişləndirmək;

2) patentin müddətinin uzadılmasını təmin etmək;

3) patent hüquqlarına icazə verilən istisnaların əhatə dairəsini məhdudlaşdırmaq;

4) patent sahiblərinin razılığı və ya güzəşti olmadan patent müddəti ərzində səhiyyəni tənzimləyən orqan tərəfindən marketing təsdiqinin verilməsini qadağan etmək,

5) paralel idxalı (bəzi hallarda) qadağan etmək və məcburi lisenziya üçün əsasları məhdudlaşdırmaq.

Qeyd etdiyimiz kimi, TRİPS Sazişinin tətbiqindən sonra patentlərin dərmanları da əhatə etməsi rəqabətin olmamasına və bir çox dərmanların qiymətinin istehsal dəyərindən dəfələrlə yüksək olmasına səbəb olmuş, nəticədə əsas dərmanların əldə olunması hüququnun həyata keçirilməsində ciddi problemlər yaratmışdır. Digər tərəfdən, dərmanların patent qorumasına daxil edilməsi, eyni zamanda saxta dərman vasitələrinin geniş yayılması səbəblərindən biri olmuşdur.¹ Məhz bu problem patent hüququ ilə sağlamlıq hüququnun qarşılıqlı əlaqəsini bir daha təsdiq edir ki, bu hüququn təminatı bilavasitə insan rifahının yaxşılaşdırılmasına xidmət edir. Növbəti paraqrafda qeyd olunan məqamlar ətraflı şərh olunacaqdır.

¹ Uluslararası Sosial Haklar Sempozyumu. Akdeniz Üniversitesi, Antalya. Belediye-İş Yayınları. Necatibey Cad. No: 59, Ankara: Kızılay, 2009, s. 216

1.6. Patent hüququ və insan rifahı: sağlamlıq hüququ ilə qarşılıqlı əlaqə

“Sağlamlıq hüququ” termini hazırda beynəlxalq sazişlərdə və əsas insan hüquqları prinsiplərinə istinad edilərək insan hüquqları kontekstində şərti olaraq istifadə olunur. Sağlamlıq hüququ anlayışı insan hüququ kimi səhiyyə və sağlamlıq statusunun sosial və etik aspektlərini ifadə edir, çünki bu aspektlər bütün beynəlxalq insan hüquqlarını qeyd edən prinsiplərdə ifadə olunur. “Sağlamlıq hüququ” ifadəsi güman etməyə əsas verir ki, hökumət və ya beynəlxalq təşkilatlar və ya fərdi şəxslər insanların yaxşı sağlamlığına zəmanət verməlidir.¹ Müasir dövrdə sağlamlıq yalnız xəstəliyin olmaması kimi deyil, həm də tam fiziki, psixi və sosial rifah halı kimi nəzərdən keçirilir.² Həm beynəlxalq, həm də milli normalara nəzər salsaq, sağlamlıq hüququ həmçinin dərman vasitələrinin əlyətərliyinin təminatını ehtiva edir. Əlyətərlik o deməkdir ki, səhiyyə müəssisələri, mallar və xidmətlər ayrı-seçkilik olmadan hər kəsə əlçatan olmalıdır. Bu baxımdan əlyətərliyin aşağıdakı dörd formasını qeyd etmək olar:

a) ayrı-seçkiliyə yol verməmə: səhiyyə müəssisələri, mallar və xidmətlər hər kəsə, xüsusilə əhalinin ən həssas və riskli təbəqələri üçün əlçatan olmalıdır;

b) fiziki əlyətərlik: səhiyyə müəssisələri, mallar və xidmətlər əhalinin bütün təbəqələri, xüsusilə həssas və riskli qruplar üçün fiziki baxımdan təhlükəsiz və əlçatan yerdə olmalıdır;

c) iqtisadi əlyətərlik (əlverişlilik): səhiyyə müəssisələri, mallar və xidmətlər hamı üçün əlverişli olmalıdır. Səhiyyə xidmətləri üçün ödəniş bərabərlik prinsipinə əsaslanmalı və özəl sektor və dövlət tərəfindən təqdim olunan bu xidmətlərin sosial imtiyazı olmayan qruplar daxil olmaqla hamı üçün əlverişli olması təmin edilməlidir. Bərabərlik tələb edir ki, yoxsul ailələr zəngin ailələrlə müqayisədə səhiyyə xərcləri ilə qeyri-mütənasib şəkildə yüklənməməlidirlər.

d) informasiya əlyətərliyi: hər kəsin məlumatları və səhiyyə məsələləri ilə əlaqədar ideyaları əldə etmək, qəbul etmək və paylaşmaq hüququ tanınır. Burada qəbul olunma o deməkdir ki, bütün səhiyyə müəssisələri, mallar və

¹ Старженецкий В.В. Интеллектуальная собственность и право на охрану здоровья // Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации. №10 от 28 октября 2009 года. с. 1. <http://www.szrf.ru/doc.phtml?nb=edition07&issid=2009010000&docid=18>

² Əliyev M.N. Azərbaycan Respublikasında tibb hüququnun nəzəri aspektləri. Monoqrafiya. Bakı: “Vətənoğlu” NP MMC, 2016, s. 174

xidmətlər milli etik qaydalara uyğun olmalı və mədəniyyət baxımından müvafiq olmalıdır. Məsələn, ayrı-ayrı fərdlərin, azlıqların və icmaların mədəniyyətinə hörmət göstərmək.

Sual yaranır: Dərman vasitələrinin əlyətərliyi bütün dərmanları əhatə edirmi? – Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (ÜST) 1975-ci ildə Dünya Sağlamlıq Məclisinin istəyi istiqamətində “Əsas Dərmanların Nümunə siyahısı”ni ilk dəfə olaraq 1977-ci ildə nəşr etmiş və bu siyahı, “bəzi dərmanların digərlərinə görə daha faydalı olduğunu və xüsusilə geri qalmış və inkişaf etməkdə olan ölkələrin əhalisinin çoxu tərəfindən bu dərmanların əldə edilə bilməməsi faktının gündəmə gətirilməsinə kömək etmişdir”.¹ ÜST-ə görə, “əsas dərmanlar” əhalinin əksəriyyətinin tibbi yardıma olan ehtiyaclarını qarşılayan dərmanlardır. Bu səbəblə, həmin dərmanlar hər zaman uyğun miqdarda və kafi dozada, hər bir insanın və cəmiyyətin qarşılaya biləcəyi qiymətdə, əldə edilə bilən olmalıdır.² ÜST-ün yanaşmasına müvafiq olaraq, “dərman vasitələrinin əldə edilməsi” anlayışının iki aspekti başa düşülməlidir:

- fiziki aspekt;
- iqtisadi aspekt.³

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə fərdi şəxslərə zəruri dərmanların təmin edilməsində bir çox əngəllər vardır. Bura geniş yayılmış yoxsulluq, səhiyyəni hökumətin maliyyələşdirməsinin qeyri qənaətbəxş olması, kasıb infrastruktur (qeyri müvafiq səhiyyə müəssisələri, müvafiq şəkildə təlim keçmiş tibbi heyətin olmaması, paylaşdırma və təchizat sistemində çatışmazlıqlar), idxal edilmiş dərmanlara qoyulan rüsum və tarifləri qeyd etmək olar. Təbii ki, bu baryerlər siyahısında patentlərin reytingi daha yüksəkdir. Patent qorunmasının dərman vasitələrinin əlyətərliyinə təsirini təsdiq edən alimlər qeyd edirlər ki, yalnız ÜST-ün zəruri dərmanların siyahısının nümunəsində olan dərmanlar patentləşdirilir və hətta patentsiz dərmanlarla təminat məhdudlaşdırılmış şəkildə qalır. Eyni zamanda, tibbi xidmət üçün dövlət xərcləri bir çox ölkələrdə

¹ Laing R., Waning B. 25 Years of the WHO Essential Medicines Lists: Progress and Challenges // *The Lancet*, 2003, Vol. 361, p. 1723. <http://apps.who.int/medicinedocs/documents/s17543en/s17543en.pdf>

² Laing R., Waning B. 25 Years of the WHO Essential Medicines Lists: Progress and Challenges // *The Lancet*, 2003, Vol. 361, p. 1726. <http://apps.who.int/medicinedocs/documents/s17543en/s17543en.pdf>

³ Шугуров М.В. ВТО: права интеллектуальной собственности и право человека на доступ к лекарственным средствам // *Право ВТО*, 2014, № 2, с. 2. <http://elibrary.ru/item.asp?id=22628391>

elə qeyri-qənaətbəxş səviyyədə olur ki, onların hökumətləri hətta marjinal istehsal xərcləri ilə dərmanları satın ala bilmirlər.¹ Digər qrup alimlər bu araşdırmaların nəticələrini tənqid edərək bildirirlər ki, daha yeni və daha effektiv dərmanlar (məsələn, İİV/QİÇS üçün birinci və ikinci xətt retrovirus dərmanları) hətta yoxsul ölkələrdə geniş şəkildə patentləşdirilir və əczaçılıq firmaları daxili istifadə və ya ixrac üçün daha böyük bazarları və istehsal imkanları olan Çin, Hindistan və Cənubi Afrika inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yüksək gəlir məqsədilə patent əldə etməyə çalışırlar.

Bildiyimiz kimi, İİV və QİÇS adlandırılan qlobal problem cəmiyyətin bütün təbəqələrini əhatə etməklə bütün dünya üzrə sosial-iqtisadi inkişafı zəiflədərək öz yeni fəsadları ilə artmaqda davam edir. Bu xəstəliyin müalicəsində əsas dərmanların əlyətərliyi vacib məsələlərdəndir. Belə ki, 1996-cı ildən etibarən İİV-infeksiyasının müalicəsi üçün “antiretrovirus-ARV” adlanan və insanın immunçatışmazlığı virusunun çoxalmasının qarşısını alan spesifik virus əleyhinə preparatların kəşf olunması nəticəsində yoluxmuş xəstələr tərəfindən əldə oluna bilməyə başlamış və nəticədə bu səbəbdən İİV ölümcül xəstəlikdən xroniki xəstəliyə çevrilmişdir.² Bu dərmanlar virus yüklərini, virusun təkrarlanma qabiliyyətini azaldır və ötürülmə riskini aşağı salır. Lakin bu sağlamlıq üçün qeyri-adi faydalar təmin edən yeni dərmanların təxminən hamısı TRİPS və milli patent haqqında qanunlara əsasən patentlə qorunur. Əczaçılıq şirkətlərinin bu patentləri icra etmək və anti-retrovirus (ARV) dərmanlar üçün yüksək qiymətlər tələb etmək söyləri inkişaf etməkdə olan dövlətlərdə (xüsusilə Braziliya və Cənubi Afrika) və dünyanın ən böyük əczaçılıq firmalarının bəzilərinə (Merck və GlaxoSmithKline) qarşı olan insan hüquqları və səhiyyə xidməti fəallarının beynəlxalq mübarizəsinə səbəb olmuşdur. ÜST 2002-ci ildə ARV-ni həyati əhəmiyyətli zəruri dərman vasitələrinin siyahısına daxil etmişdir. Lakin bu dərmanlar dünyada İİV/QİÇS xəstələrinin 90%-nin yaşadığı inkişaf etməkdə olan ölkələrdə əhalinin əksəriyyəti üçün əlçatan deyildir. Təbii ki, patent qorunması səbəbindən qiymətlərin çox yüksək olması burada mühüm rol oynayır. Digər bir faktı da qeyd edək ki, təkcə inkişaf etmiş ölkələrdə bir İİV/QİÇS xəstəliyinə yoluxmuş şəxsin patentləşdirilmiş dərman

¹ Laurence R.Helfer and Graeme W.Austin. Human Rights and Intellectual Property. Cambridge: Cambridge University Press, 2011, p. 143

² Доступ к основным лекарственным средствам права на здоровье.

<http://www.ohchr.org/RU/NewsEvents/Stories/Pages/Accessstomedicines.aspx>

vasitələri ilə müalicəsi təqribən 10000-15000 ABŞ dollarına başa gəlir.¹ Afrika ölkələrində bu problemlə bağlı vəziyyət olduqca acınacaqlıdır. BMT-nin İİV/QİÇS üzrə birgə Proqramının (UNAIDS) 2016-cı ildəki hesabatına görə, ən qorxulu vəziyyət hazırda Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiyadadır. Şərqi Avropada və Mərkəzi Asiyada İİV-ə yeni yoluxma hallarının sayı hər il 57% artır. Hesabata görə, 2001-ci ildən başlayaraq hər il 1,9 milyon insan İİV-ə yoluxur.² Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiyada yoluxma halları 2006-cı ildən bəri 13 faiz, Şimali Afrikada isə 2001-ci ildən bəri iki dəfə artmışdır. Ötən il dünyada İİV-lə yaşayan insanların sayı 35,3 milyon təşkil etmişdir ki, onlardan 17,7 milyonu qadın, 3,3 milyonu uşaqdır.³ Asiya-Sakit okean regionunda İİV/QİÇS-ə yoluxmuş insanların 40%-dən çoxu tibbi yardımdan məhrumdur.⁴

ÜST-ün Baş Direktoru Marqaret Çen 2010-cu ildəki məruzəsində qeyd etmişdir ki, Afrikanın cənub hissəsində Saxaraya doğru ərazidə anılıqla bağlı doğuş zamanı ölən qadınların sayı Avropa ölkələrindəki anaoloji göstəricidən 100 dəfə artıqdır ki, bunun da əsas səbəblərindən birini əsas dərman vasitələrinin əldə oluna bilməməsi təşkil edir.⁵ Təkcə 2013-cü ildə anılıqla bağlı doğuş zamanı kontraseptivlərdən düzgün və ya kifayət qədər istifadə edilməməsinin nəticəsində 289000 qadın həyatını itirmişdir.⁶

Tibbi yardım sahəsində bu problem xüsusilə dərman patentləri və İİV/QİÇS epidemiyası müzakirə mövzusu olduqda daha da diqqətəçarpanıdır. TRİPS Sazişinin tətbiqindən əvvəl inkişaf etməkdə olan ölkələrdə əsas dərmanlar daha ucuz əldə edilə bilirdi. Əqli mülkiyyətin dərman vasitələrinə təsirini Malaziya nümunəsinə diqqət yetirdikdə görürük ki, TRİPS Sazişinin

¹ Joseph S. Pharmaceutical Corporations and Access to Drugs: The 'Fourth Wave' of Corporate Human Rights Scrutiny // Human Rights Quarterly, 2003, Vol. 25, p. 427

² United Nations. <http://www.un.org/en/index.html>; Доступ к лекарствам в контексте прав человека на здоровье. http://www.ohchr.org/Documents/Issues/SForum/SForum2015/OHCHR_2015-Access_medicines_RU_

³ Azərbaycan İİV-ə yoluxma səviyyəsi aşağı olan ölkələr sırasındadır. <http://azertag.az/xeber/>

⁴ Доступ к лекарствам в контексте прав человека на здоровье. http://www.ohchr.org/Documents/Issues/SForum/SForum2015/OHCHR_2015-Access_medicines_RU_

⁵ Доступ к основным лекарственным средствам права на здоровье. <http://www.ohchr.org/RU/NewsEvents/Stories/Pages/Accessmedicines.aspx> www.labclinpharm.ru/1329.html

⁶ Доступ к лекарствам в контексте прав человека на здоровье. http://www.ohchr.org/Documents/Issues/SForum/SForum2015/OHCHR_2015-Access_medicines_RU_

tətbiqindən sonra 1996-cı ildən 2005-ci ilə qədər bu ölkədə dərmanların qiyməti 28% artmışdır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin əhalisinin 90%-i dərman vasitələrini öz vəsaitləri hesabına alır ki, bunun da nəticəsində dərman vasitələrinin alınmasına çəkilən xərclər ailə büdcəsində ərzaq vasitələrinin alınmasına sərf olunan xərclərdən sonra ikinci yeri tutur.¹ Digər tərəfdən, az sayda transmilli dərman şirkəti dünya dərman bazarının böyük bir hissəsini nəzarətdə saxlamaqda davam edir. Belə ki, Şimali Amerika, Avropa və Yaponiya qlobal dərman bazarının 80%-ni və qalan 20%-in yalnız 1%-ni Afrika ölkələri təşkil edir.² Göründüyü kimi, dərman patentləri ilə bir neçə dərman firması yüksək mənfəət əldə edərkən, milyardlarla insan əsas dərmanları əldə edə bilmədiyi üçün xəstəlik və ölümlə üz-üzə qalmışdır.

Qeyd edilir ki, patent ixtira sahibini mükafatlandırır və bu səbəbdən də yaradıcılıq və kəşfi təşviq edir. Başqa sözlə desək, patent hüququnun məhdudlaşdırılması intellektual fəaliyyətin zəif qorunmasına səbəb olmaqla yeni məhsullar yaratmaq üçün yenilikçi şirkətlərin iqtisadi maraqlarını təmin etmir və şirkətləri yeni məhsullar yaratmağa təşviq etmir, yeni dərmanların yaradılması stimulusunu təhlükə qarşısında qoymaqla digər tərəfdən bazara keyfiyyətsiz dərmanların daxil olmasına səbəb olur. Araşdırmalar göstərir ki, orijinal dərmanlar patent hüququnun güclü mühafizə olunduğu ölkələrdə mövcuddur.

Bundan əlavə, patent qoruması ilə əldə olunan qazanc yüksək xərcləri olan yeni texnologiyaların yaradılmasında istifadə edilir. Patent mühafizəsi digər şəxs və ya təşkilatların haqsız qazanc əldə etməsinin qarşısının alınması üçün zəruridir.³ Bu baxımdan, bir qrup mütəxəssislər əqli mülkiyyətin bəzi kateqoriyaları üçün minimum qoruma standartları təyin edən patentin daha önəmli olmasını irəli çəkirlər.⁴ M.Grossman, L.Lai, C.Hettinger, P.Cullet patent qorumasının dərmanları da əhatə etməsinin vacibliyini mülkiyyət hüququnun toxunulmazlığı ilə izah edərək qeyd edirlər ki, mülkiyyət hüququna müdaxilə edilməməlidir. XX əsrdə mülkiyyət hüququ başda Nozick olmaqla bir çox hüquqşünaslar tərəfindən mütləq bir hüquq olaraq görülməyə və digər bütün

¹ Доступ к основным лекарственным средствам права на здоровье.
<http://www.ohchr.org/RU/NewsEvents/Stories/Pages/Accessstomedicines.aspx>

² Patents and human rights: where is the paradox? www.elgar-online.com/view/9781848444478.00010.xml

³ Joseph S. Pharmaceutical Corporations and Access to Drugs: The 'Fourth Wave' of Corporate Human Rights Scrutiny // Human Rights Quarterly, 2003, Vol. 25, p. 431

⁴ Grossman M.G., Lai L.C.E. International Protection of Intellectual Property // The American Economic Review, 2004, Vol. 94, No. 5, p. 1635

insan hüquqlarının da təməli olaraq qəbul edilmişdir. C.Hettingerə görə, patentlər mülkiyyət hüququnun təməlidir. Patent hüququ aradan qaldırıldıqda bütün mülkiyyət hüququ da aradan qalxacaqdır.¹ Həmçinin əqli mülkiyyətlə mülkiyyət hüququ lehinə irəli sürülən arqumentlər arasında bir oxşarlıq olduğu qeyd edilir. Əqli mülkiyyət hüquqlarının texnoloji inkişafa töhfə vermək, müəyyən sahələrdə xüsusi sektorun iştirakını təşviq etmək üçün nəzərdə tutulmuş və qanuni olaraq tanınan hüquqlar olaraq xarakterizə edilməsi də belə bir əlaqənin nəticəsidir.² Digər tərəfdən hesab edilir ki, bir qayda olaraq istehlakçılar üçün inhisar səbəbindən yaranan yüksək qiymətlərlə bağlı xərclər, innovasiyanın yenilik faydaları ilə üst-üstə düşür.³ Beləliklə, ədalət və humanizm baxımından əqli mülkiyyət hüququnun verdiyi imkanlardan istifadə edən rəssamın rəsm əsəri ilə bir xərçəng xəstəsi üçün həyati əhəmiyyəti olan dərmanın əldə olunmasını eyni tutmaq və inhisarçı qaydalara tabe etmək insan hüquqlarının qorunması baxımından qəbuledilməzdir. Bu səbəbdən, mütəxəssislər tərəfindən müxtəlif növ mülklərə fərqli qoruma mexanizmlərinin tətbiq olmasının zəruri ola biləcəyi fikri tez-tez önə çıxarılır.⁴

Eyni zamanda onu da qeyd etməliyik ki, həm İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin, İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Paktın, həm də TRIPS Sazişinin hazırlanması zamanı əqli mülkiyyət hüququnun insan hüquqları xüsusiyyəti müzakirə mövzusu olmuş, bəzi dövlətlərin nümayəndələri, həmçinin mütəxəssislər belə bir qorumanın lazım olmadığı mövzusunda israrçı olaraq əqli mülkiyyət qorumasının yalnız sənət və elm ictimaiyyətinin seçməçi imtiyazını əks etdirdiyini irəli sürmüşlər.⁵ Bildiyimiz kimi, əqli mülkiyyət hüququ bir insan hüququ kimi əsas dərmanların əlyətərliyi hüququndan daha

¹ Hettinger C. Edwin. *Justifying Intellectual Property // Philosophy and Public Affairs*, 1989, Vol. 18. No. 1, p. 31

² Cullet P. *Human Rights and Intellectual Property Protection in the TRIPs Era // Human Rights Quarterly*, 2007, Vol. 29, p. 404

³ Старженецкий В.В. Интеллектуальная собственность и право на охрану здоровья // *Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации*. №10 от 28 октября 2009 года. с.2. <http://www.szrf.ru/doc.phtml?nb=edition07&iissid=2009010000&docid=18>

⁴ Cullet P. *Human Rights and Intellectual Property Protection in the TRIPs Era // Human Rights Quarterly*, 2007, Vol. 29, p. 404

⁵ Loff B., Heywood M. *Patents on Drugs: Manufacturing Scarcity or Advancing Health // Journal of Law, Medicine & Ethics*, 2002, Vol. 30, p. 628; Chapman A. *A Human Right Perspective on Intellectual Property, Scientific Progress, and Access to The Benefits of Science*, (29/06/2009), p. 7. <http://www.wipo.int/tk/en/hr/paneldiscussion/papers/pdf/chapman.pdf>.

əvvəl olan amma əhəmiyyəti əsas dərmanlar kimi ötən əsrin sonlarından daha çox əhəmiyyət kəsb etməyə başlayan hüquqdur. Lakin əsas dərmanların əlyətərliyi hüququnun artan əhəmiyyəti, həmçinin sağlamlıq problemlərini həll etmək ehtiyacından qaynaqlandığı halda əqli mülkiyyət hüququnun artan əhəmiyyəti daha çox ticarət və iqtisadi əlaqələrin dəyişikliyi ilə əlaqədardır. Bu səbəbdən də bir qrup müəlliflər (İ.Kuçuradi, A.Çapman, A.Leary, M.Heyvud) “əqli mülkiyyət hüququnun, əvvəlcə az sayda suveren çoxmillətli şirkəti qorumağa xidmət etdiyini”, sağlamlıq və səhiyyə hüququnun daha önəmli olması fikrini önə çəkərək hesab etmişlər ki, sağlamlığın qorunması kommersiya maraqlarından və əqli mülkiyyət hüquqlarından daha üstün qiymətləndirilməlidir.¹ İnsan hüquqlarının bu kateqoriyası öz mahiyyəti ilə fərqlənir. Belə ki, sağlamlıq hüququ əqli mülkiyyət hüquqlarından fərqli olaraq alqı-satqı predmeti deyildir, insan ləyaqətini qorumaq və sağlamlığını bərpa etmək və uzunömürlülüüyü təmin etmək məqsədini daşıyır.² Sağlamlıq hüququ ən birinci sırada olan yaşamaq hüququ və ləyaqət hüququ ilə sıx bağlıdır və bu hüquqlar təmin olunmadan digər hüquqların təminatından danışmağa dəyməz. Digər tərəfdən, patent hüququnun əsas prinsiplərindən biri patent sahibinin şəxsi mənafeyinin cəmiyyətin ümumi ictimai mənafeyinə uyğunlaşdırılması prinsipidir. Bu prinsip ictimai mənafeyə, humanizm və əxlaq prinsiplərinə zidd olan ixtira, faydalı model və sənaye nümunəsinin patentlə qorunmamasını, habelə patent sahibinin patentlə verilən hüquqlardan dövlətin və cəmiyyətin mənafeələrinə xələl gətirmədən istifadə etməsini şərtləndirir. Qeyd olunan prinsipin təzahür formalarından biri sənaye mülkiyyəti obyektindən patent sahibinin razılığı olmadan sərbəst istifadənin mümkünlüyüdür. Məsələn, “Patent haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 18-ci maddəsinə əsasən, milli təhlükəsizlik maraqlarını təmin etmək məqsədilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının patent sahibinin razılığı olmadan ixtira, faydalı model və sənaye nümunəsindən istifadəyə razılıq vermək hüququ vardır. Bu hallarda patent sahibinə uyğun kompensasiya ödənilir. Patent sahibi kompensasiyanın məbləğindən razı olmadığı halda inzibati qaydada və məhkəməyə müraciət edə bilər.

¹ Loff B., Heywood M. Patents on Drugs: Manufacturing Scarcity or Advancing Health // Journal of Law, Medicine & Ethics, 2002, Vol. 30, p. 622

² Права патентообладателей в контексте прав человека.
<http://rbis.su/article.php?article=279>

BMT Baş Assambleyasının 1975-ci il dekabr tarixli “Elmi və Texniki Tərəqqinin Sülh və İnsanlığın faydaları naminə istifadəsinə dair Bəyannamə”yə görə: “Bütün dövlətlər, elmi və texnoloji nailiyyətlərin ayrı-seçkiliyə yol vermədən insan hüquqları və fundamental azadlıqların maksimum səviyyədə reallaşdırılması üçün istifadə edilməsi məqsədilə qanuni tədbirlər də daxil olmaqla bütün zəruri tədbirləri görməlidir.”¹

18-20 fevral 2015-ci il tarixdə Cenevrədə keçirilən Sosial Forumda bir çox məruzəçilər (Kaler, Forman) sağlamlıq hüququnun daha önəmli olmasını irəli çəkərək bildirmişlər ki, sağlamlıq hüququna təkə əsas dərmanlar deyil, bütün dərman vasitələrinin əldə olunması hüququ aiddir və dövlətlər təkə bütün dərman vasitələrinin əldə olunmasını təmin etməlidirlər. Daha sonra qeyd etmişlər ki, TRİPS Sazişində nəzərdə tutulan istisnaların mövcud sistemi və çeviklik amilləri ədalətsizdir, TRİPS Sazişinin müddələrinin yumşaldılması məqsədmüvafiqdir.²

Lakin qeyd etməliyik ki, TRİPS Sazişinin bəzi müddəaları ÜTT-yə üzv dövlətlərə Sazişin müddələrinin milli qanunvericiliyə implementasiyası zamanı sağlamlığın mühafizəsi maraqlarını nəzərə almaq üçün əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusilə, “Səhiyyə sahəsində TRİPS Sazişinin çevik müddəaları” adlanan müddəalar üzv dövlətlərə ictimai səhiyyə maraqları ilə patentlə verilən özəl hüquqlar arasında balans yaratmağa imkan verir.³

Patent almaq, mühafizə müddəti və iqtisadi istismar üzrə qaydaların müəyyən edilməsinə əlavə olaraq, TRİPS-də patentlər üçün iki növ istisna və məhdudiyət mövcuddur. Birincisi, Sazişin 30-cu maddəsində müstəsna hüquqlara məhdud istisnalar edilməsinə icazə verilir, bir şərtlə ki, bu istisnalar patentin normal istismarı ilə ziddiyyət təşkil etməməli və üçüncü tərəflərin qanuni maraqlarını nəzərə alaraq patent sahibinin qanuni maraqlarına xələl gətirməməlidir.⁴ Məsələn, Kanada Əczaçılıq Məhsullarının Patentinin Qorunmasında mübahisələrin həlli üzrə ÜTT-nin Şurası 30-cu maddədə qeyd olunan

¹ Declaration on the Use of Scientific and Technological Progress in the Interests of Peace and for the Benefit of Mankind. United Nations. <http://www.un.org/en/index.html>

² Доступ к лекарствам в контексте прав человека на здоровье с. 7. http://www.ohchr.org/Documents/Issues/SForum/SForum2015/OHCHR_2015-Access_medicines_RU

³ Имплементация гибких положений ТРИПС с целью расширения. www.belaid.net/uploads/docs/2013/2013_10_30_trips.pdf

⁴ Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights. https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/27-trips.pdf

istisnalar bəndi ilə əlaqədar ümumi dərmanların istehsalını və idxalını təşviq etmək üçün məcburi lisenziyadan geniş istifadə etmişdir. Şurada Kanadanın “Patent haqqında” Qanununun iki müddəasından edilən şikayətə baxılmışdır. Birinci müddədə ümumi dərman istehsalçılarından patentin müddəti başa çatmamışdan əvvəl ümumi dərmanların normativ təsdiqini əldə etmək üçün patentləşdirilmiş əczaçılıq məhsullarından istifadə etməsinə icazə verilmişdir. İkinci müddədə patentin müddəti başa çatdıqdan sonra dərmanların dərhal buraxıla bilməsi üçün patent müddəti ərzində ümumi dərmanların ehtiyata yığılmasına icazə verilmişdir. Kanada ümumi dərmanların təcili marketinqinə dəstək vermək üçün hər iki müddəanı qəbul etmiş və nəticədə bu inkişaf etmiş ölkələr arasında dərman qiymətlərini ən aşağı səviyyədə təmin etməyə imkan vermişdir.

TRİPS Sazişinin 31-ci maddəsində hökumətlərin patent sahibinin razılığı olmadan, lakin müvafiq ödəniş ödənilməklə patentləşdirilmiş məhsul və ya prosesdən istifadəyə icazə verən məcburi lisenziyanı vermələrinə icazə verilir.¹ Ümumiyyətlə, dövlət ilk olaraq könüllü lisenziya barədə patent sahibi ilə danışıqlar aparmağa səy göstərməlidir. Milli fəvqəladə hal və ya digər hallarda və ya ictimai qeyri-ticari istifadə halında bu tələb üzv dövlət tərəfindən rədd edilə bilər. 31-ci maddədə məcburi lisenziyaların verilməsini əsaslandıran fəvqəladə hallara edilən istinad açıqlanır. Bəyannamənin 5-ci paraqrafında nəzərdə tutulur ki, ÜTT-nin hər bir üzvünün milli fəvqəladə hal və ya digər təxirəsalınmaz halları nəyin təşkil etdiyini müəyyən etmək hüququ vardır, yəni ictimai səhiyyə böhranı, İİV/QİÇS ilə əlaqədar olan hallar, vərəm, malyariya və digər epidemiyalar milli fəvqəladə halı və ya digər təxirə salınmaz halları təşkil edir. İctimai səhiyyə böhranının milli fəvqəladə halları və ya digər təxirə salınmaz halları təşkil edə bilməsi açıqlamasına əlavə olaraq, 5-ci paraqrafda nəzərdə tutulur ki, məcburi lisenziyalar patent sahibi ilə əvvəlcədən danışıqlar aparmadan daxili qanunvericiliyə əsasən verilə bilər. Digər məhdudiyətlərə hər bir məcburi lisenziyanın fərdi məziyyətlərinin nəzərdən keçirilməsi, lisenziyanın məqsədi üçün onun müddəti və əhatə dairəsinin məhdudlaşdırılması və məhkəmə və ya digər müstəqil orqanın lisenziyanı və verilmiş icarə haqqının məbləğini nəzərdən keçirməsinə imkan yaratmaq daxildir. Sazişin 31(f)-ci maddəsi xüsusilə ziddiyyətli maddədir. Bu maddəyə

¹ Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights.
https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/27-trips.pdf

əsasən, məcburi lisenziyalara əsasən istifadə müstəsna olaraq daxili bazarın təchiz edilməsi üçün olmalıdır.¹ Az və ya heç bir əczaçılıq məhsulu istehsal etmək bacarığı olmayan ölkələr üçün (səciyyəvi olaraq inkişaf etməkdə olan və ya az inkişaf etmiş dövlətlər) milli səhiyyə üzrə fəvqəladə hallar üçün bəyannamə (məsələn, geniş yayılmış İİV/QİÇS infeksiyalarına cavab olaraq) daha az praktiki faydaya malikdir. Bu ölkələr özləri genetik dərmanlar istehsal edə bilmir və 31(f)-ci maddənin müddəalarında məcburi lisenziyanın verildiyi digər ölkədən təchizat geniş şəkildə qadağan edilir.

Məcburi lisenziya ilə bağlı tənzimləmə milli qanunvericiliyimizdə də öz əksini tapmışdır. “Patent haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 20-ci maddəsinə uyğun olaraq, patent sahibi və ya onun varisi patentin verildiyi tarixdən 3 il müddətində ixtira, faydalı model və sənaye nümunəsindən üzürsüz səbəbə görə istifadə etmədikdə, istifadəyə ciddi hazırlıq görmədikdə, yaxud istifadəni 3 ildən artıq dayandırdıqda və bu müddət qurtardıqdan sonra lisenziya verməkdən imtina etdikdə, istənilən hüquqi və ya fiziki şəxs ixtira, faydalı model və sənaye nümunəsindən istifadə üçün məcburi lisenziya verilməsi barədə məhkəməyə iddia ilə müraciət edə bilər. Məcburi lisenziya qeyri-müstəsna xarakter daşıyır və bu lisenziyanın verildiyi tarixdən patent sahibi ilə məcburi lisenziyanı almış şəxs arasında münasibətlər Qanunla müəyyən edilmiş lisenziarlar² lisenziat arasındakı münasibətlərə bərabər tutulur.

2001-ci il 9–14 noyabrda ÜTT-nin dördüncü konfransında qəbul olunmuş Doha Bəyannaməsi TRİPS Sazişinin üzv ölkələrə sağlamlıq hüququnun qorunması üçün lazımi tədbirlərin görülməsi istiqamətində maneə olmamasını təsdiq etdi. Doha Bəyannaməsi TRİPS Sazişinin müddəalarının çevikliyini bir daha təsdiq edərək elan etdi ki, TRİPS Sazişi üzv dövlətlərə ictimai səhiyyənin qorunması, xüsusilə də dərman vasitələrinin hamı tərəfindən əldə edilməsi üzrə hüquqlarının genişləndirilməsini təmin etmək məqsədi ilə şərh və tətbiq oluna bilər və olunmalıdır.³ Bəyannamədə TRİPS Şurasına sonuncu problemi aradan qaldırmaq və məhdud və ya ümumiyyətlə yerli istehsal potensialı olmayan

¹ Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights.
https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/27-trips.pdf

² Lisenziya müqaviləsinə görə, patent sahibi lisenziar, onun ixtira, faydalı model və sənaye nümunəsindən istifadə hüququnun müqavilədə nəzərdə tutulmuş həcmdə verildiyi hüquqi və ya fiziki şəxs isə lisenziat adlanır.

³ Declaration on the TRIPS agreement and public health. 14 November 2001,
WT/MIN(01)/DEC/2.
http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min01_e/mindecl_trip_s_e.htm

yoxsul ölkələrə ümumi dərmanların ixracına imkan yaratmaq tövsiyə olunur. Elan edilir ki, ÜTT-yə üzv dövlətlər patent maneələri aradan qaldırmaq üçün məcburi lisenziya vermək və onların verilməsi üçün əsasları müəyyən etmək və ya paralel idxalı həyata keçirmək (istehsalçının icazəsi olmadan digər ölkələrdən ucuz dərman vasitələrini idxal etmək) kimi hüquqlara malikdirlər. Həmçinin az inkişaf etmiş ölkələrə 2016-cı ilə qədər əczaçılıq məhsulları üçün patentlər verməmək və patentləri icra etməmək imkanı verilir.

Lakin qeyd olunanlar heç də problemin həllində yetərli vasitələr olmamışdır. Belə ki, inkişaf etmiş ölkələrin patentlə bağlı qanunvericiliklərini sərtləşdirmələri səbəbindən problem həll olunmamış qalmaqdadır. Aparılan araşdırmalardan bir daha aydın olur ki, insan hüququ olaraq sağlamlıq hüququnun həyata keçirilməsində inkişafdan qalmış və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə dərmanların patent qorunmasının yaratdığı mənfi təsirlər son dövrün ən mühüm problemlərindən biridir. Bəs bu problemin həlli hüquqi vasitələrin köməyi ilə mümkündürmü? – A.Abaşidze qeyd edir ki, biz əhalinin yüksək keyfiyyətli dərman vasitələrinə çıxışının təmin olunması probleminin hüquqi müdafiə mexanizmlərinə riayət olunmasının hüquqi tənzimləmə çərçivəsindən çox kənara çıxdığı və əsasən dövlətlərin iqtisadi və investisiya siyasətlərindən asılı olması fikri ilə tam razılaşa bilmərik.¹ Keyfiyyətli və ucuz dərman vasitələrinə əlyətərliyin təmin edilməsi, dərman vasitələrinin dövriyyəsinin milli-hüquqi və beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsinin yaxşılaşdırılması üçün bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir. 2015-ci ildə Cenevrədə keçirilən Sosial Forumda dərmanların əldə olunmasının asanlaşdırılması üçün növbəti beş tədbirin görülməsini təklif olunmuşdur ki, bura bu sahədə davamlı inkişafa nail olmaq üçün hökumətlərə təzyiq edilməsi, əczaçılıq şirkətlərinə qarşı məhkəmə iddialarının qaldırılması, ticari danışıqlarda sağlamlıq hüququ ilə bağlı mülahizələrin yer alması, qiymət və əlyətərlik problemləri ilə bağlı məlumatlılığı artırmaq üçün alyansın yaradılması, İnsan hüquqları üzrə BMT Ali Komissarı tərəfindən dövlətləri səhiyyə sektorunun maliyyələşdirilməsi ilə bağlı təşviq etmək söylərini dəstəkləmək və s. daxildir. Həmçinin qeyd olunur ki, İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 5 may 2013-cü il tarixində qüvvəyə minmiş Fakültativ Protokoluna uyğun olaraq

¹ Абашидзе А.Х., Маличенко В.С. Роль защиты прав интеллектуальной собственности обеспечения доступа к лекарственным средствам // Правовые вопросы в здравоохранении, 2014, N 2, с. 110

qanuni ərizə proseduru (petisiya) sağlamlıq hüququnun şərhı və mühafizəsi üçün mühüm mexanizm rolunu oynaya bilər.¹ Təbii ki, patent baryerinin aradan qaldırılması dərmanlarla təmin olunmaq üçün möcüzəli şəkildə imkan yaratmayacaqdır. Amma əczaçılıq məhsullarının qiyməti nə də qədər aşağı olarsa, onların əhali üçün əlyətər olması o qədər böyük olar. Əsas məsələ dərmanlarla təminata digər baryerləri nəzərə alaraq və tibbi tədqiqat və innovasiyaya imkan yaratmaq üçün stimullaşdırma strukturunu təmin edərək əlçatanlığı genişləndirməkdir. Hökumətlər bu resursları birbaşa olaraq təmin edə bilər. Məsələn, hökumət tərəfindən maliyyələşdirilən tədqiqatlar və ya ictimai maliyyə mənbələrindən alınan qrantlar vasitəsilə və digər yollarla. Həmçinin patentin qorunması sistemi vasitəsilə tədqiqat üçün dolaylı stimullar yaradıla bilər.

Patentlər yeni biliklərin axtarışı üçün stimullar yaradır, tibbi proseslər və məhsulların ictimaiyyətə açıqlanmasına imkan verir və gələcək innovasiyanı stimullaşdırır və patentin mühafizə müddəti başa çatdıqdan sonra onlar şirkətlərin marjinal dəyər qiymətləri ilə ümumi məhsulları istehsal etməsi və paylaşdırmasına şərait yaradır. Ona görə də təcrübədə qeyd olunan problemlərin yaranmaması və qarşısının alınması üçün patent hüququna dair beynəlxalq və milli-hüquqi tənzimləmədə digər hüquq və azadlıqlarla qarşılıqlı əlaqə mütləq şəkildə nəzərə alınmalıdır.

¹ Доступ к лекарствам в контексте прав человека на здоровье.
http://www.ohchr.org/Documents/Issues/SForum/SForum2015/OHCHR_2015-Access_medicines_RU_

II FƏSİL

İNFORMASIYA CƏMIYYƏTİNDƏ ƏQLİ MÜLKİYYƏT HÜQUQUNUN İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

2.1. **İnformasiya cəmiyyətinin formalaşması və əqli mülkiyyət hüquqlarının inkişaf istiqamətləri**

2003-cü ildə Cenevrədə İnformasiya Cəmiyyəti Məsələləri üzrə Ümumdünya Sammitində qəbul edilmiş Prinsiplər Bəyannaməsinin 1-ci bəndinə müvafiq olaraq, informasiya cəmiyyəti elə bir cəmiyyətdir ki, burada hər kəs informasiya və bilik yarada, onu əldə edə, ondan istifadə edə və paylaşa bilər. Bu da ayrı-ayrı xalqlara və millətlərə BMT-nin məqsəd və prinsiplərinə əsasən, eləcə də İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannaməyə riayət edərək, öz potensialını nümayiş etdirmək və həyat səviyyəsini yüksəltmək imkanı verəcəkdir.

İnformasiya cəmiyyətinin yaranışı Amerika iqtisadçısı Frits Maxlup (1902-1983) və yapon sosioloqu Umesao Tadaonun (1920-2010) adları ilə bağlıdır. Bu anlayış ABŞ və Yaponiyada onlar tərəfindən eyni vaxtda elmi dövriyyəyə çıxarılmış və sonradan informasiya cəmiyyəti konsepsiyası yapon sosioloqu və futuroloqu Yonedzi Masuda (1905-1995), ingilis alimi Tom Stounyer (1929), amerikalı iqtisadçı Mark Porat (1932) və başqaları tərəfindən inkişaf etdirilmişdir.

İnformasiya cəmiyyətinə dair müxtəlif nəzəriyyələrin təhlili bu cəmiyyətdə əqli mülkiyyət hüquqlarına xüsusi önəm verilməsini bir daha təsdiq edir. Hələ 1973-cü ildə “Yaxınlaşan postindustrial cəmiyyət. Sosial proqnozlaşdırma təcrübəsi”¹ kitabını nəşr etdirən Daniel Bell “Postsənaye cəmiyyəti” konsepsiyasında əsas xətt kimi yeniliklərin mənbəyi olan nəzəri biliklərin aparıcı rolundan bəhs edirdi. Bu konsepsiyada müəllif bilik və texnologiyaların inkişafının cəmiyyətin tərəqqisinə təsir göstərdiyini ön plana çəkirdi. O, hesab

¹ Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Образец социального прогнозирования. Москва: Академия, 2004, 578 с.

edirdi ki, postsənaye cəmiyyətində maşın texnologiyasını informatikaya əsaslanan intellektual texnologiyalar əvəz etməyə başlayır, bu cəmiyyətin əsas siyasi problemi elmə dövlət dəstəyinin forma və xarakteri ilə bağlıdır, burada artıq əzələ gücü və enerji deyil, informasiya əsas rol oynamağa başlayır.¹

Piter Draker² və Manuel Kastelsin³ informasiya və biliklərə əsaslanan iqtisadi sistemə keçid haqqında nəzəriyyəni yaratdıqları 1980-90-cı illərdə də əqli mülkiyyət obyektlərinin özünəməxsus formada şərhini davam edirdi:

Piter Draker – “Postkapitalist cəmiyyəti” kitabı

•Piter Drakerin mövqeyinə görə, sənaye cəmiyyətindən fərqli olaraq, informasiya cəmiyyətində maddi məhsulların istehsalı və istehlakı deyil, burada intellekt və biliyin istehsalı və istehlakı üstünlük təşkil edir. Ona görə də zəruri biliklərə malik olmaqla ənənəvi istehsal ehtiyatlarını (torpağı, işçi qüvvəsini, kapitalı) asanlıqla əldə etmək olar.

Manuel Kastels – “İnformasiya əsri: iqtisadiyyat, cəmiyyət və mədəniyyət” əsəri

•Manuel Kastels yeni cəmiyyəti “şəbəkə cəmiyyəti” adlandırır, informasiya əsrində insanları, təşkilatları və dövlətləri bir-biri ilə birləşdirən vahid şəbəkədən bəhs edərək, bu fikirləri ilə qloballaşma və qlobal informasiya məkanı barədə konseptual fikirlərin əsasını qoyur.

Texnoloji nəzəriyyənin banisi olmuş amerikalı futuroloq, iqtisadçı və sosioloq Elvin Toffler yazır ki, yeni cəmiyyətdə informasiya daha yüksək dəyərə malikdir və işləyən insanların yarısından çoxu informasiya xidməti

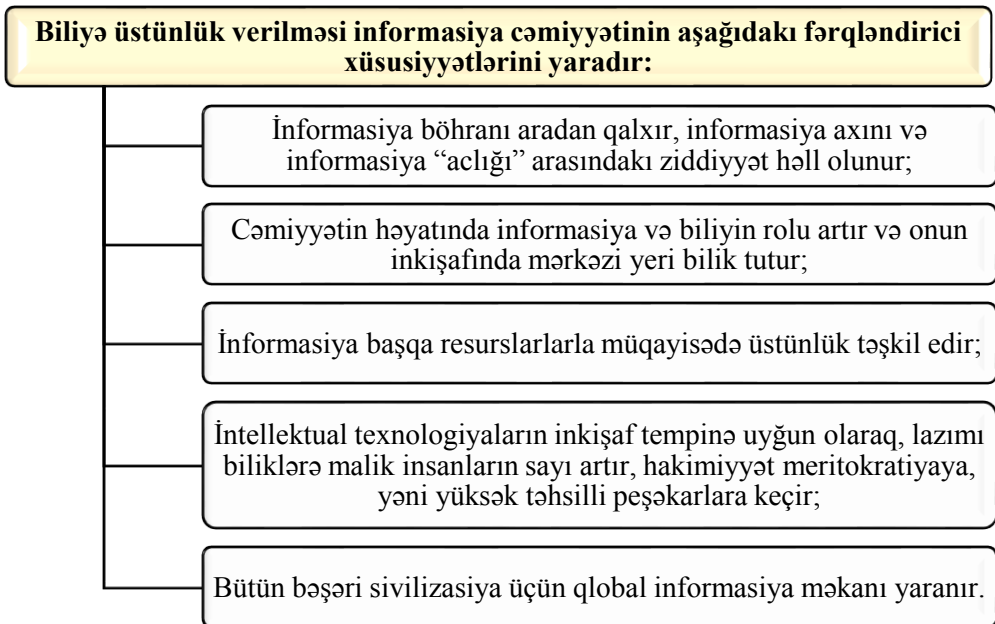
¹ Bell D. The Coming of Post-industrial Society: A Venture in Social Forecasting, Basic Books, 1976, 507 p.

² Дракер П. Посткапиталистическое общество. Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. под ред. В.Л.Иноземцева. Москва: Academia, 1999, с.71.; Чугунов А.В. Развитие информационного общества: теории, концепции и программы: Учебное пособие. СПб.: Ф-т филологии и искусств СПбГУ, 2007, с. 18-23

³ Castells M. The Rise of the Network Society: The Information Age: Economy, Society and Culture, Wiley, 2000, 624 p.

göstərməklə məşğuldur. Onun başlıca xüsusiyyətləri industrial cəmiyyət üçün xarakterik olan eynitipli malların kütləvi istehsalından, habelə cəmiyyətin və mədəniyyətin iyerarxik təşkilindən imtina, informasiya mübadiləsinin artırılması, istehsalla istehlakın yaxınlaşmasıdır. Beləliklə, E.Toffler informasiya cəmiyyətinin formalaşmasında informasiya texnologiyalarının inkişafını ən vacib faktorlardan biri kimi qiymətləndirərək, bu cəmiyyətdə biliklərin həlledici rolu barədə mühakimələr yürüdür.¹

İnformasiya cəmiyyətinin xarakterik xüsusiyyətlərinə aşağıdakılar daxildir: Biliklərə pərəstiş (biliklər kultu); informasiya iqtisadiyyatı; sosial sahələrin informasiyalaşdırılması; informasiya qanunvericiliyi; informasiya mədəniyyəti; informasiya əmək bazarı; informasiya infrastruktur. Qeyd olunanlar sırasında biliklərə pərəstiş əqli mülkiyyətin inkişafı baxımdan xüsusi qeyd olunmalıdır. Biliklərə pərəstiş (biliklər kultu) – informasiya cəmiyyətində informasiyanın ən ali forması olan biliklərdən istifadəni nəzərdə tutur.

Həmçinin informasiya iqtisadiyyatı və informasiya əmək bazarı da əqli mülkiyyət hüquqlarının informasiya cəmiyyətində yeni inkişaf tendensiyalarını

¹ Əliyev Ə.İ., Rzayeva G.A., İbrahimova A.N., Məhərrəmov B.A., Məmmədrzalı Ş.S. *İnformasiya hüququ: Dərslük*. Bakı: Nurlar, 2019, s. 61

müəyyənləşdirir. Belə ki, informasiya iqtisadiyyatının formalaşması informasiya cəmiyyətinin aşağıdakı səciyyəvi xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir:

- informasiya iqtisadiyyatı inkişafın əsas formasına çevrilir;
- daxili məhsulların axınında informasiya-kommunikasiya məhsullarının və xidmətlərinin payı artır;
- cəmiyyətin hərəkətverici qüvvəsi informasiya məhsulunun istehsalı ilə məşğul olur, informasiya əmtəəyə çevrilir, informasiya və bilik bazarı yaradılır və inkişaf edir.

İnformasiya əmək bazarının formalaşması nəticəsində isə informasiya cəmiyyətində istehsal olunacaq məhsul kimi bilik və intellekt çıxış edir, intellektual əməklə bağlı sənət sahələrini seçən insanların sayı günbəgün artır.

Beləliklə, hər kəs üçün açıq olan informasiya cəmiyyəti əqli mülkiyyət hüquqlarının da müsbət istiqamətdə təkamülünə gətirib çıxarmışdır. Hətta, bir çox tədqiqatçılar “Yalnız informasiya cəmiyyəti fiziki imkanlarından asılı olmayaraq, hər bir kəsin əsas hüquq və azadlıqlarını təmin etmək iqtidarındadır” deyərək, bu barədə mövqelərini əsaslandırırlar.¹

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı cəmiyyətin rəqəmsallaşması ilə nəticələnmişdir ki, hal-hazırda hətta kompüter proqramları vasitəsilə yaradılan əqli mülkiyyət obyektlərinin qorunması dövrün aktual problemlərindən birinə çevrilmişdir. İlk dəfə 1972-ci ildə Amerika Ali Məhkəməsi təcrübəsində “Gotschalk & Benson işi” üzrə ikilik kodda yazılmış onluq sayları ikilik saylara çevirən proqramlaşdırma metodu ilə bağlı riyazi alqoritmlərin mücərrədliyi irəli sürülmüş və onların patentləşdirilə bilməyəcəyi qəbul olunmuşdusa, hal-hazırda kompüter proqramları vasitəsilə yaradılan əqli mülkiyyət obyektlərinin beynəlxalq və milli-hüquqi səviyyədə mühafizəsinə xüsusi önəm verilir.

Artıq bütün həyatımızı əhatə edən süni intellekt sistemləri patentləşdirmə qaydalarına da dəyişiklik edilməsini tələb edir. Hətta, yeni formalaşan “rəqəmsal patent” termini dövrün aktual problemlərindəndir. Rəqəmsal patentlər dedikdə, kompüterlə əlaqəli ixtiraları əhatə edən, adətən proqram təminatı ilə həyata keçirilən metodlarla təmin olunmuş patentlər başa düşülür. Rəqəmsal patentlər, ümumiyyətlə axın qrafiklərindən ibarətdir. Bunlara tez-tez istədikləri funksiyanı yerinə yetirəcək bir proqramın və ya sistemin ümumi bir

¹ Məhərrəmov T. İnformasiya cəmiyyəti daha intellektual cəmiyyətdir. // Kaspi, 2010, 23 fevral, s. 8. http://anl.az/down/meqale/kaspi_az/2010/fevral/108222.htm

arxitekturası, proqramın necə geniş işlədiyini izah edən bir sıra axın qrafikləri daxildir. Qeyd oluna bu kimi yeniliklər informasiya cəmiyyətində əqli mülkiyyət hüquqlarının tənzimlənməsinə yenidən baxılmasını zəruri edir.

2.2. İnformasiya əqli mülkiyyət hüquqlarının vacib elementi kimi

Qlobal informasiya cəmiyyətinin formalaşması nəticəsində informasiyanın cəmiyyət həyatında mərkəzi elementə çevrilməsi bir sıra hüquq və azadlıqlara yeni yanaşma ilə nəticələnmişdir. Belə ki, müasir dünyada bilik, informasiya qlobal ictimai məhsul hesab olunur. Bu da yaradıcılıq fəaliyyətinin əsas elementi kimi informasiya və biliklərin mühüm əhəmiyyətini təsdiq edir. Eyni zamanda hər kəsin istədiyi informasiyanı qanuni yolla axtarmaq, əldə etmək, ötürmək, hazırlamaq və yaymaq azadlığı həm beynəlxalq, həm də dövlətdaxili səviyyədə elan olunmuşdur. İnformasiyanın hazırlanması, yəni istehsalı isə öz-özlüyündə bir yaradıcılıq prosesidir. Bu baxımdan, yaradıcılıq və informasiya azadlıqları qarşılıqlı təsir əlaqəsinə malikdir. Təsadüfi deyil ki, yaradıcılıq azadlığı İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasında (AİHK) təsbit olunmasa da, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi (İHAM) Konvensiyanın 8-ci (Şəxsi həyata və ailə həyatına hörmət hüququ), 9-cu (Fikir, vicdan və din azadlığı) və 10-cu (Fikri ifadə etmək azadlığı) maddələrinin tətbiqinə dair bir çox işlərdə yaradıcılıq azadlığı ilə bağlı şərhlər vermişdir (Mövzu çərçivəsində həmin şərhlərə istinad olunacaqdır).

Həmçinin “Mədəniyyət haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu da mədəniyyət sahəsində məlumat azadlığı ilə bağlı müddəaları nəzərdə tutur ki, buraya mədəniyyət sahəsində məlumatların hazırlanması və yayılması hüququ da daxil edilir (maddə 17).

Yaradıcılıq azadlığı və informasiyanın qarşılıqlı əlaqəsini təhlil etməzdən əvvəl, “informasiya” və “bilik” anlayışlarına aydınlıq gətirmək, onların səciyyəvi xüsusiyyətləri barədə məlumat vermək yerinə düşərdi.

Hələ XX əsrdə “informasiya” anlayışı bir çox elm sahələrində inkişafın əsas faktoru kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb etməyə başlamışdı. Postindustrial cəmiyyət konsepsiyasının banilərindən sayılan Daniel Bell informasiya

dedikdə, iqtisadiyyatda və sositumda axtarılan, emal edilən və qorunan, yayılan aprior resursu nəzərdə tuturdu.¹

XX əsrin 50-ci illərində informasiya nəzəriyyəsinin banisi Norbert Viner (1894-1964) informasiyanı bizim və hissələrimizin ətraf mühitə qarşı uyğunlaşması prosesində əldə olunan məlumatlar kimi müəyyənləşdirirdi.² Məsələ burasındadır ki, N.Viner informasiyanı daha çox psixoloji və fəlsəfi aspektdən şərh edirdi. Onun fikrincə, əldə olunmuş məlumatlar insan beyni və sinir sistemi ilə əlaqələndirilir, onların toplanması, qarşı-qarşıya müqayisə olunmasından sonra həmin məlumatlar insanın informasiya ehtiyatına əlavə olunur və onun sonrakı hərəkətlərinə öz təsirini göstərir. Məhz buna görə də insanın obyektiv gerçəkliklə informasiya əlaqəsinin dörd elementi vardır: xarici mühit (obyektiv gerçəklik), şüur (insanın beyni və sinir sistemi), obraz (məzmunun qeyd olunması, işarələnməsi) və məqsəd (adaptasiya, uyğunlaşma). Sadalanan bu elementlər içərisində N.Viner obrazı əsas element kimi qiymətləndirir. Tədqiqatlarının nəticəsi olaraq o qeyd edir ki, informasiya nə materiyadır, nə də enerjidir, informasiya elə informasiyadır.³

Amerika iqtisadçısı Frits Maxlup⁴ (1902-1983) yazırdı ki, informasiyaya sənaye məhsulu kimi baxmaq lazımdır və onun istehsalı sənayenin növlərindən biri kimi qiymətləndirilməlidir. O, 1962-ci ildə ABŞ iqtisadiyyatında ilk dəfə olaraq “biliklər iqtisadiyyatı” terminini irəli sürmüş, informasiya sənayesi anlayışına təhsil, hüquq, nəşriyyat işi, KİV və kompüterlərin istehsalını aid edərək, bu sahələrin iqtisadi dəyərini müəyyənləşdirməyə çalışmışdır. Deməli, F.Maxlup informasiyanı bilik olaraq qiymətləndirirdi. Sual yaranır: Bilik və informasiyanın eyni anlayış olaraq şərh məqsədəuyğundurmu? – Bilik qərarların qəbul edilməsi və ya məsələnin həlli üçün istifadə edilmiş və ya istifadə edilən, eləcə də qərarların qəbul edilməsi üçün yararlı hala gətirilmiş informasiyanın işlənməsi üsulları haqqındakı emal olunmuş informasiyadır. Başqa sözlə, bilik dəfələrlə istifadə olunaraq təsdiq edilmiş informasiyadır. Biliklər formal və qeyri-formal ola bilər. Formal biliklər qərarların qəbul edilməsini reqlamentləşdirən sənədlər, qərarların qəbul olunması üsul və metodikaları,

¹ Белл Д. Наступление постиндустриального общества. Опыт социального прогноза. Москва: Экзамен, 1973, с. 21

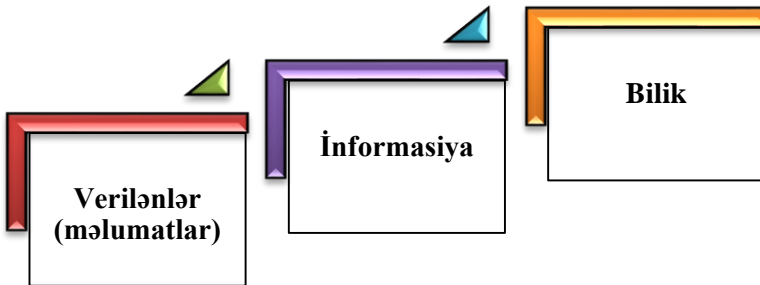
² Винер Н. Кибернетика и общество. Москва: Изд-во иностранной литературы, 1958, с. 31

³ Винер Н. Кибернетика. Москва: Наука, 1983. с. 125

⁴ Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США, М., Прогресс, 1966, 462 с.

standartlar və normativlər şəklində mövcud olur. Qeyri-formal biliklər hər şeydən əvvəl, ixtisaslaşmış mütəxəssislərin bilik və sərişələri, onların intuisiyaları, qrupla işləmə bacarıqları və vərdişləri ola bilər. Qeyri-formal biliklər konkret olmayan kateqoriyadır. Lakin qərarların qəbulunda heç də az rol oynamır. Belə ki, istənilən müəssisənin düzgün idarə olunması onun rəhbərinin məhz qeyri-formal biliklərdən istifadə etməsi dərəcəsiindən, mütəxəssislərin vərdiş və qabiliyyətlərindən maksimum yararlanmasından birbaşa asılıdır. İqtisadi proseslərin yerinə yetirilməsində verilənlər, informasiya və biliklər bir-biri ilə sıx əlaqədə fəaliyyət göstərir. Hər bir mərhələdə verilənlər¹ adətən biliklərin tətbiqi ilə informasiyaya və sonrakı mərhələdə isə yeni biliyə çevrilirlər. Lakin prosesin müəyyən pilləsində əvvəlki mərhələdə bilik sayılan məlumatlar və ya informasiyalar verilənlər, eləcə də əksinə hesab edilə bilər. Başqa sözlə, informasiya, verilənlər və biliklər dairəvi proses şəklində mövcud olaraq, eyni bir halqanın elementləri olmaqla, şərait, tələbat, məsələnin qoyuluşu və həll üsulları və s. amillərdən asılı olaraq bir-birinə çevrilirlər.

Beləliklə, informasiya, bilik və verilənlərin (məlumatların) qarşılıqlı əlaqəsini aşağıdakı kimi izah etmək olar:

¹ Verilənlər – hadisələr və təzahürlər haqqında qeyd olunmuş məlumatlardır. Başqa sözlə, verilənlər uzun müddətli müşahidələr və ya texniki vasitələr, qurğular vasitəsi ilə qeyd olunmuş məlumatlardır. Verilənlər strukturlaşdırılmış və strukturlaşmamış ola bilərlər. Əgər verilənlər konkret göstəriciyə uyğun nizamlanmış ədədi qiymətlərdən ibarətdirsə, ona strukturlaşmış verilənlər deyilir. Əgər verilənlər nizamlanmamış formada verilsə, məsələn şəkil və qrafiklərdən götürülərsə, qəzet və jurnallardakı məqalələrdən və televiziya verilişlərindən əldə olunubsa, onlar strukturlaşdırılmamış verilənlər adlanırlar. İnformasiya – emal olunmuş və onu alan tərəfindən qərar qəbul etmə, eləcə də analitik tədqiqatlar aparmaq üçün istifadə edilə biləcək şəkildə olan verilənlərdir.

Son dövrdə, daha dəqiq desək, XX əsrin 90-cı illərindən başlayaraq “bilik” və “informasiya” anlayışlarının fərqiyyə diqqətin artması artıq “informasiya cəmiyyəti”nin “bilik cəmiyyətləri” ifadəsi ilə əvəz olunması ideyasını formalaşdırmışdır. Bu ideya ilk dəfə UNESCO-nun 2005-ci il hesabatında səsləndirilmişdir.¹ Belə ki, həmin hesabatda artıq informasiya cəmiyyətindən bilik cəmiyyətlərinə keçid dövrünün gəlib çatdığı qeyd olunur. Hesabata əsasən, bilik cəmiyyətləri elə bir cəmiyyətlərdir ki, onların mənbəyini fərdi müxtəliflik və fərdi bacarıqlar təşkil edir. İnformasiya cəmiyyəti texnologiyanın nailiyyətlərinə əsaslanır. Bilik cəmiyyətləri isə daha geniş sosial, etik və siyasi parametrləri əhatə edir. Bu cəmiyyətlərin məhz cəm şəklinə qeyd olunması təsadüfi hal deyil. Belə təqdimatda əsas məqsəd onu vurğulamaqdır ki, dünyada mədəni və dil müxtəlifliyini əks etdirən vahid model yoxdur. İstənilən cəmiyyətin qurulması müxtəlif bilik və mədəni formaları ehtiva edir və bu formalara müasir elmi-texniki inkişaf öz təsirini göstərir. İnformasiya texnologiyaları və kommunikasiyaları sahəsində inqilabların dar texnoloji determinizm və fatalizm məntiqi çərçivəsində vahid cəmiyyət formalaşdırması məsələsini məqbul saymaq olmaz. Belə ki, internet və multimedia vasitələrinin imkanlarından istifadə mətbuat, radio, televiziya və ən əsası məktəb kimi vacib alətlərdən uzaqlaşmağa məcbur etməməlidir. Dünya əhalisinin əksəriyyəti kitablara, dərs vəsaitlərinə, savadlı pedaqoqlara ehtiyac duyurlar. Ona görə də ayrı-ayrı qrupların müxtəlif dil və mədəni keyfiyyətləri əsasında yaratdığı bilik cəmiyyətləri həm bu müxtəlifliyin digər bilik cəmiyyətlərində tanınmasına, həm də həmin bilik cəmiyyətlərinin öz bilik və bacarıqlarının dərkinə gətirib çıxaracaqdır. Bilik cəmiyyətlərində sosial biganəlik mövcud olmur, çünki burada bilik ictimai xarakter daşdığı üçün hər kəs üçün əlyetər olur. Məhz bu səbəbdən də UNESCO-nun hesabatında bilik cəmiyyətlərinin rəqəmsal (elektron) bərabərsizliyi² aradan qaldıracağı xüsusi vurğulanır.

Beləliklə, bilik cəmiyyətlərində informasiya biliyin aləti hesab olunur, amma öz-özlüyündə informasiya bilik kimi qiymətləndirilmir. İnformasiyanın

¹ Toward knowledge societies. UNESCO World Report, 2005, p.17-23, 27-43

² Rəqəmsal bərabərsizlik – həm cəmiyyətin müxtəlif təbəqələri, həm də dünya dövlətləri arasında müxtəlif meyarlardan (amillərdən) asılı olaraq informasiyaya çıxış, eləcə də İKT-dən istifadə zamanı yaranan fərqlilikdir. İnformasiyaya çıxışın əsas vasitəsi olan İnternet qlobal informasiya cəmiyyətinin ən mühüm atributu və əsas təkanverici qüvvəsidir. Bu baxımdan, internetə çıxış imkanlarının məhdud olması rəqəmsal bərabərsizliyi şərtləndirən vacib meyar rolunu oynayır.

düzgün “emalından” sonra onu bilik qismində tanımaq olar və belə emalda insanların özü də iştirak edir. UNESCO hesab edir ki, bilik cəmiyyətlərinin yaradılması qloballaşma prosesinin humanistləşdirilməsinə yol açacaqdır.¹

Təsadüfi deyil ki, əqli mülkiyyət sahəsində araşdırma aparən əksər tədqiqatçılar onu biliklə əlaqələndirirlər. Professor Kamran İmanovun söylədiyi kimi, əqli mülkiyyət biliklər dövrünün həm xammalı, həm də məhsuludur. Müəllif XX əsrin görkəmli filosofu Karl Popperin fikirlərinə istinadən yazır: “Tutaq ki, sənaye və sosial strukturlar da daxil olmaqla, bizim iqtisadiyyatımız məhv edilmiş və ya yox olmuşdur. Lakin yalnız elmi və mədəni biliklər qorunub saxlanmışdır. Bu halda bəşəriyyətin yeni nəsilləri intellekt və qorunub saxlanmış biliklər hesabına yox olmuş maddi və sosial obyektləri qısa müddət ərzində bərpa edə biləcəkdir. Əks halda, yəni bütün yığılmış biliklər məhv olmuşdursa və yalnız maddi dünya qorunub saxlanmışdırsa, o zaman bu mənzərə bizə sonradan vəhşi tayfaların məskunlaşdığı tərک edilmiş sənaye dünyasını xatırladacaqdır.”²

İnformasiyaya olan müxtəlif yanaşmalar bu gün də davam etməkdədir. Ümumilikdə, informasiyanın hüquqi təbiəti onun digər elm sahələrindəki xarakteristikasından fərqlənir, bu anlayışın məzmununu müəyyənləşdirmək üçün onun bir neçə səviyyədə səciyyələndirilməsi barədə müxtəlif sahələrin nümayəndələri ortaq mövqeyə gəlmişlər. O.A.Qorodov öz elektron dərslində üç səviyyə fərqləndirir: sintaktik, semantik və praqmatik səviyyələr.³ Mənbələrə görə, bu səviyyələrə bölgü Paul Beynon Davies tərəfindən irəli sürülmüşdür. Maraqlı cəhət onda özünü bürüzə verir ki, O.A.Qorodovdan fərqli olaraq, P.B.Davies dörd səviyyəni fərqləndirir və empirik səviyyədən də bəhs edir. Digər qrup müəlliflər isə semantik, linqvistik, praqmatik və texniki aspektləri ayırırlar.⁴ Fikrimizcə, semantik, praqmatik və sintaktik səviyyələrlə yanaşı, empirik və texniki səviyyələrin də müəyyən edilməsi daha məqsədəuyğundur. Çünki informasiya proseslərində informasiya-kommunikasiya

¹ Toward knowledge societies. UNESCO World Report, 2005, p. 27-43

² İmanov K.S. Əqli mülkiyyət müasir mərhələdə (hüquqların qorunması və təminatı). Bakı: Azərbaycan Respublikasının Əqli Mülkiyyət Agentliyi, 2020, s. 14-15

³ Городов О.А. Информационное право: Электронный учебник. Москва: Книжная индустрия, 2012, оперативная память 512 Мб, Глава 1

⁴ Чубукова С.Г., Элькин В.Д. Основы правовой информатики (юридические и математические вопросы информатики): Учебное пособие. Изд. второе, исправленное, дополненное / Под ред. доктора юридических наук, профессора М.М.Рассолова, профессора В.Д.Элькина. Москва: Юридическая фирма «КОНТРАКТ», 2007, с. 41-42

texnologiyalarının (İKT) tətbiqi şərtlərinin və təcrübi tərəflərin izahı təklif və tövsiyələrin verilməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Doğrudur, bəzi hallarda informasiya ilə bağlı məsələlər İKT ilə əlaqəli olmaya bilər. Lakin rəqəmsal cəmiyyətin yarandığı şərtlər altında elektronlaşdırılmayan məlumatların əlyətərlik səviyyəsi aşağı olur. Bu baxımdan, texniki səviyyədə informasiyanın şərhli mütləq xarakter alır. Sadəcə olaraq hüquqi aspektdən texniki problemlər tədqiqat obyektı olmadığı üçün yalnız bu səviyyənin qısa şərhli ilə kifayətlənmək daha düzgün olardı.

Texniki səviyyədə informasiyanın əldə olunması, emalı, yayılması və s. bu kimi proseslərdə texniki üsul və vasitələrin tətbiqi qaydaları nəzərdən keçirilir və informasiyaya texniki məhsul kimi baxılır.

Sintaktik səviyyədə informasiyaya işarələrin məcmusu və onların qarşılıqlı əlaqələri kimi baxılır. Sintaktikanı dilin formal aspektləri maraqlandırdığı üçün hesab etmək olar ki, Viner və Şennonun kəmiyyət təsviri barədə fikirləri informasiyanın sintaktik təhlilinə əsaslanır.

Semantik səviyyədə informasiya işarələr və onların qeyd olunduğu obyektlər arasındakı əlaqə kimi qiymətləndirilir. Semantik informasiya dedikdə, təbii dildə ifadə olunan məntiqi cəhətdən qavranılması üçün anlaşılınan mənaya malik olan informasiya başa düşülür. İnformasiyanın semantik nəzəriyyəsinə əsasən, informasiyanın iki – daxili (istənilən sistemin təşkilatilik xarakteristikası) və xarici (istənilən sistemin təşkilətmə vasitəsi) növlərini fərqləndirmək olar.

Praqmatik səviyyədə informasiya konkret şəraitlərdə insanlar tərəfindən yaradılan və istifadə olunan məhsul kimi şərh olunur. Bu səviyyədə informasiyanın müəyyən şəxslər dairəsi və ya bütövlükdə cəmiyyət üçün dəyəri və faydalılığı məsələsi həll edilir. O.A.Qorodov məhz bunu əsas götürərək hesab edir ki, hüquqi mənada informasiyadan danışarkən, onun praqmatik səviyyədə şərhli əsas götürülməlidir, yalnız bu halda informasiya faydalılıq əlamətinə malik olur.¹

Nəhayət, sonuncu olan empirik səviyyədə informasiya bir təcrübi fenomen olaraq araşdırılır və ona hər hansı bir fəaliyyətin nəticəsi və ya obyektı kimi baxılır.

¹ Городов О.А. Информационное право: Электронный учебник. Москва: Книжная индустрия, 2012, оперативная память 512 Мб, Глава 1

Hesab edirik ki, praqmatik və empirik səviyyədə informasiya yaradıcılıq fəaliyyətinin obyektini qismində çıxış edir. Lakin bu heç də bütün informasiyaların yaradıcılıq azadlığının obyektinə çevrilməsi demək deyil. İnformasiya məkanında baş verən informasiya prosesi informasiya ilə bağlı bir neçə əməliyyatı (mərhələni) əhatə edir:

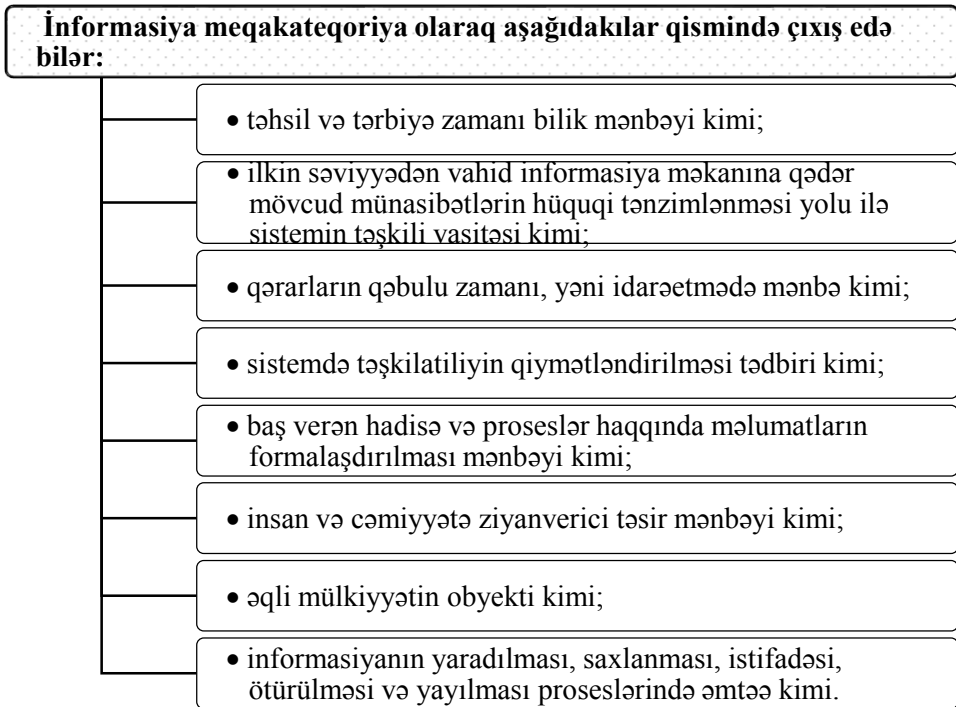
- İnformasiyanın yaradılması – informasiyanın konkret şəxs tərəfindən yeni bilik formasında işlənilib hazırlanmasıdır;
- İnformasiyanın toplanması – informasiyanın sistemdə cəmləşdirilməsi, informasiya axınının təşkilidir;
- İnformasiyanın ötürülməsi – informasiyanın müəyyən əlaqə kanalları ilə yerdəyişməsi prosesidir;
- İnformasiyanın qeydiyyatı – informasiyanın konkret daşıyıcıda qeyd olunması prosesinin nəticəsidir;
- İnformasiyanın saxlanması – informasiyanın toplanması və onun məzmununun tamlıqla saxlanması prosesidir;
- İnformasiyanın emalı – hər hansı bir sistemin tələb və vəzifələrindən irəli gələrək, ilkin informasiyadan yeni (törəmə) informasiyanın əldə olunmasıdır;
- İnformasiyanın istifadəsi – informasiyanın idarəetmə, elmi, kommersiya və başqa sahələr üzrə fəaliyyət zamanı tətbiqidir;
- İnformasiyanın təqdim olunması – informasiyanın müəyyən şəxslər dairəsi tərəfindən əldə olunmasına istiqamətlənmiş hərəkətlər və ya informasiyanın konkret şəxslər dairəsinə ötürülməsi prosesidir;
- İnformasiyanın yayılması – informasiyanın qeyri-müəyyən şəxslər dairəsi tərəfindən əldə olunmasına istiqamətlənmiş hərəkətlər və ya informasiyanın qeyri-müəyyən şəxslər dairəsinə ötürülməsi prosesidir.¹

Qeyd olunan mərhələlər arasında informasiya məhsullarından istifadə ilə xarakterizə olunan əməliyyatlar (informasiyanın toplanması, istifadəsi) vardır ki, bu halda şəxs topladığı informasiyaya yaradıcı yanaşmayaraq sadəcə passiv istifadə ilə kifayətlənə bilər. Lakin informasiyanın emalı və yaradılması mərhələsində isə əksinə yeni informasiya məhsulu formalaşmış olur və burada yaradıcılıq fəaliyyəti ilə bağlı məsələlər üzə çıxır. Eyni zamanda onu da nəzərə almaq lazımdır ki, informasiya üzrə yaradıcılıq fəaliyyəti yalnız informasiya

¹ Информационное право: Учебник. / Л.Л.Попов, Ю.И.Мигачев, С.В.Тихомиров. Москва: Норма, Инфра-М, 2010, с. 18-19

prosesinin bir mərhələsi ilə əhatələnməyə bilər. Məsələn, informasiyanın emalı nəticəsində yeni informasiyanın yaradılması üçün əvvəlcədən informasiyanın toplanması, saxlanması və sair bu kimi əməliyyatların icrası zəruridir.

Müasir hüquqi anlamda “informasiya” anlayışı geniş məzmununa malikdir. Təsadüfi deyil ki, “İnformasiya əldə etmək haqqında” 30 sentyabr 2005-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 3-cü maddəsində informasiya – yaranma tarixindən, təqdimat formasından və təsnifatından asılı olmayaraq istənilən fəaliyyət nəticəsində yaradılan, yaxud əldə olunan faktlar, rəylər, bilgilər, xəbərlər və ya digər xarakterli məlumatlar kimi qəbul edilir. Deməli, informasiya müxtəlif subyektlərin fəaliyyəti nəticəsində yaradıla bilər və onun istənilən mövzuda olması mümkündür. Qısa sözlə, informasiya universal səciyyə daşıyır. Hər bir halda yaradılmış informasiya yaradıcılıq azadlığının obyektinə çevrilə bilərmi? – Xeyr. Yaradıcılıq əvvəllər mövcud olmayan, yeni obyektin (maddi və mənəvi) formalaşması ilə nəticələnən fəaliyyət olsa belə, heç də hər bir yeni yaranmış informasiya yaradıcılıq məhsulu kimi qiymətləndirilməməlidir. Belə ki:

Qeyd olunanlardan göründüyü kimi, bir çox hallarda informasiyanın tətbiq dairəsi fərqli sahələri əhatə edir. Məsələn, əldə olunması məhdudlaşdırılan müxtəlif növ informasiyaların yaradılması və sistemlərdə qeydiyyatını yaradıcılıq məhsuluna aid etmək qeyri-mümkündür. Bəs yeni yaradılmış informasiyanın yaradıcılıq azadlığının obyekt qismində çıxış etməsi üçün hansı şərtlər tələb olunur? – Fikrimizcə, burada əsas ideallıq, obyektiv mövcud olma və yenilik tələbləri rəhbər tutulur.

İdeallıq – hüquq ədəbiyyatında ətrafında geniş mübahisəli mövqelər olan bir əlamətdir. Fəlsəfədə ideallığa dair iki yanaşma mövcuddur:

Birinci yanaşmaya görə, insan şüuru tərəfindən yaradılan hər şey idealdır.

İkinci yanaşma isə materiyaya deyil, insana xas olan hər şeyi ideal hesab edir. Hər iki halı informasiyaya tətbiq etsək, deməli ideallıq onun insan tərəfindən yaradılması ilə əlaqələndirilir. Doğrudur, əksər tədqiqatçılar (İ.L.Baçilo, V.N.Lopatin və başqaları) bu əlamətin keçici olmasını, informasiya qeyd olunduqdan sonra onun maddiləşməsini qəbul edirlər. Onların fikrincə, informasiya bir anlayış olaraq, hüquq münasibətlərinin subyektlərinin hərəkətləri nəticəsində və ya informasiyanın maddi daşıyıcıda qeyd olunmasından sonra özünü bürüzə verir.¹ Hətta İ.A.Yurçenko informasiyanı materiyanın ayrılmaz atributu olaraq qiymətləndirir və onun hər hansı bir maddi əsası olmadan təsəvvür edilməsinin qeyri-mümkünlüyünü vurğulayır.² Digər qrup müəlliflər ümumiyyətlə, informasiyanın maddi anlayış olmadığını qeyd edirlər: “İnformasiya idealdir. İdeallıq o deməkdir ki, informasiya təbiətdə mövcud deyil, o, insan tərəfindən öz maraqlarının, tələbatlarının və məqsədlərinin təcrübədə həyata keçirilməsi zamanı yaradılır. İnsanın yaddaşında olduğu dövrdə informasiya ideal səciyyə daşıyır və onun maddi daşıyıcıya köçürülməsi heç də təbiətini dəyişərək maddiləşməsi anlamına gəlməməlidir. Çünki maddi olan daşıyıcıdır, informasiyanın özü əvvəlki kimi ideal olaraq qalır”.³

Yuxarıda qeyd olunan fikir ayrılığına aydınlıq gətirmək yerinə düşərdi: İnformasiya hər hansı bir formada ifadə olunmazsa, qeyd edilməzsə, onun

¹ Бачило И.Л., Лопатин В.Н., Федотов М.А. Информационное право. СПб.: Юридический центр Пресс, 2001, с. 143-146

² Ковалева Н.Н. Информационное право России: Учебное пособие. Москва: Дашков и К, 2007, с. 12

³ Чубукова С.Г., Элькин В.Д. Основы правовой информатики (юридические и математические вопросы информатики): Учебное пособие. Изд. второе, исправленное, дополненное / Под ред. доктора юридических наук, профессора М.М.Рассолова, профессора В.Д.Элькина. Москва: КОНТРАКТ, 2007, с. 36

mövcudluğunu müəyyənləşdirmək olmur. Bu, təbii və birmənalı qəbul olunan haldır. Lakin informasiyanın hər hansı maddi daşıyıcıya köçürülməsi onun həmin daşıyıcıdan asılı olması demək deyil. Problemin həlli üçün aşağıdakı sualın cavablandırılması kifayət edir: Hər hansı bir informasiyanın internet vasitəsilə ötürülməsi informasiyanı daşıyıcıdan ayırırımı? – Belə halda mahiyyət etibarilə, informasiyanın ilkin mənbəyi və məzmunu dəyişmir və bu da onun ideallığını bir daha təsdiq edir. XX əsrin 50-ci illərində Leon Brilliyen tərəfindən müstəqil və asılı informasiya bölgüsünün aparılması bu problemin həllində atılan mühüm addımlardan biri kimi qiymətləndirilir.¹ Belə ki, müstəqil informasiya dedikdə, dərkətmə prosesi ilə əlaqələndirilən və maddi daşıyıcılar arasında sərbəst dövr edən informasiya başa düşülür. Məsələn, radio vasitəsilə hər hansı bir xəbərin yayılması və ya hər hansı bir insanın canlı danışığının yayımlanması.

Asılı informasiya isə əksinə informasiyanın daşıyıcısından asılılığı ilə xarakterizə olunur. Lakin informasiya daşıyıcıdan nə qədər asılı olsa da, onun digər daşıyıcıya ötürülməsi zamanı informasiyanın məzmunu dəyişmir. Məsələn, elektron formada olan hər hansı bir məlumatın kağız formasında çap olunması heç də onun məzmununun dəyişməsinə səbəb olmur. Bu da bir daha təsdiq edir ki, məzmun baxımından informasiya hər bir halda müstəqilliyi ilə fərqlənir.

Beləliklə, “informasiya və maddi daşıyıcının ikili vahidliyi” əlaməti birmənalı şəkildə qəbul edilməməlidir. İnformasiyanın ideallığı onun yaradıcısı olan insan tərəfindən yaradılmasını ifadə edir. Hüquqi baxımdan, belə halda insan “müəllif” hesab olunur və onun yaratdığı informasiya məhsulu “əsər” kimi adlandırılır. “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” 5 iyun 1996-cı il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununda müəlliflik hüququ obyektiv formada mövcud olan elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinə şamil edilir (maddə 5). Buradan da yaradıcılıq məhsulunun obyektiv formada mövcud olma əlaməti meydana çıxır. Qanun birbaşa şəkildə müəyyənləşdirir ki, müəlliflik hüququ ilə qorunma öz-özlüyündə ideyalara, proseslərə, işləmə metodlarına və ya riyazi konsepsiyalara deyil, ifadə formasına şamil edilir (maddə 5.3). İfadə formalarına isə yazılı (əlyazması, makina yazısı, not yazısı və s.), şifahi (kütləvi çıxış, kütləvi ifadə və s.), səs, yaxud videoyazılma (mexaniki, maqnit, rəqəmli,

¹ Городов О.А. Информационное право: Электронный учебник. Москва: Книжная индустрия, 2012, оперативная память 512 Mb, Глава 1

optik və s.), təsviri (rəsm, eskiz, şəkil, plan, cizgi, kino-, tele-, video-, yaxud fotokadr və s.), həcmli - fəzavi (heykəl, model, maket, tikili və s.) və digər formalar daxildir.

Yenilik tələbinə gəldikdə isə qeyd etmək lazımdır ki, yaradıcılıq fəaliyyətinin obyektı olaraq hər hansı bir obyektiv formada ifadə olunan informasiya məzmununa görə yeni məlumatları əks etdirməlidir. Məhz ona görə də günün yenilikləri, müxtəlif hadisə və faktlar barədə xəbər xarakterli məlumatlar yaradıcılıq məhsulu kimi tanınmır.

“Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu yaradıcılıq məhsulu və ona bərabər olan informasiyaya dair hüquqları aşağıdakı kimi müəyyənləşdirir:

- Şəxsi (qeyri-əmlak) hüquqlar. Məsələn, əsərin müəllifi kimi tanınmaq hüququ (müəlliflik hüququ); əsərdən öz adı ilə, təxəllüslə, yaxud adsız (anonim) istifadə etmək və ya bu cür istifadəyə icazə vermək hüququ (ad hüququ); əsərinin mənasının dəyişilməsinə, təhrif olunmasına və müəllifin şərəf və ləyaqətinə xələl gətirən hər hansı başqa hərəkətlərə qarşı çıxmaq hüququ (şöhrətinə hörmət edilməsi hüququ); istifadədən götürmək də daxil olmaqla, əsərinin istənilən formada açıqlamaq və ya açıqlanmasına icazə vermək hüququ (açıqlama hüququ). Şəxsi hüquqlar bölünməz və özgəninkiləşdirilməz olub, əmlak hüquqlarından asılı olmayaraq müəllifə məxsusdur və əmlak hüququnun başqasına verildiyi hallarda da müəllifdə qalır (maddə 14).
- Əmlak (iqtisadi) hüquqları. Məsələn, əsərin birbaşa və ya dolayı yolla surətini çıxarmaq (surətçixarma hüququ); əsərin orijinalını və ya nüsxələrini satış, yaxud mülkiyyət hüququnun başqa cür verilməsi yolu ilə yaymaq (yaymaq hüququ); əsərin orijinalını və ya nüsxələrini kirayəyə vermək (kirayə hüququ); əsərin nüsxələrini (o cümlədən müəllifin, yaxud əsərə müstəsna müəlliflik hüquqlarının sahibinin razılığı əsasında istehsal edilmiş nüsxələri) yaymaq məqsədilə idxal etmək (idxal hüququ); əsəri kütləvi nümayiş etdirmək (kütləvi nümayiş hüququ) və s. Müəllifin əsərdən istifadənin hər növünə görə müəllif qonorarı almaq hüququ vardır (qonorar almaq hüququ) (maddə 15).
- İncəsənət əsəri ilə təmasda olmaq hüququ. Təsviri sənət əsərinin müəllifinin, habelə yazıçının və ya bəstəkarın mülkiyyətçidən və ya digər hüquq sahibindən öz əsərinin və ya əlyazmalarının surətini çıxarmaq ixtiyarının

həyata keçirilməsinə imkan verilməsini tələb etmək hüququ vardır (maddə 16).

- İzləmə hüququ. Təsviri sənət əsərlərinin orijinallarının və ya yazıçı və bəstəkarın əlyazmalarının mülkiyyət hüququnun birinci dəfə başqa şəxsə keçməsindən sonra hər dəfə onların orijinallarının açıq (hərrac, təsviri sənət əsərləri qalereyası, bədii salon, mağaza vasitəsi ilə və s.) satışı zamanı müəllifin və ya onun vərəsələrinin, əgər sonrakı satış qiyməti əvvəlki satış qiymətindən 20% çox olarsa, satış qiymətinin 5%-ni almaq hüququ (izləmə hüququ) vardır.

2.3. Yaradıcılıq azadlığı və informasiya mədəniyyəti: qarşılıqlı əlaqə

Yaradıcılıq azadlığını həyata keçirməklə, hər bir insan özünün intellektual-psixoloji xüsusiyyətlərini ifadə etmiş olur. Ona görə də bu azadlığın realizəsinin təzahürü subyektin intellektual səviyyəsindən çox asılıdır. İnformasiya cəmiyyətinin formalaşdığı bir dövrdə informasiya sahəsində savadlılıq səviyyəsinin aşağı olması şəxsin təqdim etdiyi yaradıcılıq məhsulunun keyfiyyətinə də mənfi təsir göstərə bilər. Qeyd olunanlar yaradıcılıq azadlığı ilə informasiya mədəniyyətinin qarşılıqlı əlaqəsi ilə bağlı məsələni gündəmə gətirir.

İnformasiya cəmiyyətində məlumatlandırma, yəni zəruri informasiyanın bütün istifadəçilərə çatdırılması, biliklərin saxlanması və yayılması, eləcə də informasiya texnikası vasitələri və informasiya resurslarından öz maraq və mənafeləri daxilində istifadə ilə bağlı təlimatlandırılma və cəmiyyətin mütərəqqi inkişafı məqsədilə biliklərdən istifadə olunması funksiyaları reallaşdırılır.¹

İnformasiya cəmiyyətinin səciyyəvi elementlərindən birini informasiya mədəniyyəti təşkil edir. İnformasiya mədəniyyəti – cəmiyyətin ümumi mədəniyyətinin bir hissəsi olub, informasiya ilə məqsədyönlü işləmək və onun qəbul edilməsi, emalı və ötürülməsi üçün informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə etmək bacarığıdır.

¹ Актуальные проблемы информационного права: Учебник. Под ред. Бачило И.Л., Лапина М.А. Москва: Юстиция, 2016, с. 31

İnformasiya mədəniyyətinin tərkibinə aşağıdakılar daxildir:

- informasiya tələbatını müəyyənləşdirmək bacarığı;
- müxtəlif mənbələrdən informasiyanın axtarış tapmaq bacarığı;
- informasiyaların arasından əsas və ikinci dərəcəli informasiyanı seçmək bacarığı;
- toplanmış informasiyanı strukturlaşdırmaq, sistemləşdirmək, ümumiləşdirmək və emal edərək yeni informasiya yaratmaq bacarığı;
- informasiya ilə işləyərkən onun məxfiliyini qorumaq, tamlığını, əlyetərliyini təmin etmək, hüquqi və etik normalara əməl etmək bacarığı;
- əldə edilən informasiyadan öz fəaliyyətində istifadə etmək bacarığı;
- informasiyanı aydın şəkildə təqdim etmək bacarığı;
- informasiya ilə məqsədyönlü şəkildə işləmək üçün müasir informasiya texnologiyalarının imkanları barədə biliklərə malik olmaq və onlardan istifadə etmək bacarığı.

Biliklərə əsaslanan informasiya cəmiyyətində əhalinin bütün təbəqələri yüksək informasiya mədəniyyətinə malik olmalıdırlar ki, elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətləri ilə yaxından tanış olsunlar və öz yaradıcılıq fəaliyyətlərində bundan istifadə edə bilsinlər.

İnformasiya mədəniyyəti ilə yaradıcılıq azadlığı arasında qarşılıqlı əlaqə elmi-texniki yaradıcılıqda daha çox özünü büruzə verir. Bilavasitə elmi tədqiqat, elmi-texniki, elmi-təcrübi və elmi innovasiya prosesi olan elmi yaradıcılığın əsasında elmi fəaliyyət dayanır ki, bu fəaliyyət elmin inkişafına xidmət edir. “Elm haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun olaraq, elmi fəaliyyət – elmi biliklərin əldə edilməsinə, tətbiqinə və təbliğinə yönəlmiş elmi tədqiqat və yaradıcılıq prosesidir (maddə 1.0.9). Elm isə hadisələrin və gerçəkliyin mahiyyəti haqqında obyektiv biliklərin və informasiyaların əldə edilməsi, toplanması, sistemləşdirilməsi, işlənməsi, yayılması və tətbiqindən ibarət olan insan fəaliyyəti sahəsidir (maddə 1.0.4).

Qanun elmi fəaliyyətin informasiya təminatını müəyyənləşdirir. 26-cı maddəyə uyğun olaraq, elmi fəaliyyətin subyektləri əldə olunması qanunla məhdudlaşdırılan informasiya istisna olmaqla, “İnformasiya əldə etmək haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun olaraq, elmi və elmi-texniki informasiyalara sərbəst çıxış əldə etmək, informasiya mübadiləsini həyata keçirmək hüququna malikdirlər. Dövlət:

- ✚ elmi informasiyanın toplanılmasını, təhlilini, saxlanılmasını və yayılmasını həyata keçirən informasiya mərkəzlərinin, fondların və sistemlərinin yaradılmasına, elmi fəaliyyət subyektlərinin elm, texnika və innovasiya sahəsində beynəlxalq informasiya fondları və mərkəzləri ilə əlaqəsinin qurulmasına, elmi nəticələrin çap olunmasına, nüfuzlu xarici elmi jurnallar, kitab və digər elmi-texniki materialların əldə edilməsinə şərait yaradır;
- ✚ elmi irsin toplanılması, saxlanması, sistemləşdirilməsi və qorunması məqsədilə elmi arxivlərin müasir tələblərə uyğun maddi-texniki baza və infrastrukturunun yaradılmasını təmin edir və arxiv mənbələrindən, əldə olunması qanunla məhdudlaşdırılan informasiya qorunmaqla, istifadə olunmasına təminat verir.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, elmi fəaliyyət yalnız elmi biliklərin əldə edilməsi və tətbiqinə yönəlmiş yaradıcılıq prosesi olmayıb, həmçinin həmin biliklərin təbliğini də əhatə edir. Belə təbliğ isə müxtəlif formalarda təzahür edə bilər və bundan irəli gələrək, müxtəlif yeni hüquq və azadlıqlar meydana çıxmışdır. Məsələn, elmi yaradıcılığın bir forması olan akademik azadlıq alimlərin işlədikləri qurumlar və sistemlər haqqında fikirlərini ifadə etmək azadlığını və məhdudiyət olmadan məlumatları və həqiqəti yaymaq azadlığını əhatə edir.

Beləliklə, informasiya mədəniyyətinin yüksək olduğu halda təqdim olunan yaradıcılıq məhsulunun da keyfiyyəti yüksək olur.

Yaradıcılıq azadlığı və informasiya mədəniyyətinin qarşılıqlı əlaqəsindən bəhs edərkən, “informasiya təhlükəsizliyi mədəniyyəti” və “elektron mədəniyyət” anlayışlarına da aydınlıq gətirilməsi məqsədmüvafiqdir. Çünki öz yaratdığı yaradıcılıq məhsulunu – biliyi və ya informasiyanı müxtəlif təhlükələrdən qorumağı bacarmayan şəxs həmin yaradıcılıq məhsulu ilə bağlı hüquqlarını da normal şəkildə reallaşdırma bilməyəcəkdir. İnformasiya təhlükəsizliyi mədəniyyəti informasiyanın tamlığının, əlyətərliyinin və konfidensiallığının pozulmasına yönəlmiş qəsdlərdən (təhlükələrdən) qoruna bilmə bacarığıdır.

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları informasiya məhsullarının nüsxələrinin yaradılmasında geniş imkanlar təqdim edir. Digər tərəfdən isə bu texnologiyalardan istifadə etməklə əqli mülkiyyət obyektlərinin müəllifin icazəsi olmadan asanlıqla çoxaldılması mümkündür. Ona görə də informasiya infrastrukturuları vasitəsilə saxlanılan və ötürülən məlumatların təhlükəsizliyinin təminatı məsələsi dövrün aktual problemlərindəndir. Müəlliflər əqli mülkiyyət obyektinə daxil olan informasiyanın ötürülməsində təhlükəsizlik

problemlərinin azaldılması və bəlkə də aradan qaldırılması üçün bir neçə həll yolu təklif edirlər:¹

Birinci həll yolu müəlliflik hüququ ilə qorunan elektron əsərin icazəsiz çoxaldılmasının qarşısını alan texnologiyaların əlavə edilməsini əhatə edir. Kompüter sənayesi tarixində və xüsusən də fərdi kompüterlərin inkişaf etdiyi dövrdə bir sıra bu kimi texnologiyalar hazırlanmışdır. Kompüter istehsalçıları, ümumiyyətlə bu cür texnologiyaları tətbiq etməməyi seçmişlər. Çünki kompüterlərin daha çox proqram təminatı ilə dəyəri daha yüksək olduğu üçün kompüter istifadəçilərinin bu cür qorunma tətbiq etməyi seçən istehsalçının məhsullarını almaqdan imtina etməsi riski daha çoxdur. Həmçinin bu cür proqram təminatı “oxuyucusundan” “açar”ın yoxlanması ilə sistemə daxil olmağı tələb edəcəkdir. Misal olaraq Lotus 1-2-3 proqram təminatının göstərmək olar ki, bu proqram istifadəçilər tərəfindən o qədər də dəstəklənməmişdir.

İkinci həll yolu proqram paketlərini müşayiət edən quraşdırma proqramına sürətin çıxarılmasına nəzarət sxemlərini yerləşdirməkdir. Bu da yalnız işlək proqramlara aiddir və alternativ “oxucu”lardan istifadə edərək əldə edilə bilən məlumatların yayılması üçün digər mexanizmləri istisna edir.

Üçüncü həll yolu istifadəçilər və məlumatların ayrı-ayrı sürətlərini əlaqələndirməkdir. Bu texnika bir istifadəçinin eyniləşdirilməsini və proqram istehsalçısından icazə kodları almasını tələb edir. Bu metod əsas kompüter quraşdırmalarında istifadə olunsa da, onun idarə edilməsi çox maddi məsrəf tələb edir. Buna baxmayaraq, ondan CD-ROM bazarında effektiv şəkildə istifadə edilmişdir.

Problem ondan irəli gəlir ki, hal-hazırda informasiya infrastrukturunu üzərindən paylana biləcək proqram və digər məlumatların etibarlı qorunması üçün qəbul edilmiş ümumi standartlar mövcud deyil. Təhlükəsizliyin təminatının aşağı səviyyədə olmasının birinci səbəbi texniki təminatın çox vəsait tələb etməsindən irəli gəlir. Bu cür xərclərin bütünlüklə müəlliflərin üzərinə qoyulması informasiya cəmiyyətində əqli mülkiyyət sahəsinin inkişafında “manea” ola bilər. Müəlliflik hüququ qorunması üzrə xərclərin müəlliflik hüququ ilə qorunan məlumatların istehsalçıları və istifadəçiləri üzərinə qoyulması da o qədər ağılabatan hesab oluna bilməz. Hesab edirik ki, bütövlükdə

¹ Mansell Robin and Steinmueller W. Edward. Intellectual property rights: the development of information infrastructures for the information society. Report, Science and Technology Options Assessment, European Parliament, Maastricht, The Netherlands, 1995. <http://eprints.lse.ac.uk/24969>

informasiya təhlükəsizliyinin təminatı dövlətin informasiya siyasətinin əsas istiqamətlərindən biridir. “İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 3-cü maddəsində informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi dövlətin informasiya siyasətinin istiqamətləri sırasında göstərilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 may tarixli 2007-ci il 2198 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası”na görə, Azərbaycan Respublikasının informasiya təhlükəsizliyi siyasəti dövlət, ictimai və fərdi informasiya ehtiyatlarının qorunmasına, habelə informasiya sahəsində milli maraqların müdafiəsinə yönəlmiş tədbirlər kompleksinin həyata keçirilməsindən ibarətdir. “Milli təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 6.6-cı maddəsi Azərbaycan Respublikasının informasiya sahəsində əsas milli maraqlarını müəyyənləşdirir ki, bura daxildir: məlumatların qanuni yolla əldə edilməsi, ötürülməsi, hazırlanması və yayılması kimi vətəndaşların konstitusiyə hüquqlarının təmin edilməsi; informasiya ehtiyatlarının qorunması və inkişaf etdirilməsi; informasiya məkanının formalaşdırılması və onun qorunmasının təmin edilməsi; dünya rabitə və informasiya sisteminə daxil olma.

Azərbaycanın müasir informasiya təminatı və təhlükəsizliyi siyasəti hüquqi, təşkilati-texniki və iqtisadi metodlarla təmin olunur.

Hüquqi metodlar informasiya sahəsində münasibətləri tənzimləyən normativ-hüquqi aktların, informasiya təminatı və təhlükəsizliyi ilə bağlı normativ metodiki sənədlərin işlənilib hazırlanması və qəbulunu nəzərdə tutur.

Təşkilati-texniki metodlara informasiya-telekommunikasiya sistemlərinin normal fəaliyyətinə təhlükə yaradan texniki qurğuların, proqramların aşkarlanması və s. daxildir.

İqtisadi metodlar isə informasiya təminatı və təhlükəsizliyinin təmin olunması sahəsində iqtisadi tədbirlərin görülməsi və onların maliyyələşdirilməsi ilə əlaqədardır.¹

¹ Əliyev Ə.İ., Rzaeva G.A., İbrahimova A.N., Məhərrəmov B.A., Məmmədrzalı Ş.S. *İnformasiya hüququ: Dərslük*. Bakı: Nurlar, 2019, s. 268

2.4. Yaradıcılıq azadlığına dair məhdudiyyətlər: Qanuni və qeyri-qanuni məhdudlaşdırmalar

Yaradıcılıq azadlığına dair qanuni məhdudiyyətlər. Qeyd etmək lazımdır ki, yaradıcılıq azadlığı yaradıcılıqla məşğul olan şəxslər üçün müstəsna əhəmiyyət kəsb etsə də, bu azadlıqdan sui-istifadə halları qaçılmazdır. Ona görə də həm beynəlxalq, həm də milli səviyyədə yaradıcılıq azadlığına dair bəzi məhdudiyyətlər qoyulur.

BMT-nin İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitəsi hesab edir ki, mədəni həyatda iştirak hüququna qoyulan məhdudiyyətlər qanuni məqsədə xidmət etməli və demokratik cəmiyyətdə ümumi rifahın təşviqi üçün zəruri olmalıdır. Əslində, bu şərt fikrini ifadə etmək azadlığına qoyulan məhdudiyyətlərlə eynilik təşkil edir. Bir çox hallarda firkini ifadə etmək azadlığı müəyyən yaradıcılıq məhsulunun meydana çıxması ilə nəticələnir. Bu baxımdan, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin təcrübəsində AİHK-ın 10-cu maddəsi ilə nəzərdə tutulan məhdudiyyətlər və digər qaydalar yaradıcılıq azadlığı ilə bağlı problemlərə də tətbiq olunur. Konvensiyanın 10-cu maddəsində ifadə azadlığına qoyulmuş məhdudiyyətləri qiymətləndirmək üçün aşağıdakı şəkildə üç hissəli test yaradılmışdır:

1. Məhdudiyyətlər qanunda nəzərdə tutulmalıdır. Bu şərt milli qanunvericilikdə də hər zaman rəhbər tutulur. “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” 24 dekabr 2002-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Qanununun 3-cü maddəsində deyilir ki, insan hüquqlarına və azadlıqlarına qoyulan məhdudiyyətlər Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və bu Konstitusiyası Qanununda nəzərdə tutulan qanuni məqsədə yönəlməli və həmin məqsədə mütənəsib olmalıdır.

Lakin Avropa Məhkəməsi “qanun” anlayışını daha geniş məzmununda şərh edir. “Sanoma Vitgevers B.V Niderlanda qarşı” (2010) məhkəmə işində Konvensiyanın 8-ci maddəsindən 11-ci maddəsinədək göstərilən “qanuna uyğun” və “qanunla müəyyən edilmiş” sözləri ilə bağlı Məhkəmə bildirdi ki, o həmişə “qanun” terminini özünün “formal” mənasında deyil, “substantiv” mənasında nəzərdə tutur. Buraya həm “yazılı qanun”, həm də “yazılmamış qanun”lar daxildir. “Qanun” həm “qanunla müəyyən edilmiş hüquq”, həm də hakimlərin verdiyi “hüquq” kimi anlaşılmalıdır. “Di Stefano İtaliyaya qarşı” (2012) məhkəmə işində Böyük Palatanın qəbul etdiyi qərarla deyilirdi ki, “qanunla

nəzərdə tutulmuş” ifadəsindən irəli gələn tələblərdən biri müəyyənlikdir. Buna görə də norma vətəndaşların davranışlarını tənzimləmək üçün kifayət qədər dəqiqliklə hazırlanmadığı təqdirdə “qanun” kimi nəzərə alın bilməz.¹ Hələ bu işdən neçə il öncə “Rekvensi Macarıstana qarşı” (1999) məhkəmə işində Avropa Məhkəməsi “qanunla müəyyən edilmiş” anayışını və onunla bağlı müəyyənlik prinsipini birbaşa formada yerli qanunvericiliklə əlaqələndirmişdi: “Konstitusiyanın müddəaları ümumi xarakterli olduğu üçün onlardan tələb olunan dəqiqlik səviyyəsi digər qanunvericiliklərə nəzərən daha aşağı ola bilər. Bu müddəaları şərh etmək üçün qanunla müəyyənləşdirilən tələblərə cavab verən daha müfəssəl yerli qanunvericilik bazası mövcuddur”. Məhz bunu rəhbər tutaraq, Məhkəmə əksər işlərdə (məsələn, “Gaweda Polşaya qarşı” (2002) məhkəmə işində)² məhz qanunda göstərilmiş dəqiq tələblərə riayət olunmasını vacib saymışdır.

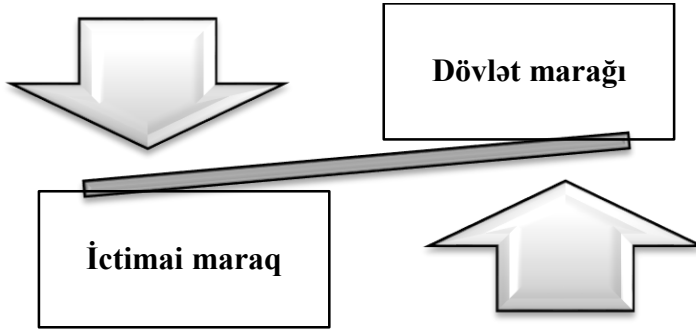
2. Məhdudiyətlər legitim maraqlardan birinin (Konvensiyanın 10.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan) müdafiəsinə yönəlməlidir. AİHK-ın 10.2-ci maddəsi bu maraqlara aşağıdakıları daxil edir: dövlət təhlükəsizliyi və dövlətin ərazi bütövlüyü, ictimai asayiş, iğtişaşların və cinayətlərin qarşısının alınması, sağlamlığın və ya mənəviyyətin müdafiəsi, digər şəxslərin nüfuzu və ya hüquqlarının müdafiəsi, konfidensial məlumatların açıqlanmasının qarşısının alınması, ədalət mühakiməsinin nüfuzunun və qərəzsizliyinin təmin edilməsi.

Analoji norma “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Qanununun 3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuşdur ki, sadalanan həmin legitim maraqlar dövlət və ictimai maraqların qarşılıqlı vəhdətindən irəli gəlir. Belə ki, ictimai mənafeləri əks etdirən istiqamətlər dövlət orqanları tərəfindən qanuni formaya salınmazsa, onların müdafiəsindən söhbət gedə bilməz. Eyni zamanda dövlət öz fəaliyyətində cəmiyyətin maraqlarını rəhbər tutmazsa, burada demokratiklik prinsipi birbaşa şəkildə pozulmuş olacaqdır. İnsan hüquq və azadlıqlarının təminatını demokratik cəmiyyətin ən mühüm prinsiplərindən biri kimi qiymətləndirən alman alimi Yürgen Habermasın dediyi kimi: “Əgər siz özünüzü demokratik cəmiyyət olaraq elan edirsinizsə, insan hüquq və

¹ Toby Mendel. Freedom of Expression: A Guide to the Interpretation and Meaning of Article 10 of the European Convention on Human Rights. Council of Europe, 2012, p. 35

² Freedom of expression in Europe: Case-law concerning Article 10 of the European Convention on Human Rights. Council of Europe Publishing, March 2007, p. 8-9

azadlıqlarına təminat verməlisiniz. Əks halda sizin öz cəmiyyətinizi demokratik adlandırmanız özünüaldatmadan başqa bir şey olmayacaqdır”.¹

Legitim maraqların müdafiəsi yalnız elmi əsərlərə deyil, ədəbi-bədii əsərlərə də şamil olunur. Məsələn, “Otto-Preminger İnstitutu Avstriyaya qarşı” (1994) məhkəmə işində Avropa Məhkəməsi, həmçinin incəsənət və ya səhnə əsərlərinin yaradılması və yayılmasına da məlumat və ideyaların mübadiləsinə mühüm töhfə verən amil kimi baxır: “Öz yaradıcı işi ilə rəssam dünyaya yalnız şəxsi baxışlarını deyil, həm də daxilində yaşadığı ictimai baxışlarını ifadə edir. Bu baxımdan, incəsənət təkcə ictimai rəyin formalaşmasına deyil, həm də ifadə edilməsinə kömək edir”.

Legitim maraqlar sırasında mühüm yer tutan “məənəviyyatın mühafizəsi” bir çox işlərdə Avropa Məhkəməsi tərəfindən ön plana çəkilməmişdir. Məsələn, “Müller və başqaları İsveçrəyə qarşı” (1988) işinə görə, Müller özünün çəkdiyi, sodomiya, zoofiliya, masturbasiya və homoseksualizm aktlarının təsvir edildiyi üç iri rəsm əsərini təqdim etmişdi. Sərgi geniş ictimaiyyət üçün açıq idi və pulsuz idi, sərgiyə gələnlər üçün heç bir yaş məhdudiyəti müəyyən edilməmişdi. İsveçrə məhkəmələri Mülleri və sərginin təşkilatlarını cərimə ilə cəzalandırmışdılar, rəsm əsərləri müsadirə olunmuş və saxlanılmaq üçün incəsənət muzeyinə verilmişdi. Lakin 1988-ci ildə onlar yenidən sahibinə qaytarılmışdı. Müllerin və sərgi təşkilatlarının cəza və müsadirə tədbirinin Konvensiyanın 10-cu maddəsini pozması iddiasına cavab olaraq Məhkəmə

¹ Jurgen Habermas. Between Facts and Norms. Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy. Translated by William Rehg. Cambridge: Massachusetts, 1996. <http://blogs.unpad.ac.id/teddykw/files/2012/07/J%25C3%25BCrgen-Habermas-Between-Facts-and-Norms.pdf>

bildirmişdi ki, qeyd olunan rəsm əsərlərində konkret olaraq insanlar və heyvanlar arasında seksual əlaqələr kobud formada təsvir edilmişdi, ... onlar geniş ictimaiyyətə açıq idi, çünki təşkilatçılar sərgiyə gələnlər üçün hər hansı giriş haqqı və ya yaş məhdudiyəti qoymamışdılar. Sərgidə nümayiş etdirilən rəsmlər daha geniş auditoriya cəlb etmək məqsədilə həqiqətən məhdudiyəsiz olaraq tamaşaçıların ixtiyarına verilmişdi. Ona görə də yerli məhkəmələrin “seksuallığı ən kobud formada qabartmaq” kimi arqumentləri əsassız olmamışdır. Çünki həmin təsvirlər insanların normal cinsi həyatla bağlı təsəvvürlərini kobud şəkildə təhqir edə bilərdi.

Məhz mənəviyyətin mühafizəsi və digər legitim maraqların müdafiəsindən irəli gəlir ki, nifrət nitqi bütün dünyada və eləcə də dövlətdaxili hüquqda pislənir və qadağan olunur. Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsinin Tövsiyəsinin 97(20) verdiyi anlayışa görə: “Nifrət nitqi dedikdə, irqi nifrət, ksenofobiya, anti-semitizm və ya aqressiv millətçilik və etnosentrizmlə ifadə olunan dözümsüzlük, azlıqlara, miqrantlara və immiqrant mənşəli şəxslərə ayrı-seçkilik və düşmənçilik də daxil olmaqla, dözümsüzlüyə əsaslanan nifrətin digər formalarını yayan, təhqir edən, təşviq edən və ya əsaslandırılan ifadənin bütün formaları başa düşülür”.¹

Beynəlxalq hüquqi normaları rəhbər tutan Azərbaycan Respublikasının milli qanunvericiliyi də nifrət nitqinə qarşı çıxır. Belə ki, həm Konstitusiyanın 47-ci maddəsi irqi, milli, dini, sosial və hər hansı digər meyara əsaslanan ədavət və düşmənçilik oyadan təşviqat və təbliğatı qadağan edir, həm də 57-ci maddənin tənqid hüququnu nəzərdə tutan bəndində təhqir və böhtanın tənqid sayılmaması imperativ formada müəyyən edilir. Eyni zamanda konkret sahəvi normalarda da nifrət nitqinin yolverilməzliyi əks olunmuşdur. Məsələn, “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 10-cu maddəsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə qorunan sirləri yaymaq, mövcud konstitusiyalı dövlət quruluşunu zorakılıqla çevirmək, dövlətin bütövlüyünə qəsd etmək, müharibəni, zorakılığı və qəddarlığı, milli, irqi, sosial ədaləti, yaxud dözülməzliyi təbliğ etmək, mötəbər mənbə adı altında vətəndaşların şərəf və

¹ Recommendation No. R (97) 20 of the Committee of Ministers to member states on “hate speech” / Adopted on 30 October 1997 by Committee of Ministers of Council of Europe. https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/committee-of-ministers-adopted-texts/-/asset_publisher/aDXmrol0vvsU/content/recommendation-no-r-97-20-of-the-committee-of-ministers-to-member-states-on-hate-speech-?_101_INSTANCE_aDXmrol0vvsU_viewMode=view/

ləyaqətini alçaldan şayiələr, yalan və qərəzli yazılar, pornoqrafik materiallar çap etdirmək, böhtan atmaq, yaxud digər qanunazidd əməllər törətmək məqsədi ilə kütləvi informasiya vasitələrindən istifadə olunması kütləvi informasiya azadlığından sui-istifadə kimi qiymətləndirilir və bunlara yol verilmir.

3. Məhdudiyətlər demokratik cəmiyyət baxımdan mütləq xarakter daşmalıdır. Məhdudiyətlərin “demokratik toplumda zəruri” olub-olmadığı hər zaman yoxlanmalıdır. Məsələn, “Ekin Fransaya qarşı” (2001) qərarında bir çox Avropa ölkəsində dərc olunmuş “Euskadi müharibəsi” kitabının Fransada dərc edilməsinin, yayılmasının və ya satılmasının qadağan edilməsinə dair işə baxarkən Məhkəmə qərara almışdır ki, burada mütənasiblik təmin olunmamışdır və ərizəçinin ifadə azadlığına müdaxilə demokratik cəmiyyətdə zəruri sayılmır.

Yaradıcılıq azadlığının realizəsinin qeyri-qanuni məhdudlaşdırılması və onunla mübarizə tədbirləri. Yaradıcılıq azadlığının azad şəkildə həyata keçirilməsinə dövlət tərəfindən təminat verilməsi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında birbaşa nəzərdə tutulmuşdur. Ona görə də bu hüququn qeyri-qanuni məhdudlaşdırılmasının və ya pozulmasının qarşısının alınması tədbirləri dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir.

Yaradıcılıq fəaliyyətinə qəsd edən pozuntularla bağlı “plagiat”¹ və “piratçılıq”² anlayışlarından istifadə olunur. “Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı və piratçılığa qarşı mübarizə haqqında” 22 may 2012-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununa görə, piratçılıq – pirat məhsulun hazırlanması (istehsalı) və yayılması, pirat məhsul isə hüquq sahibinin razılığı olmadan hazırlanan (istehsal edilən) və yayılan nüsxələrdir (maddə 1.0.9-1.0.10). “Elm haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa müvafiq olaraq, elmi plagiat – müəllifini, götürülmə mənbəyini göstərmədən başqasının əsrlərini, elmi kəşf və ixtirasını, səmərələşdirici təklifini, innovasiya məhsulunu tam və ya qismən mənimsəmək, yaxud özününkü kimi təqdim etməkdir (maddə 1.0.23).

¹ Plagiatlıq – latın dilində “plagio” sözündən götürülüb, “oğurlayıram” mənasını verir. “Plagium” Qədim Roma qanunlarında azad insanın köləliyə satışı bildirirdi. Müasir anlamda “plagiat” sözü Avropa dillərində XVII əsrdə istifadə edilməyə başlamışdır.

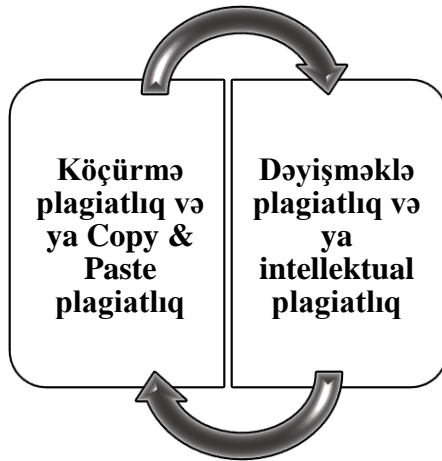
² Piratçılıq – tarixən dəniz quldurlarının adı ilə bağlı meydana gəlmiş və sonradan XVII əsrin əvvəllərindən başlayaraq, müəlliflik hüquqlarının pozulması hallarında istifadə edilməyə başlanmışdır.

Deməli, piratçılıq – intellektual mülkiyyətin maddi formada qeyri-qanuni mənimsənilməsidirsə, plagiatlıq – intellektual mülkiyyətin qeyri-maddi formada qanunsuz mənimsənilməsidir. Hər iki mənimsənilmənin müxtəlif forma və növləri vardır.

Plagiataın növləri və onların qarşısının alınmasının hüquqi, texniki və təşkilati təminatı. Plagiataın təsnifatı müxtəlif meyarlara görə aparılır. Məhz həmin meyarlardan asılı olaraq konkret plagiat növünün xüsusiyyətləri və onunla mübarizə tədbirləri müəyyənləşdirilir. Məsələn, tətbiq sahəsinə görə, incəsənətdə, bədii ədəbiyyatda, elm və təhsildə plagiat halları fərqləndirilir ki, bunların hər birinin spesifik cəhətləri vardır.

Formasına görə plagiataın aşağıdakı növləri vardır: mətn tipli mənbələrdən ideyaların mənimsənilməsi; audio mənbələrdən ideyaların mənimsənilməsi; video ideyaların mənimsənilməsi; kompüter proqramlarında plagiatlıq; qrafik tipli mənbələrdən ideyaların mənimsənilməsi.¹

Fikrimizcə, informasiya plagiataının şərhı üçün plagiataın məzmununa görə təsnifatına nəzər yetirmək məqsədamüvafıqdır. Bütün hallarda məzmununa görə plagiat prosesin baş vermə üsuluna görə iki növə bölünür:

Köçürmə plagiatlıq və ya Copy & Paste plagiatlıq şəxsın heç bir əməyi olmadan və ya cüzi əməyi olmaqla müəlliflik hüququnu mənimsəməsi prosesinə deyilsə, intellektual plagiatlıq dedikdə, şəxsın mənimsəmək istədiyi əsəri dəyişdirməklə yeni formada öz adına təqdim etməsi başa düşülür. Birinci

¹ Əliquliyev R.M., Ağayev N.B., Alıquliyev R.M. Plagiataılıqla mübarizə texnologiyaları. Bakı: "İnformasiya Texnologiyaları" nəşriyyatı, 2015, s. 53

halda plagiatlıq açıq şəkildə özünü ifadə edir, ona görə də daha asanlıqla aşkarlına bilir, ikinci halda isə yeni mətnə bu və ya digər dərəcədə plagiat iştirakçının intellektual əməyi olduğundan, plagiatlıq aktının müəyyən edilməsi çətinlik törədir.

Copy & Paste plagiatlıq özü də mənbədən istifadə dərəcəsinə görə birbaşa köçürmə, qismən köçürmə və dəyişdirməklə köçürmə kimi növlərə ayrılır. Birbaşa köçürmə – adından da göründüyü kimi mətnin sadəcə köçürülməsidir. Bu köçürmədə yeni mətnlə mənbə tamamilə üst-üstə düşür. Qismən köçürmə dedikdə, mətnin üzərində mexaniki dəyişikliklər etməklə köçürülməsi nəzərdə tutulur. Bu halda köçürülmə aşağıdakı formalarda ola bilər:

- ləğvetmə ilə köçürmə – mətnin və ya cümlənin bir hissəsinin ləğv edilməklə köçürülməsi;

- cümlələrin parçalanması və ya birləşdirilməsi yolu ilə köçürmə – mənbədə rast gəlinən mürəkkəb cümlələrin sadə cümlələrə parçalanması və ya sadə cümlələrin mürəkkəb cümlələrdə birləşdirilməsi yolu ilə mətnlərin hazırlanması;

- əvəzetmə ilə köçürmə – əlifbanın, durğu işarələrinin, sözlər arasında məsafənin dəyişdirilməsi ilə ilkin mənbənin “yeni” mətn ilə əvəz edilməsi.

Dəyişdirməklə köçürmə əvvəlkilərdən fərqli olaraq, mətn üzərində müəyyən dəyişikliklərin aparılması ilə icra olunur. Bu köçürməni dəyişdirmə formasına görə iki yerə ayırmaq olar:

- sintaksis dəyişilmə ilə köçürmə – cümlələrin mənalərini saxlamaqla sintaksis çevrilmələr vasitəsi ilə yeni formada ifadə edilməsidir;

- frazaların dəyişdirilməsi ilə köçürmə – cümlələrin mənalərini saxlamaqla müəyyən frazaların və ya söz birləşmələrinin yerini dəyişməklə onları yeni formada ifadə edilməsidir.¹

İntellektual plagiatlıq isə:

- mətn üzərində dəyişiklik – mətnlə manipulyasiya;

- digər dildə olan mənbələrdən tərcümə yolu ilə mənimsənilməni – çevirmə – tərcümə;

- mənbənin növündən və elmi istiqamətindən asılı olmayaraq ideyanın öz tədqiqat istiqamətinə uyğunlaşdırılması

– ideyalardan istifadəyə görə plagiatlıq kimi növləri özündə birləşdirir.

¹ Əliquliyev R.M., Ağayev N.B., Əliquliyev R.M. Plagiatlıqla mübarizə texnologiyaları. Bakı: “İnformasiya Texnologiyaları” nəşriyyatı, 2015, s. 58-62

Mətnlə manipulyasiya və ya sözdəyişmə plagiatlıq bəzən rerayt və ya reraytinq adlandırılır. Termin ingilis sözü “rewrite – yenidən yazmaq” sözündən götürülüb. Bu termin altında adətən mətni filoloji cəhətdən yenidən işləməklə, onun ilkin ideya və mənasının saxlanması aktı başa düşülür. Bu növ plagiatlıq xarakterik xüsusiyyətinə görə ideya plagiatlığına daha yaxın olduğundan Copy & Paste plagiatlığına nisbətən daha çətin müəyyən ediləndir. Çevirmə-tərcümə plagiatlıqda digər dildə yazılmış mətn ya maşın tərcüməsi vasitəsi ilə – avtomatik, yaxud da lüğətlərdən istifadə edilməklə birbaşa tərcümə yolu - özü tərcümə (manual tərcümə) ilə mənimsənilir. İdeyalardan istifadəyə görə plagiatlıq dedikdə isə mənbənin növündən və elmi istiqamətindən asılı olmayaraq ideyanın öz tədqiqat istiqamətinə uyğunlaşdırılması aktı başa düşülür. Bu növ plagiatlıq aktının müəyyən edilməsi ideyanı mənimsəyənin öz tədqiqat sahəsini nə dərəcədə bilməyindən asılıdır və təbii ki, “mətn manipulyasiyası” plagiatlıq növündən fərqlənir. Bu fərq əsasən ideya verilmiş cümlələrin sadəcə dəyişdirilməsi ilə deyil, onu tədqiqat sahəsinin terminologiyasına və metodlarına uyğunlaşdıraraq verilməsi ilə müəyyən edilir. Məhz bu səbəbə görə ideyanın haradan mənimsənilməsinin müəyyənəndirilməsi əksər hallarda mövcud üsullarla mümkün olmur.¹

Yuxarıda verilən plagiat növləri bilavasitə ideyaların verildiyi mənbələrə əsaslanmaqla onların qeyri-qanuni mənimsənilməsi ilə həyata keçirilir. Lakin bununla yanaşı, elmi etikanın prinsiplərinin pozulması nəticəsində baş verən plagiat formalarına da təcrübədə çox rast gəlinir:

- “Razılaşdırılmış” plagiat – müxtəlif (rəhbər, dostluq, qohumluq) səbəblərdən ideyalara həmmüəlliflikdir;

- “Sifarişli” plagiat – ideyalara müəyyən haqq ödəməklə müəllif və ya həmmüəllif olmaqda özünü büruzə verir;

- “Anonim” plagiat – rəsmi və qeyri-rəsmi sənədlər, təlimatlar, göstərişlər istifadə üçün açıq olduğundan, onların hazırlanmasında digərlərindən qeyri-qanuni istifadə halları baş verir. Bir çox hallarda bu sənədlərin hazırlanmasına xüsusi maliyyə vəsaitləri cəlb edilməsinə baxmayaraq, onlar mövcud olan digər işlərin yuxarıda qeyd edilən plagiatlıq üsullarından biri ilə yaradılır və heç bir halda müəllif göstərilir;

¹ Əliquliyev R.M., Ağayev N.B., Əliquliyev R.M. Plagiatlıqla mübarizə texnologiyaları. Bakı: “İnformasiya Texnologiyaları” nəşriyyatı, 2015, s. 62-69

- “Administrativ” plagiat – səlahiyyətli şəxslərin müxtəlif plagiatlıq üsullarından istifadə etməklə ideyalara sahib olmaq prosesidir. Bu növ plagiatlıqda adətən razılaşıdırılmış və sifarişli plagiat üsullarından istifadə edilir və plagiat aktını həyata keçirən şəxs öz səlahiyyətlərindən istifadə edərək plagiatlığın aşkarlanması prosesinə müdaxilə edir.¹ Fikrimizcə, belə bölgünün aparılması bir qədər mübahisəlidir. Məsələn, “razılaşıdırılmış plagiatı” digər plagiatlarla bərabər tutub, buna görə məsuliyyət müəyyənləşdirmək bir qədər düzgün hesab olunmur. Bu, plagiatın hüquq ədəbiyyatında və qanunvericilikdə verilən anlayışı ilə də ziddiyyət təşkil edir. Təsadüfi deyil ki, plagiatı görə məsuliyyət müəyyən edən normalarda da “məcbur etmə” faktı ön plana çəkilir. Şəxsin öz razılığı ilə hər hansı bir ideyaya həmmüəllif olması hüquqazidd əməl kimi qiymətləndirilmir. Ona görə də plagiatın təsnifatının aparılmasının qanunvericiliyə uyğun formada uzlaşdırılması daha məqsədemüvafiqdir.

Beləliklə, yaradıcılıq azadlığına, eləcə də əqli mülkiyyət hüququna qəsd edən plagiatlıq genişaspektli olduğu üçün onunla mübarizə tədbirləri hüquqi, texniki və təşkilati istiqamətlərdə inkişaf etdirilməlidir. İlk növbədə, qeyd etməliyik ki, bu cür əməllərə görə sanksiyaların müəyyən edilməsi çəkindirmə prinsipinə əsasən onların aradan qaldırılmasına xidmət edir. Ona görə də plagiatın müxtəlif formalarına görə mülki, inzibati və cinayət məsuliyyəti müəyyən edilmişdir (Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 185-188-ci maddələri, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 165-166-cı maddələri). Eyni zamanda, nəzərə almalıyıq ki, plagiat yalnız milli hədudlarda həyata keçirilmir. Əksər hallarda xarici müəlliflərin ideyaları “oğurlanır”. Ona görə də plagiatın aradan qaldırılmasına yönəlmiş milli-hüquqi tədbirlərdə beynəlxalq normalar mütləq şəkildə rəhbər tutulmalı, eləcə də bütün dövlətlər bu problemin həlli istiqamətində qarşılıqlı əlaqəli şəkildə fəaliyyət göstərməlidirlər. UNESCO tərəfindən hazırlanmış “Kiberməkanda çoxdilliliyin inkişafı və istifadəsi və hamı üçün əlyətərliliyinin təmin olunması haqqında Təvsiyələr”də üzv ölkələrə tövsiyə olunur ki, müəllif hüquqlarına dair milli qanunvericiliyi yeniləşdirsinlər və müəlliflərlə cəmiyyətin maraqları

¹ Əliquliyev R.M., Mahmudov R.Ş. İnformasiya cəmiyyətində intellektual mülkiyyət hüquqlarının qorunması problemləri. // İnformasiya cəmiyyəti problemləri, 2015, №2, s. 7-8; Əliquliyev R.M., Ağayev N.B., Alıquliyev R.M. Plagiatlıqla mübarizə texnologiyaları. Bakı: “İnformasiya Texnologiyaları” nəşriyyatı, 2015, s. 70-71

arasındakı tarazlığı nəzərə almaqla onu kiberməkana uyğunlaşdırsınlar.¹ Belə tövsiyənin verilməsi son dövrlərdə plagiatın geniş yayılmasında İnternetin xüsusi rolundan irəli gəlir.

“Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair” 9 aprel 2013-cü il tarixli Dövlət Proqramına əsasən, Azərbaycan dilində antiplagiat sistemin yaradılması plagiat hallarının qarşısının alınmasında mühüm rola malikdir. Bundan əlavə, cəmiyyət üzvlərinə informasiya mədəniyyətinin formalaşdırılmasının da plagiat hallarının qarşısının alınmasına istiqamətlənmişdir. Belə ki, informasiya mədəniyyətinə malik olan istifadəçi digər şəxslərin hüquqlarını pozmadan məlumatı axtarmaq, əldə etmək, istifadə etmək və s. bu kimi hüquqlarını realizə edir. Bununla bağlı, e-elmin² və vətəndaş elminin³ əhəmiyyəti xüsusi vurğulanmalıdır.

Bütün bunlarla yanaşı, elmi materialların elektron qaydada əlyətərlik səviyyəsinin təmin olunması və buna nəzarətin təşkili də plagiat hallarının qarşısının alınmasına dəstək ola bilər. Belə əlyətərliklə bağlı “Açıq arxivlər təşəbbüsü”nün (OAI – Open Archives Initiative)⁴ mühüm əhəmiyyəti vardır. “Açıq arxivlər təşəbbüsü” 1999-cu ilin oktyabrında ABŞ-ın Santa-Fe şəhərində elektron elmi nəşrlərin inkişaf mexanizmləri üzrə keçirilmiş işçi görüşdə rəsmiləşdirilmişdir. Onun 2000-ci ildə ABŞ, Böyük Britaniya və Almaniyanın elmi, universitet, kitabxana və informasiya cəmiyyətlərinin daxil olduğu Koordinasiya Komitəsi yaradılmışdır. Komitə OAI-nin əsas məqsəd və vəzifələrini, Açıq Arxivlərin yaradılması standartlarının işlənməsini və tətbiqi məsələlərini təqdim etmişdir.

¹ Recommendation concerning the Promotion and Use of Multilingualism and Universal Access to Cyberspace. http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=17717&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

² E-elmin məqsədi – respublikanın elmi qurumlarında İKT-nın geniş tətbiq edilməsi, vahid milli onlayn infrastrukturun, elmi informasiya fəzasının formalaşdırılması və bununla da elmi təşkilat, kollektiv və alimlərin qarşılıqlı sıx əlaqəsinə, elmi idarəçiliyin və tədqiqat işlərinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə, elmin bütün sahələrinin müasir dünya standartları səviyyəsində inkişaf etdirilməsinə və dünya elmi məkanına inteqrasiyasına nail olmaqdır.

³ “Vətəndaş elmi” (citizen science) – əksəriyyətinin ixtisas üzrə ilkin hazırlığı olmayan çoxlu sayda həvəskar vətəndaşın elmi tədqiqatların aparılmasına könüllü cəlb olunması konsepsiyasıdır. “Vətəndaş alim” (citizen scientist) – bu konsepsiyanın reallaşdırılmasını həyata keçirən həmin həvəskar iştirakçılardır. Könüllülərin iştirak etdiyi bu layihələr “e-vətəndaş elmi” (e-citizen science, eCs) adlandırılır. E-vətəndaş elminə e-elmin inkişafının yeni istiqaməti kimi baxmaq olar.

⁴ <https://www.openarchives.org/>

Konseptuallıq baxımından, OAI şəbəkə rejimində “bilik-əmtə” qeyri-kommersiya prinsipi əsasında elmi və texniki fəaliyyətin nəticələrinə geniş istifadəçi kütləsinin açıq girişinin təmin edilməsidir.

Müəlliflər işlərini Açıq Arxivlərdə yerləşdirməklə nəticədə kommersiya nəşriyyatlarından azad olur və aldıkları nəticələrin elmi ictimaiyyətə daha tez çatdırılması imkanı əldə edirlər. Bu elmi infrastruktur müəlliflərə elmi materiallarının elektron versiyalarını Açıq Arxivlərə daxil etmək (özünəarxivləşdirmə)¹ və uyğun sahələr üzrə informasiya fəzasının bir hissəsi etmək imkanı verir.²

Sadalanən hüquqi, texniki və təşkilati tədbirlərin planlaşdırılması plagiat hallarının aradan qaldırılmasına xidmət edir ki, bu da nəticə etibarilə yaradıcılıq azadlığının normal və təhlükəsiz şəraitdə realizəsinə şərait yaradacaqdır.

Piratçılığın növləri və onların qarşısının alınması tədbirləri. Yaradıcılıq azadlığına qəsd edən digər qeyri-qanuni fəaliyyət qismində piratçılıq son illərdə çox geniş yayılmışdır. Elm və texnikanın inkişafı, habelə informasiya cəmiyyətinin formalaşması ilə əlaqədar olaraq, piratçılığın yeni forma və növləri meydana gəlmişdir. Bu forma və növlər haqqında müxtəlif mövqelərə rast gəlmək olar. Belə ki, piratçılıq əsas etibarilə, əqli mülkiyyət hüququna qəsd etdiyi üçün həmin sahənin tədqiqatçıları əqli mülkiyyətin qorunması problemlərini şərh edərək, piratçılığın musiqili, audiovizual və kompüter piratçılığı kimi növlərini təhlil edirlər.³ İnformatika sahəsinin mütəxəssisləri isə problemə texniki aspektdən yanaşaraq, kompüter texnologiyaları və proqram təminatı sistemində piratçılığın növlərini ayırırlar.⁴ Nəzərə alsaq ki, son dövrlərdə informasiya piratçılığı geniş vüsət almışdır və virtual məkandan cinayətkar məqsədlər üçün istifadə bu cür piratçılığın inkişafında təkanverici qüvvəyə çevrilmişdir, piratçılığın bütün növlərinin informasiya hüquqlarına

¹ Özünəarxivləşdirmə - elektron sənədin ümumi əlyetər veb-səhifəyə depozitə (məsələn, OAI ilə daha yaxşı uyğunlaşa bilən e-Prints arxivdə) qoyulmasıdır. Həmin sistemdə sənədi xarakterizə edən məlumatlar (tarix, müəllifin adı, məqalənin adı, jurnalın adı və s.) və sənədin tam mətni yerləşdirilir.

² Əliquliyev R.M., Ələkbərov R.Q., Alıquliyev R.M., Fətəliyev T.X. Elektron elm: müasir vəziyyəti, problemləri və inkişaf perspektivləri. Bakı: “İnformasiya Texnologiyaları” nəşriyyatı, 2015, s. 38-40

³ İmanov K.S. Azərbaycanda əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatının təkmilləşdirilməsi zərurəti. Bakı, 2016, s. 11-18

⁴ Əliquliyev R.M., Ağayev N.B., Alıquliyev R.M. Kompüter proqramları piratçılığı və antiplagiat sistemlərindən istifadə problemləri. // İnformasiya texnologiyaları problemləri, 2015, №1, s. 3-4

qarşı yönəldiyi nəticəsinə gələ bilərik. “Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı və piraçılığa qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun verdiyi anlayışdan da görünür ki, piraçılığın obyektlərini audiovizual əsər, fonoqram, kompüter proqramı, məlumat toplusu və kitabın nüsxələri təşkil edir. İstənilən obyektin sahibinin razılığı olmadan istehsalı, satılması və yayılması yalnız əqli mülkiyyət hüququnu deyil, eyni zamanda, yaradıcılıq azadlığını və məlumatın yayılması, ötürülməsi, istehsalı formasında təzahür edən informasiya hüquqlarını pozmuş olur. Ona görə də mövcud nəzər-nöqtələrini ümumiləşdirərək, piraçılığın aşağıdakı növlərini ayırmaq olar:

- **Fərdi piraçılar** – istifadəçilərin sifarişi əsasında piraçılıq fəaliyyətini şəxsi məqsədlər üçün icra edirlər. Bu növ piraçılıq bir qayda olaraq, gəlir məqsədilə həyata keçirilir. Məsələn, məhdud sifarişçi dairəsi olan fərdi piraçılar hər hansı bir məhsulun bir neçə nüsxəsini hazırlayıp, kompüterlərdə qeyri-qanuni əldə edilmiş proqram məhsullarını yükləyir, sistemdə dəyişikliklər edir və s.

- **Kontrafakt məhsulların istehsalı və yayılması.** “Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı və piraçılığa qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun olaraq, kontrafakt məhsullara əmtəə nişanları, coğrafi göstəricilər və ya onları qarışdıracaq dərəcədə oxşar nişanlarla qeyri-qanuni təchiz olunan mallar daxildir. Kontrafakt məhsullar öz istehsal formasına görə iki növə bölünür – orijinal məhsuldan fərqlənən və orijinalından fərqlənməyən məhsul. Birinci halda, adətən məhsulun nüsxələrini hazırlayanda, sadəcə ondan istehsalçı haqqında məlumatlar silinir, ikinci halda isə “istehsalçı” leqal yolla əldə etdiyi nüsxənin çoxaldılması ilə fəaliyyət göstərir.

- **İnternet-piraçılıq** – İnternet vasitəsi ilə həyata keçirilən piraçılıq fəaliyyətidir. Bu növ piraçılığın aşkar edilməsi və qarşısının alınması təcrübəsində problemlər hökm sürür. Çünki İnternet və kiberməkan tənzimlənməsində mövcud boşluqlar, eləcə də dövlətlər tərəfindən şəbəkə istifadəçilərinin hərəkətlərinə nəzarətin texniki və təşkilati baxımdan zəif olması İnternetin piraçılar üçün ən asan və rahat vasitəyə çevrilməsinə daha da təkan verir. Digər tərəfdən isə, bir çox saytlar audio, video və proqram məhsullarından azad istifadəyə icazə verirlər ki, bu da nəticədə piraçıların həmin məhsulların qeyri-qanunu nüsxələrlə satmasına gətirib çıxarır. Sadəcə vətəndaşların daha çox keyfiyyətə deyil, kəmiyyətə üstünlük verməsini nəzərə alsaq (yəni ucuz məhsul əldə etməyə meylliliyi), bu məsələnin də İnternet piraçılarının fəaliyyətinin

genişlənməsinə təkan verdiyi nəticəsinə gələ bilərik. Ona görə də fikrimizcə, İnternet pıratçılığın qarısının alınması fəaliyyəti yalnız hüquqi, texniki və təşkilati tədbirlərin icrası ilə kifayətlənməməli, maarifləndirmə işini də əhatə etməlidir.

- **Xüsusi şəbəkə texnologiyaları vasitəsi ilə pıratçılıq.** Bu texnologiyalar əsasən P2P (peer-to peer) texnologiyaları adlanır. Bu tip şəbəkədə informasiya mübadiləsi, mərkəzi serverə müraciət etmədən işçi stansiyalar arasında aparılır. Müasir P2P texnologiyaları Gnutella, FreeNet, Napster və s. sistemlərdə tətbiq edilir. Əslində bu sistemlər adətən musiqilərin mübadiləsi üçün nəzərdə tutulsa da, proqram təminatı nöqtəyi-nəzərindən musiqi fayllarının şəbəkə vasitəsilə ötürülməsi ilə digər tip faylların – mətn, qrafik və s. faylların ötürülməsində əsaslı fərq yoxdur.¹

- **E-mail vasitəsilə pıratçılıq.** Bir qayda olaraq, adi istifadəçilər e-mail vasitəsilə müxtəlif məhsullardan qeyri-qanuni istifadə edirlər. Əslində, bu cür pıratçılıq fərdi pıratçılıqla oxşardır. Çünki e-mail vasitəsilə pıratçılıqda da müəyyən gəlir məqsədləri ola bilər. Lakin əsas fərq ondan ibarətdir ki, fərdi pıratlar müxtəlif üsullarla pırat məhsulu yayırsa, e-mail vasitəsilə pıratçılıq yalnız elektron poçtlarla həyata keçirilir. Eyni zamanda, e-mail vasitəsilə pıratçılıq xüsusi qruplar (spam-qruplar) şəklində birləşərək, reklam vasitəsi ilə pırat məhsullarının yayılmasını da əhatə edir. E-mail vasitəsilə pıratçılığı İnternet auksionlar vasitəsilə pıratçılıqdan fərqləndirmək lazımdır. İkinci daha böyük həcmli informasiya məhsullarının qeyri-qanuni satılmasını ehtiva edir.

- **Haker-pıratçılıq.** Bu növ pıratçılıqda hakerlər aşağıdakı üsullardan istifadə edirlər: dövlət və ya şəxsi kommərsiya müəssisələrinin serverlərinə daxil olub, informasiyanı əldə edərək digərlərinə ötürürlər; kommərsiya məqsədilə yaradılmış proqram məhsullarının kodlarını, seriya nömrələrini və s. əldə etməklə, onların qeyri-qanuni yayılmasını təşkil edirlər; xüsusi dinamik dəyişən saytlarla pırat məhsullar hazırlanır, yəni pırat məhsul təklif edilən saytdan deyil, digər saytdan köçürülür.²

¹ Əliquliyev R.M., Ağayev N.B., Alıquliyev R.M. Kompüter proqramları pıratçılığı və antiplagiat sistemlərindən istifadə problemləri. // İnformasiya texnologiyaları problemləri, 2015, №1, s. 4

² Əliquliyev R.M., Ağayev N.B., Alıquliyev R.M. Kompüter proqramları pıratçılığı və antiplagiat sistemlərindən istifadə problemləri. // İnformasiya texnologiyaları problemləri, 2015, №1, s. 4-5

Piratçılığın qeyd olunan növləri insan hüquq və azadlıqlarına qəsd etdiyi üçün onların qarşısının alınması həm beynəlxalq, həm də dövlətdaxili səviyyədə qarşıda duran əsas problemlərdən hesab olunur. Belə əməllərə legal anlayış verilməsi, müəyyən sanksiyaların müəyyənləşdirilməsi və s. tədbirlər piratçılığa qarşı mübarizədə hüquqi bazanı təşkil edir. Eyni zamanda, qeyd etmək lazımdır ki, əqli mülkiyyət hüququnun qorunmasına dair bütün hüquqi sənədlər piratçılığın da aradan qaldırılmasını qarşıya vəzifə kimi qoyur ki, bunlardan “Ədəbi və bədii əsərlərin qorunması haqqında” 9 sentyabr 1886-cı il tarixli Bern Konvensiyasını (1979-cu ildə dəyişdirilmiş 24 iyul 1971-ci il tarixli Paris aktı), “Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının (ÜƏMT) müəlliflik hüququna dair Müqaviləsi”ni (20 dekabr 1996-cı ildə Diplomatik konfransda qəbul edilmişdir) və s. beynəlxalq sənədləri misal göstərmək olar. Azərbaycan Respublikası müəlliflik hüquqlarının qorunması məqsədilə həmin beynəlxalq aktlara qoşulmuşdur.

Piratçılığa qarşı mübarizə sahəsində “Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı və piratçılığa qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu xüsusi mövqeyə malikdir. Qanun əqli mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsinin təmin edilməsi, əqli mülkiyyət hüquqları sahiblərinin maraqlarının qorunması və bu sahədə hüquqpozmaların, o cümlədən müvafiq əqli mülkiyyət obyektlərinin nüsxələrinin qeyri-qanuni istehsalı və yayılmasının qarşısının alınması ilə bağlı yaranan münasibətləri tənzimləyir.

Piratçılığa qarşı mübarizə yalnız hüquqi tədbirlərin deyil, eyni zamanda texniki və təşkilati fəaliyyətin həyata keçirilməsi sayəsində uğurla nəticələnə bilər. Ona görə də son illərdə respublikamızda əqli mülkiyyət obyektlərinin “Elektron xidmət” bölməsi vasitəsilə qeydiyyatdan keçirilməsinə daha çox üstünlük verilir ki, bu bilavasitə piratçılıq hallarının aradan qaldırılmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycan Respublikasının Müəlliflik Hüquqları Agentliyinin 2016-cı ilin yekunları üzrə görülmüş işlər barədə ətraflı Hesabatında göstərilən nəticələr də bunu bir daha təsdiq edir.¹

¹ Azərbaycan Respublikasının Müəlliflik Hüquqları Agentliyinin 2016-cı ilin yekunları üzrə görülmüş işlər barədə ətraflı Hesabatı.

<http://www.copag.gov.az/copag/az/content/category/7>

2.5. Müəlliflik hüquqları informasiya xarakterli hüquqlardan biri kimi

İctimai sahələrin kompleks inkişafı, informasiya cəmiyyətinin təşəkkülü və iqtisadiyyatın qlobal xarakterinin artması hüququn digər sahələrində olduğu kimi, insan hüquqları sferasına da ciddi təsir göstərmişdir. İnformasiya sferasında olan insan hüquqları yalnız informasiya azadlığından ibarət deyildir. İnformasiya sferasında olan hüquqlar informasiya və biliklərin dövriyyəsi və inkişafı ilə bağlı bütün hüquqları əhatə edir. Fikrimizcə, yeni məlumatların müvafiq müstəsna hüquqlar tanınmaqla cəmiyyətə çatdırılmasını nəzərdə tutan müəlliflik hüququ da tərkibində informasiya xarakteri daşıyan bir hüquqdur. Bu yanaşma informasiya sferasındakı digər hüquqlarla müəlliflik hüququnu yaxınlaşdırır və onlar arasında ola biləcək uzlaşma üçün əhəmiyyətli zəmin yaradır. İnformasiyanın dövriyyəsi bu baxımdan bir çox hüquqları bir-biri ilə əlaqələndirir: təhsil hüququ, media hüquqları, şəxsi və ailə həyatının toxunulmazlığı, tibbi hüquqlar və s. Göstərdiyimiz bu nümunələr də müxtəlif yollarla özünü müəlliflik hüquqları ilə bağlayır. Əlbəttə ki, bu bağların hər birini ayrı-ayrılıqda təhlil etmək mümkündür. Məsələn, təhsil hüququ ilə müəlliflik hüququnun əlaqəsi tədris materiallarından sərbəst və azad istifadə ilə bağlıdır. Müəlliflik hüququ tədris materiallarını yazan şəxsin və ya şəxslərin həmin materiallar üzərindəki birbaşa və toxunulmaz hüququnu qoruyur. Müəllif hüquqları nöqtəyi-nəzərindən baxdıqda, tədris materialının nüsxələrinin çıxarılması, ona hansısa əlavələrin edilməsi, elektron formatda göndərilməsi və s. yalnız müəllifin icazəsi alındıqdan sonra ola bilər. Təhsil hüququ aspektindən təhlil etdikdə isə çətinliklərin yarandığını görürük. Təbii ki, dünyanın müxtəlif ölkələrində və regionlarında tədris materialının nüsxəsini çıxarmaq üçün hər dəfə müəllifdən icazə almaq çox uzun və yorucu prosesdir. Məsələyə sırf təhsil hüququ nöqtəyi-nəzərindən yanaşsaq, təhsil və tədqiqat üçün məlumat azad və sərbəst istifadədə olmalıdır. Lakin bu heç də o demək deyil ki, müəlliflik hüquqları pozulmalıdır.

Eyni hal tibbi hüquqlar üzrə də mövcuddur. Hər hansı tibbi reseptin və ya dərmanın izahı, onun tətbiqinin təhlili konkret bir müəllifin fikirləridir. Bu fikirlər cəmiyyətdə yayıldıqdan sonra heç kim onun orijinal müəllifini axtarmır, orijinal müəllifdən icazə almadan həmin izahları çap edir, əlavələr edir və s. Bu

cür izahların siyahısını artırmaq mümkündür. Lakin fikrimizcə, ayrı-ayrı konkret əlaqələri təhlil etməkdənsə, bütün problemləri yaradan və bünövrədə dayanan əsas problemi təhlil etmək daha doğru olardı.

İnformasiya hüquqları ilə informasiya xarakterli hüquqlardan biri olan müəlliflik hüququnu uzlaşdıran zaman qarşıya çıxan məsələlərdən biri hər iki tərəfdə hər iki hüququn əhatə dairəsini təyin etməkdən ibarətdir. İnformasiya hüquqları ilə müqayisədə müəlliflik hüququnun məzmunu kifayət qədər aydındır. Müəlliflik hüququ yaradıcılıq hüquqlarından biri olub yaradıcılıq məhsulu olan əsərlə onu yaradan şəxs arasındakı maddi və mənəvi əlaqədir. Lakin informasiya hüquqlarının əhatə dairəsi, onların məzmunu haqqında hüquq ədəbiyyatında vahid fikir yoxdur. Bu pərakəndəlik özünü milli və beynəlxalq qanunvericilik aktlarında da büruzə verir. Fikrimizcə, “İnformasiya hüquqları termini altında nə nəzərdə tutulur?” sualının cavabını informasiya azadlığında, həmçinin fikir və ifadə azadlığında və bu azadlıqlara daxil edilən elementlərdə axtarmaq lazımdır.

Beynəlxalq insan hüquqları sistemində “informasiya azadlığı” termini ilk zamanlar BMT kimi mötəbər bir təşkilat tərəfindən istifadə edilməyə başlamışdır. Özünün 1946-cı ildə baş tutan ilk sessiyası dövründə BMT informasiya azadlığını BMT-nin öz fəaliyyətində əhatə etdiyi və qoruduğu bütün azadlıqların əsası kimi bəyan etmişdir.¹ Sonrakı dövrdə BMT tərəfindən təyin edilən Fikir və İfadə Azadlığı üzrə BMT Xüsusi Məruzəçisi birbaşa şəkildə informasiya azadlığının fikir və ifadə azadlığına daxil olmasını irəli sürmüş və qeyd etmişdir ki, informasiya axtarmaq, qəbul etmək və ötürmək azadlığı dövlətlərin üzərinə informasiya əlyetərliyini sərbəstləşdirməklə bağlı pozitiv öhdəlik qoyur.² Bu mövqedən çıxış edərək, razılığa bilərik ki, informasiya azadlığı ilə fikir və ifadə azadlığının bir çox elementləri üst-üstə düşür. Təsədüfi deyildir ki, insan hüquqları üzrə əsas beynəlxalq təşkilatlar öz sənədlərində informasiya azadlığını fikir və ifadə azadlığının tərkibində, lakin müxtəlif adlar altında tənzimləyirlər. Məsələn, Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsində 19-cu maddədə informasiya azadlıqlarının əsas elementləri fikir və ifadə azadlığının tərkibində təsbit edilmişdir. Mülki və Siyasi Hüquqlar Haqqında

¹ UNGA Resolution 59(1), 14 December 1946. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/033/10/IMG/NR003310.pdf?OpenElement>

² Report of the Special Rapporteur. Promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression. UN Doc. E/CN.4/1998/40, 28 January 1998. http://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?m=85

Beynəlxalq Pakt 19-cu maddəsində Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsində olan normanı bir qədər genişləndirərək məhdudlaşdırma əsaslarını da qeyd etmişdir. AİHK-da da müvafiq 10-cu maddə ilə informasiya azadlıqları ifadə azadlığı ilə vəhdətdə öz əksini tapmışdır. Digər beynəlxalq insan hüquqları sənədləri ilə müqayisədə informasiya hüquq və azadlıqlarına özünəməxsus yanaşma Avropa İttifaqının Fundamental Hüquqlar Xartiyasında öz əksini tapmışdır.¹ Xartiyanın 11-ci maddəsi ifadə və informasiya azadlığını, əlavə olaraq 8-ci maddədə isə şəxsi məlumatların qorunmasını təsbit etmişdir.

Yuxarıda təhlil etdiyimiz normalar əsasında əminliklə deyə bilərik ki, informasiya azadlığı hər kəsin sərbəst şəkildə informasiya almaq, ötürmək, istifadə etmək, informasiya sorğusu vermək, informasiya paylaşmaq, təhlil etmək, dəyişmək və s. azadlıqlarını ehtiva edir. Deməli, informasiya azadlığı tək-cə informasiyanın sərbəst hərəkət azadlığı demək deyil. İnformasiya azadlığı həm də məlumatın alınması, ötürülməsi, yayılması, yaranması, inkişafı, dəyişilməsi, tənqidə və təhlilə uğraması, məhdudlaşması və s. ilə bağlı hüquqların cəmidir. Sadəcə olaraq, bu hüquqların hər biri informasiya azadlığının beynəlxalq sənədlərdə təsbit olunduğu ilkin dövrlərdə ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirilməmişdir, onlara hüquq kimi yox, informasiya azadlığının tərkib elementləri kimi baxılmışdır. İndiki dövrdə isə informasiya azadlığına daxil olan bir çox elementlər müstəqil fərdi hüquqlara çevrilmişlər. Bu fərdi hüquqlar isə cəm şəklində “informasiya hüquqları” adlana bilər, çünki eyni tarixi əsasa malikdir. Bununla belə, İKT və informasiya cəmiyyətinin inkişafı informasiya hüquqlarının dairəsini olduqca genişləndirmişdir və hazırda hüquq ədəbiyyatında informasiya hüquqlarının tam siyahısı ilə bağlı yekdil fikir yoxdur. Fikrimizcə, informasiya hüquqları ilə bağlı mürəkkəbliyin yaranmasında internet və kiberməkanın rolu daha böyükdür. Müasir dövrümüzdə artıq bütün insan hüquqlarının hər birinin internet məkanında öz rəqəmsal (elektron) təkrarı vardır. Müəllif hüquqları ilə də eyni hal baş vermişdir. Bununla bağlı olaraq tədqiqatçılar “rəqəmsal mülkiyyət hüququ” terminini təklif etmiş və əqli mülkiyyət hüquqlarının kiberməkanda ciddi qorunmasına ehtiyac olduğunu qabartmışlar.² Həqiqətən də internet məkanında bütün əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunmasına ciddiyyəti artırmaq, xüsusilə də müəlliflik maraqlarının

¹ Charter of Fundamental Rights of The European Union. 2012/C 326/02. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012P/TXT&from=EN>

² Litman J. Digital Copyright: Protecting Intellectual Property on the Internet. NY: Prometheus Books, 2001, 208 p.

yüksək səviyyədə mühafizə edilməsinə nail olmaq lazımdır. Real həyatla müqayisədə internet məkanında müəlliflik hüquqlarının pozulması daha asandır və adətən, belə hüquq pozuntuları cəzasız qalır. Çünki müəlliflik hüququnu pozan şəxsin real kimliyini müəyyən etmək çətinlik yaradır və ya tamamilə mümkün olmur.

İnformasiya cəmiyyətində müəlliflik və informasiya hüquqları özünəməxsus yeri ilə fərqlənir. Bu fərqlilik hər iki qrupdan olan hüquq və azadlıqların bir-birinə olan müsbət qarşılıqlı təsiri ilə xarakterizə olunur. Əslində, müəlliflik hüquqları ilə informasiya hüquqları birlikdə yaradıcılıq prosesini təcəssüm etdirir. Lakin bu, yaradıcılıq azadlığı (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 51-ci maddəsi) müstəvisində deyil, əqli mülkiyyət hüququ (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 30-cu maddəsi) çərçivəsində şərh olunmalıdır. Maraqlı cəhət ondadır ki, AİHK-ın 1 Saylı Protokolunda subyektiv insan hüquqlarından biri kimi mülkiyyət hüququ müəyyən edilir. Bu maddəyə dair İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququ isə əqli mülkiyyəti mülkiyyətin bir növü kimi qəbul edir.¹ Avropa İttifaqının Fundamental Hüquqlar Xartiyası da özünün 17-ci maddəsində əqli mülkiyyəti mülkiyyət forması kimi tanıyır.

Hazırkı dövrün yaradıcılıq azadlığı, informasiya və mədəni hüquqlar sistemində əsas müzakirələrdən biri də müəlliflik hüquqlarının qorunması və müəlliflərin iqtisadi mənafeələrinin insan hüquqları normalarına uyğunlaşdırılması ilə bağlıdır. Problemin yaranma səbəbi onunla bağlıdır ki, informasiya mübadiləsinin iştirakçıları müxtəlif tipli məlumatları, yenilikləri bir-birinə ötürərkən informasiyanın müəlliflərini və bu müəlliflərin həmin informasiya üzərindəki müstəsna hüquqlarını heç də həmişə nəzərə almırlar. Bu prosesi sadə nümunə əsasında izah etmək mümkündür. İnformasiya dövriyyəsinin obyektivi olan məlumat yazılı, şifahi, elektron sənəd və s. formada ola bilər. Məsələn, uzun müddət üzvi kimya sahəsində tədqiqat aparən gənc alim əldə etdiyi elmi nəticələr əsasında yazılı informasiya nümunəsi – kitab nəşr edir. Təbii ki, o, kitabın müəllifi olaraq öz yaradıcılıq məhsulunu satışa çıxarır, geniş oxucu kütləsinə təqdim edir. Bu zaman hər hansı bir alıcı gənc alimin kitabını əldə etdikdən sonra onun surətini çıxararaq çoxaldır və yenidən qanunsuz şəkildə

¹ Qəbul edilənlik Meyarları Üzrə Praktiki Təlimat. Avropa Şurası/ İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi, 2014, s. 84.

https://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_AZE.pdf

satışa buraxır (bu barədə növbəti fəsildə ətraflı məlumat veriləcəkdir). İnformasiya mübadiləsi nöqtəyi-nəzərindən bu zaman heç bir problem yaranmır. Yeniliklər ehtiva edən kitab oxuculara çatır, gənc alimin elmi nailiyyətlərindən, təhlillərindən hər kəs xəbərdar olur. Lakin qanunsuz satışı təşkil edən şəxs həmin kitabın orijinal müəllifinin müstəsna iqtisadi marağına – müəlliflik hüququnun iqtisadi tərəfinə zərər vurur. Qısa sözlə desək, orijinal kitab müəllifi öz kitabının satışından bütün gəliri əldə edə bilmir, gəlirin bir hissəsi hətta onun xəbəri olmadan digər qanunsuz “sahibkarın” əlinə keçir. Belə bir hal da ola bilər ki, hər hansı digər tədqiqatçı həmin kitabda yazılan fikirlərə dekorativ dəyişikliklər edərək özünə məxsus orijinal ideya kimi təqdim edir, kitabda yazılan elmi yenilikləri öz adına çıxarmağa çalışır. Belə hərəkəti edən şəxs də öz növbəsində orijinal kitab müəllifinə həm maddi, həm də mənəvi ziyan vurmuş olur. Bəzən belə hallar baş verərkən məhkəməyə müraciət olunur və müəllifin müəyyənləşdirilməsi üçün müvafiq araşdırmalar aparılır. Hər bir halda, təbii ki, bu tip ziyan maddi məbləğlə ölçülmür, lakin bir şəxsin başqa bir şəxsə aid fikirləri öz adına çıxarması mənəvi normalardan, elmi-akademik etikadan uzaq hesab olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, nümunəmizdə göstərilən hüquq pozuntuları informasiya texnologiyalarının inkişafı nəticəsində daha tez-tez baş verir, müəlliflərin həm mənəvi, həm də maddi maraqları pozulur. Belə ki, vahid qlobal internet məkanının yaranması qlobal informasiya mübadiləsini də sürətləndirmişdir. Yeni texnologiyalar çox az zəhmət sərf etməklə ölkələr, regionlar və hətta qitələrarası miqyasda ünsiyyəti mümkün etmişdir. Bu sürətlənmə prosesi informasiya mübadiləsi, insanların informasiya sahəsində hüquq və azadlıqları nöqtəyi-nəzərindən müsbət hal kimi qiymətləndirilir. Lakin vahid informasiya məkanı müəllif hüquqlarının pozulması hallarının artmasına təkan verir. Uzaq Avstraliyada nəşr edilən kitab müəllifin icazəsi olmadan Avropa bazarında başqa dillərə tərcümə olunaraq satıla bilər, Latın Amerikasında bəstələnən musiqi bəstəkarın xəbəri belə olmadan Mərkəzi Asiyada bir qədər yeni formada yenidən ifa edilir, Kanadalı jurnalist tərəfindən çəkilən fotosəkil onun məlumatı olmadan Çində elektron proqramlar vasitəsilə dəyişdirilir və s.

İnformasiya hüquqlarının pozulması özündə daha fərqli mənə ehtiva edir. Bu tip hüquqların pozulması həm fərdlərin, həm də ictimai fəaliyyət subyektlərinin şəxsi həyat toxunulmazlığını məhdudlaşdırır, informasiya şəffaflığı standartlarında problem yaradır. Həmçinin qanunvericilik və idarəçilik sistemində birbaşa və dolaylı iştirak mümkünsüz olur, elmi-tədqiqat və araşdırma

fəaliyyəti zəifləyir. Eyni zamanda informasiya hüquqları üzrə qanunvericilikdə bu tip hüquqların pozulmasına görə məsuliyyət məsələləri konkret şəkildə əksini tapmamışdır. Fikrimizcə, informasiya hüquqlarının pozuntusu və əlaqədar məsuliyyət məsələləri ilə bağlı mövcud olan qeyri-müəyyənlik informasiya məkanında müəlliflik hüquqlarının qorunmasına da mənfi təsir etmişdir. Çünki İKT-nin inkişafı nəticəsində ənənəvi formada olan elmi əsərlərin elektron versiyaları yaranmışdır ki, bu da əqli mülkiyyət anlayışına yeni mənə verməyə və hər hansı ideyanın özünün fiziki anlamında deyil, həm də qeyri-fiziki üsulları ilə mənimsənilməsi səbəbindən, onun müəyyənləşdirilməsi problemlərini yaratmağa başlamışdır.¹ Bir çox elm, ədəbiyyat, incəsənət əsərləri internet şəbəkəsində açıq istifadədə olduğundan hüquq pozuntularının əksəriyyəti də bu yaradıcılıq nümunələri üzərində müəllif hüquqlarının pozulması ilə bağlıdır. Cəmiyyət bu problemlə o vaxt qarşı-qarşıya gəlmişdir ki, informasiyanın dövriyyəsi elektron rəqəmsal formada baş vermiş və həmçinin mövcud qanunlar yeni yaranan ictimai münasibətləri tənzimləyə bilməmişdir.² Başqa sözlə desək, internetdə müəlliflik hüquqlarının qorunması ilə bağlı normativ-hüquqi tənzimləmənin inkişaf tempi internetin sürətindən geri qalmışdır.³ Belə bir sual yaranır: Müəlliflik hüquqlarının qorunmadığı halda nə baş verə bilər? – Qeyd etməliyik ki, yalnız müəlliflik hüququna əsaslanan sənayenin payı dünya iqtisadiyyatında 7,3 faiz təşkil edir. Bu rəqəm bizi məsələ üzərində ciddi düşünməyə vadar edir. Konkret olaraq internetə gəldikdə, mütəxəssislər internetdə müəlliflik hüquqlarının pozulmasının təməlinə iki fərqli motivin dayandığını qeyd edirlər: Birincisi gəlir əldə etmək istəyi, ikincisi paylaşma və öyrənmə istəyi.⁴ Belə ki, öz yaradıcılıq fəaliyyətinin məhsulunun satışını həyata keçirmək, ondan gəlir əldə etmək müəllifin ən başa düşülən istəyidir. Digər tərəfdən isə müəllifin yaradıcılıq nümunəsindən nəse öyrənmək, yeniliklərdən məlumatlı olmaq istəyən internet istifadəçilərinin heç də hamısı bu məqsəd üçün vəsait sərf etmək niyyətində olmur və ya maddi

¹ Əliquliyev R.M., Ağayev N.B., Alıquliyev R.M. Plagiatçılıqla mübarizənin elmi və texnoloji əsasları: təkamül yolu və müasir vəziyyət // *İnformasiya texnologiyaları problemləri*, 2014, №1, s. 21

² Рассолов И.М. Право и Интернет. Теоретические проблемы. Москва: Норма, 2009, с. 25

³ Mahmudov R.Ş. İnternetin tənzimlənməsinin aktual məsələləri // *İnformasiya cəmiyyəti problemləri*, 2010, №2, s. 53

⁴ Acun R. İnternet ve Telif Hakları // *Bilgi Dünyası*, 2000, S. 1, s. 7.
<http://yunus.hacettepe.edu.tr/~acun/InternetTelif.pdf>

imkanı çatmır. Bu zaman da alternativ yollar axtarılır, yaradıcılıq məhsulunun informasiya dövriyyəsinə icazəsiz buraxılan nüsxələri, elektron formaları meydana gəlir. Başqa sözlə desək, informasiya mübadiləsinin təbii gedişatı müəlliflik hüquqlarının pozulmasına gətirib çıxarır. Lakin bu tendensiya ilə razılaşmaq, mövcud vəziyyəti qəbul etmək və müəlliflik hüquqlarının həm maddi, həm də mənəvi pozulmasına göz yummaq düzgün deyildir.

Program təminatında müəlliflik hüquqlarının pozulması mühüm problemlərdən biri olmaqda davam edir və burada itkilər milyard dollarlarla ölçülür. Beynəlxalq Ticarət Palatasının hesablamalarına görə, piratçılığa və kontrafaksiyaya qarşı radikal tədbirlər görülmədiyinə görə təkcə 2017-ci ildə dünya iqtisadiyyatına 1,7 trln. ABŞ dollarından çox zərər dəymişdir. Bu da hər il 2,5 mln. iş yerinin itirilməsi deməkdir. Rəqəmli şəbəkədə musiqili kontentin istifadəsi 95% piratçılıqla müşahidə olunur.¹ Nəticədə müəlliflərin maddi və yaradıcılıq maraqlarına təhlükə yaranması onların maddi stimuldən məhrum olmasına və bunun da nəticəsində yaradıcılıq fəallığının azalmasına gətirib çıxarır. Ona görə də elm, ədəbiyyat, incəsənətin demək olar ki, bütün sahələrində müəlliflik hüquqlarının qorunmasının vacibliyi inkar olunmazdır. Əsər sahibi və istifadəçinin hüquqları qlobal mühitədə fərqli milli qanunlarla təqdim olunur. Bu baxımdan, internetin qlobal xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, müəlliflərin rəqəmsal hüquqlarına münasibətdə müxtəlif ölkələrin müəlliflik hüququ ilə bağlı milli qanunvericiliklərinin unifikasiyasının təmin olunması zəruriliyi qeyd edilir. Bununla belə, internet informasiyanın əldə olunmasında, bütün dünya ilə əlaqə yaradılmasında əvəzolunmaz bir vasitə olmaqla informasiyanı tez, asan və ucuz əldə etmək, təhlil etmək və ötürmək imkanı verir. ÜƏMT-in Baş Assambleyasında təşkilatın baş direktoru F.Qarrinin dediyi kimi, hazırda internet qlobal meydana çevrilmiş və inkişafda olan ölkələrə qlobal rəqəmli bazarın iştirakçısı olmaq kimi nadir imkanlar yaradır.² ÜƏMT-in Keçid iqtisadiyyatlı və inkişaf etmiş ölkələr şöbəsinin Qafqaz, Mərkəzi Asiya və Şərqi Avropa ölkələri üzrə sektorunun müdiri Saule Tlevlessovaya görə, bu gün dünyada internetin açıqlığı, istifadəçilərin rəqəmlənmiş əsərlərə əlçatımlılığının təmin edilməsi, digər tərəfdən müəlliflərin və hüquq sahiblərinin hüquqlarının qorunması müəyyən bir ziddiyyət təşkil edir. Bu da maraqların toqquşması, hüquqların pozulmasına səbəb olur. Bunların hamısını bir məxrəcə gətirmək

¹ WIPO. <https://www.wipo.int/portal/en/index.html>

² Gurry F. Media Articles and Interviews. <http://www.wipo.int/about-wipo/en/dgo/interviews/>

üçün Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının bütün üzv dövlətlərə müraciət etməsi və hər bir dövlətin milli qanunvericilik bazası əsasında layihələr təqdim etməsi təklif olunur.¹

Hər hansı şəxsə azadlıqların, imtiyazların verilməsi başqa bir insanın hüquqlarının məhdudlaşdırılması və ya ona hər hansı bir zərərin vurulması hesabına olmamalıdır. Fikrimizcə, bu prinsip müəlliflik və informasiya hüquqlarına da tətbiq edilməlidir. Nə müəlliflik hüquqları, nə də informasiya azadlıqları birbirini məhdudlaşdırmamalı, əksinə qarşılıqlı inkişafına təkan verməlidir. Mütəxəssislər qeyd edirlər ki, kiberməkanda müəlliflik hüquqlarının qorunması kompleks xarakter daşdığından müəlliflik hüquqlarını təkcə qorumaq kifayət deyil, həmçinin müəlliflik hüquqları ilə informasiya hüquqları arasında müəyyən balansə nail olmaq, digər tərəfdən isə hər kəsin informasiya əldə etmək və bu informasiyanı yaymaq hüququnun olmasını nəzərə alaraq şəxslər bu hüquqlarından məhrum edilə bilməzlər.²

Kiberməkanda rəqəmsal müəlliflik hüquqlarının qorunması ilə bağlı alim və mütəxəssislərin bir neçə istiqamətdə fikirləri mövcuddur. Bir qrup mütəxəssisə görə, internetdə müəlliflik hüququ aradan qaldırılmalı və yalnız müəllifə istinadla əsərlərdən sərbəst istifadə olunmalıdır. Digər bir qrupa görə isə müəllifə müəyyən mükafat verilməsi müqabilində internetdə müəlliflik hüquqlarının obyektlərindən sərbəst istifadə oluna bilər. Mütəxəssislərdən U.Fişer əsərlərin sərbəst istifadəsinə görə təzminatın alternativ sistemini tövsiyə edərək, əsərin qeydiyyatı və rəqəmsal hüquqlar üzrə bunun üçün nəzərdə tutulan dövlət orqanından əldə edilən identifikator vasitəsilə istifadənin izlənməsi və rəqəmsal resurslara giriş üçün vergi formasında müəyyən vəsaitin tutulması və bu vəsaitlərin reytingə görə müəlliflər arasında bölüşdürülməsini təklif etmişdir.³ Üçüncü qrup alim və tədqiqatçıların fikrinə görə isə istifadəçilərin hüquqları məhdudlaşdırılmaqla qanunvericilik sərtləşdirilməlidir. Bu sərtləşdirmə isə bir çox məqamlarda istifadəçilərin informasiya əldə etmək hüququ ilə qarşıdurma yarada bilər.

¹ İmanov K.S. İnternet və müəlliflik hüququ: maraqların toqquşması və kompromisin axtarışı. Bakı: Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları Agentliyi, 2016, "Exo" ictimai-siyasi qəzetinin 24 yanvar 2015-ci il tarixli 14-cü (3411) nömrəsi.

² Volker H. Human Rights, Intellectual Property, and Struggles for Recognition // Human Rights Review, 2008. Vol. 9, p. 218

³ William F. Promises to keep: Technology, Law and the Future of Entertainment. Stanford: Stanford University Press, 2004, p. 25

Mütəxəssislərin başqa bir qrupunun rəyi maraqlıdır ki, informasiyadan kommersiya və qeyri-kommersiya məqsədləri ilə istifadə fərqləndirilməlidir. Əgər informasiya kommersiya məqsədləri üçün istifadə olunursa, bu halda müəllifə qonorar ödənilməlidir. Əgər informasiya hamının bilməsi üçün və heç bir qazanc məqsədi daşımadan yayılırsa, o halda müəllifə qonorar ödənilməməlidir.¹ “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun “Əsərlərdən informasiya, elmi, tədris və digər məqsədlər üçün istifadə” adlanan 19-cu maddəsinə əsasən, müəllifin və ya müəlliflik hüquqlarının digər sahibinin razılığı olmadan və müəllif qonorarı verilmədən, lakin istifadə olunan əsərin müəllifinin adını və götürülmə mənbəyini mütləq göstərməklə:

a) elmi, tədqiqat, polemika, tənqidi və informasiya məqsədi ilə qanuni dərc edilmiş əsərdən, həmçinin qəzet və jurnallardan, sitatın məqsədinə müvafiq həcmdə çap icmalı formasında qısa parçaların orijinalda və ya tərcümədə sitat kimi verilməsinə;

b) qanuni dərc edilmiş əsərlərdən qısa parçaları müəyyən məqsəd üçün lazım olan həcmdə tədris xarakterli nəşrlərdə, radio və televerilişlərdə, səs və videoyazılmalarda istifadə etməyə;

c) müəllif və ya müəlliflik hüquqlarının digər sahibinin qadağan etdiyi hallar istisna olmaqla, qanuni əsasda dərc edilmiş cari iqtisadi, siyasi, sosial və dini məsələlər üzrə məqalələrin, yaxud efirlə verilmiş eyni xarakterli əsərlərin qəzetlərdə, jurnallarda digər dövrü nəşrlərdə çap edilməsinə və ya kütləvi bildirişinə;

ç) fotoqrafiya, kinematoqrafiya, efir və ya kabel televiziya vasitələri ilə cari hadisələr haqqında icmalda hadisələrin gedişində görülənlərin və eşidilənlərin informasiya məqsədi üçün lazım olan həcmdə surətinin çıxarılmasına və ya kütləvi bildirişinə;

d) açıq siyasi nitqlərin, mülahizələrin, müraciətlərin, təbliğat xarakterli fikirlərin və məhkəmənin gedişində söylənən nitqlər də daxil olmaqla digər oxşar əsərlərin qəzetlərdə, jurnallarda və digər dövrü nəşrlərdə çap edilməsinə və ya kütləvi bildirişinə yol verilir.

Ədəbiyyatda müəlliflik hüquqlarının qorunma dairəsinin genişləndirilməsinin informasiya hüquqları üzərində məhdudiyət xarakterli senzura alətinə çevrilməsi fikrinə rast gəlmək mümkündür. Bu sahə üzrə ekspertlərdən Çarlz

¹ Məcidli S.T. İnternet hüququ və etikası. Dərs vəsaiti. Bakı, 2015, s. 60

Svan Britaniyanın məşhur “The Guardian” qəzetində qeyd edir ki, müəlliflik hüquqları öz xarakteri etibarilə ifadə azadlığı və informasiya hüquqlarına müdaxilə kimi qiymətləndirilə bilər.¹ İctimai həyatda, xüsusilə də informasiya cəmiyyətinin inkişaf tendensiyalarını nəzər alaraq, informasiya hüquqlarının pozulmasının təhlükəli olduğunu qəbul edə bilərik. Belə ki, informasiya hüquqları vətəndaşların ictimai və dövlət fəaliyyətində iştirakını təmin edir və ideyaların sərbəst hərəkətinə təminat verir. Digər tərəfdən isə, informasiya hüquqları həm fərdi, həm kollektiv inkişaf üçün şərait yaradır və iqtisadi, siyasi, mədəni sahələrdə insan hüquqlarından yararlanmanı şərtləndirir.

Əqli mülkiyyət hüquqlarının virtual məkanda müdafiəsində çoxsaylı ziddiyyətlər mövcuddur. Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları Agentliyinin sədri professor Kamran İmanov internetdə əqli mülkiyyət hüquqları problemini iki istiqamətdə şərh edir: “Müəlliflik hüququ obyektlərindən internetdə istifadə edilməsi məsələlərinə və onların internetə artan miqrasiyasına hətta öləri nəzər yetirsək, belə bir qənaətə gəlmək olar ki, qlobal şəbəkədə hüquq sahibləri ilə istifadəçilər arasında və hüquq sahibləri ilə internet-provayderlər arasında getdikcə daha da artan münaqişələr yer alır. Birincinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, hüquq sahibləri intellektual məhsulun yaradılması və yayılmasından tam gəlir əldə edə bilmirlər. Çünki rəqəmsal dövrdə istifadəçilər üçün məlumatın, yəni rəqəmsal məzmunun sürətini çıxarmaq ucuz başa gəlir və onlar uzaq məsafələrdə və böyük həcmdə məlumatların mübadiləsini aparmaq imkanına malikdirlər. Bu halda nüsxələrin mükəmməl dəqiqliklə və sıfır həddində olan məsrəflə çoxaldılması və onların ani sürətdə və yenə də sıfır məsrəflə yayılması üçün görünməmiş imkanlar var. İkinci münaqişə isə ondan ibarətdir ki, hüquq sahibləri çox vaxt faktiki hüquq pozucuları olan istifadəçilərə qarşı onların anonimliyi və qeyri-leqal məzmun mübadiləsinin geniş yayılması səbəbindən iddia irəli sürə bilmirlər və buna görə də günahı provayderlərin üzərinə qoyurlar.”²

İnternetdə əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunmasına dair iki yanaşma mövcuddur. Birinci yanaşmaya görə, kiberməkanda əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunmasına ehtiyac yoxdur, bu internetin inkişafına mane ola bilər. Ən

¹ Swan C. When Does Freedom of Speech Trump Copyright? (February 2013).

<https://www.theguardian.com/media-network/media-network-blog/2013/feb/13/freedom-speech-trump-copyright>

² İmanov K.S. İnternet və müəlliflik hüququ: maraqların toqquşması və kompromisin axtarışı. Bakı, 2016, s. 4

yaxşı halda şəxsin qeyri-əmlak hüquqlarının tanınması kifayət edir. İkinci yanaşma isə əksinə, kiberməkanda əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunmasını zəruri sayır, bu məqsədlə “hüquqların kollektiv idarə edilməsi” üsulunu təklif edir. Bu üsul o vaxt tətbiq edilir ki, müəlliflik və əlaqəli hüquqların fərdi qaydada müdafiəsi çətin olur. Belə halda əqli mülkiyyətin obyektlərindən istifadə olunur, əvəzində hüquq sahiblərinə müəyyən olunmuş qaydada haqq ödənilir.¹

Kiberməkanda müəlliflik hüququnun qorunması ilə bağlı digər problem ondan ibarətdir ki, respublikamızda hələ də bəzi hüquqi problemlər mövcuddur. Belə ki, müəlliflik hüququnu tənzimləyən bir çox normalarda elektronlaşma ilə əlaqədar dəyişikliklər edilsə də, hələ də qanunverici “elektron əsər”ə öz münasibətini bildirməmiş, eyni zamanda bəzi normalar köhnə redaksiyada qalmaqda davam edir və yenilənməsinə ehtiyac vardır. Məsələn, “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununda əsərlərin və ya fonogramların elektron (rəqəmli də daxil olmaqla), optik və ya maşınla oxunan digər formada müvəqqəti, yaxud daimi saxlanma üçün yazılması da sürətçixarma sayılır (maddə 4). Həmçinin “dərc edilmə” (istifadəyə buraxılma) elektron-informasiya sistemləri vasitəsi ilə əsərdən və fonogramdan istifadəyə imkan yaradılmasını da əhatə edir. Lakin qeyd olunan bu anlayışlarla bağlı digər maddələrdə heç bir dəyişiklik edilməmişdir. Bundan əlavə, əsərin kütləvi nümayişinin izahı zamanı qanunverici onun internetdə yayımlanmasından yan keçmişdir: “Kütləvi ifa – əsərlərin, ifaların, fonogramların, yayım təşkilatlarının verilişlərinin həm canlı ifada, həm də müxtəlif texniki vasitələrin və proseslərin köməyi ilə (efirlə və ya kəbellə vermə istisna olmaqla) deklamasiya, oyun, oxu və başqa üsulla elə tərzdə təqdim edilməsidir ki, ailə dairəsinə və ya ailənin yaxın tanışları sırasına daxil olmayan şəxslər tərəfindən qavranıla bilsin. Kütləvi nümayiş – əsərin, ifanın yayım təşkilatının verilişinin orijinalının və ya bir nüsxəsinin bilavasitə, yaxud pilyonkanın, slaydın, kadrın, yaxud başqa qurğuların və ya proseslərin köməyi ilə (efirlə və ya kəbellə vermə istisna olmaqla) ekranda elə tərzdə nümayiş etdirilməsidir ki, ailə dairəsində və ya ailənin yaxın tanışları sırasına daxil olmayan şəxslər tərəfindən qavranıla bilsin. Audiovizual əsərin ayrı-ayrı təsvirlərinin ardıcıl olmayan nümayişi də onun kütləvi nümayişi sayılır” (maddə 4).

¹ Dutfield G. Global intellectual property law: commentary and materials. MA: Edward Elgar Pub., 2005, pp. 238-252

Dolayı yolla şərh edərək, qanunvericinin “başqa qurğuların və ya proseslərin köməyi ilə” ifadə altında internetdə yayımlanmanı nəzərdə tutduğu nəticəsinə gəlmək olar. Qeyd olunan ziddiyyətlərin aradan qaldırılması üçün əqli mülkiyyət hüququnu tənzimləyən qanunvericilik aktlarının yenidən işlənməsinə zərurət vardır. Çünki internetdə yayımlanan əsər üzərində müəlliflik hüquqlarının qorunması məqsədilə bu cür yayımlanmaya aid tənzimləmə mexanizmi ayrıca şəkildə təsbit olunsa, daha düzgün olar.

2.6. Müəlliflik hüquqları və informasiya hüquqlarının qarşılıqlı əlaqəsi

Müəlliflərin yeni mövzular üzərində işləməsi, öz əsərləri vasitəsilə cəmiyyətə yeni məlumatlar çatdırması yaradıcılıq prosesidir. Yaradıcılıq fəaliyyəti müəlliflərin hüquqları ilə informasiya hüquqlarını uyğunlaşdıran bir məfhumdur. Müəlliflərin öz yaradıcılıq məhsulları və nəticələrinin üzərində olan hüquqları təkcə maddi xarakter daşımır və yalnız iqtisadi gəlir əldə etməklə əlaqədar deyil. Müəllifin öz yaradıcılıq nümunəsi ilə mənəvi bağlılığı da vardır. Məsələn, alimin öz tədqiqat nəticələrini çap etdiyi kitabının müəllifi kimi tanınması onun mənəvi hüququdur. Buna görə də əqli mülkiyyət və onun əsas formalarından biri olan müəlliflikdən danışarkən yalnız maddi gəlir, yaradıcılıq məhsulunun satışı, müəlliflik hüquqlarının ödənişli müqavilə əsasında başqasına ötürülməsi və s. kimi maddi məsələləri təhlil etmək kifayət deyil. Hər hansı bir əsər yaratmaq müəllifin bu əsəri vasitəsilə özünü mənəvi cəhətdən ifadə etməsi, öz fikirlərini bürüzə verməsi, cəmiyyətdə öz mövqeyini nümayiş etdirməsi deməkdir. Başqa sözlə, müəllifin yaratdığı elmi və ya incəsənət əsəri həmin şəxsin öz fikirlərini və ya yanaşmasını ifadə etmə formasıdır, onun informasiya ifadə etmək azadlığıdır. Deməli, müəlliflik hüquqları ilə informasiya hüquqlarının, ifadə azadlığının daimi ziddiyyətdə olması şərt deyil. Müəlliflik hüququnun daha öncə təhlil etdiyimiz “sui-generis” xarakteri məhz bununla bağlıdır. Fikrimizcə, bu məqama xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Müəllif maraqları ilə informasiya hüquqlarının qanunvericilik vasitəsi ilə düzgün uzlaşdırılmasına nail olunarsa, onlar arasındakı ziddiyyət də kökündən həll edilə bilər. Müəllifin yeni məlumat yaratması nəticəsində həmin məlumat üzərində müəlliflik hüquqları yaranır. Bu baxımdan, informasiya hüquqları da məlumatın, fikrin, mövqeyin ifadə formaları üzərində mövcud olan mənəvi

hüquqlardır. Deməli, müəllifin mənəvi hüquqları ilə informasiya hüquqlarının mənəvi aspektləri müəyyən mənada üst-üstə düşür. Lakin müəlliflik hüquqları yaradıcılıq nəticələri üzərində həm mülkiyyət, həm də həmin əsərlərdən əldə olunacaq maddi gəlir və s. kimi əlavə maddi elementləri də ehtiva edir. Bu iqtisadi elementlər isə onu informasiya hüquqları ilə, informasiyanın sərbəst hərəkəti prinsipi ilə qarşı-qarşıya qoyur. Müəllif öz yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticələrinin sırf ona məxsus olduğunu və heç kimin icazəsiz istifadəyə haqqı olmadığını iddia edir. İnformasiya hüquqları isə cəmiyyətin inkişafı, rifahı və digər ümumi mənafeələr üçün bütün vasitələrin səfərbər olmasını, məlumatlardan sərbəst və maneəsiz, yəni heç kimdən icazə alınmadan istifadə edilməsini nəzərdə tutur. Buna görə də müəlliflik hüquqlarının maddi tərəfi ilə informasiya hüquqlarının qarşılaşmasını, ilk növbədə həll etməliyik. Fikrimizcə, informasiya hüquq və azadlıqlarından istifadə üzərinə qoyulan məhdudiyətlər bu məsələnin həllində bizə kömək edə bilər.

İnformasiya hüquqları və azadlıqları öz başlanğıcını fikir və ifadə azadlığından götürür. Deməli, fikir və ifadə azadlığından istifadə zamanı yol verilən məhdudiyətlər eyni qaydada informasiya hüquq və azadlıqları üçün də qüvvədədir.

Ümumiyyətlə, informasiya hüquq və azadlıqları üzərində məhdudiyətlərin mövcud olması bu hüquqların mütləq hüquq olmadığını sübut edir. Bu məhdudiyətlərdən istifadə edərək informasiya hüquq və azadlıqları ilə müəlliflik hüquqlarını uzlaşdırmaq mümkündür. Uzlaşdırma zamanı informasiya hüquq və azadlıqları üzərində olan məhdudiyətlər nöqtəyi-nəzərindən çətinlik yaradan üç faktoru daim nəzərə almaq lazımdır:

1) Hüquq ədəbiyyatında və beynəlxalq qanunvericilikdə fikir və ifadə azadlığı üzərində olan məhdudiyətlərin informasiya hüquq və azadlıqlarına birbaşa tətbiqini ehtiva edən normalar mükəmməl deyil. Qısa sözlə desək, ifadə azadlığı ilə məhdudiyətlərin tətbiqinə dair izahatlar ədəbiyyatda və qanunvericilikdə kifayət qədərdir. Lakin informasiya hüquq və azadlıqlarına münasibətdə bu izahatlar, məhkəmə presedenti və qanunvericilik pərakəndə vəziyyətdədir.

2) Beynəlxalq normalarda məhdudiyət meyarları məzmunca dəqiq ifadə edilməmişdir və ancaq ümumi göstərişlər məqsədi daşıyır. Konkret hallar üzrə tətbiq olunan məhdudiyətin müvafiq olub-olmaması məsələsinə yenə də səlahiyyətli dövlət qurumu tərəfindən baxılır. Müxtəlif dövlət qurumlarının,

hətta müxtəlif dövlətlərin məhdudiyyətlərə yanaşması isə bir-birindən fərqlənir. Bu isə vahid norma və anlayışların yaradılmasına mane olur.

3) Məhdudiyyətlərin heç biri müəlliflik hüququnu və maraqlarını meyar kimi nəzərdə tutmur.

Müəlliflik hüquqlarının informasiya-xarakterli hüquqlardan biri olduğunu nəzərə alaraq yuxarıda göstərilən məhdudiyyət əsaslarını müəlliflik hüquqlarına da aid etmək mümkündür. Belə ki, müəlliflik hüquqları mütləq hüquqlar kimi qəbul edilməli deyil və onlar qanunvericiliklə nəzərdə tutulan, ictimai asayiş, ictimai qayda, digərlərinin hüquq və azadlıqlarına yönələn şərtlər əsasında, demokratik cəmiyyətdə vacib olan qaydada məhdudlaşdırıla bilərlər. Bu zaman cəmiyyətin digər üzvlərinin informasiya hüquqları məhdudlaşdırma əsası rolunu oynayacaqdır. Fikrimizcə, müəlliflik hüquqlarının bu cür məhdudlaşdırılması məsələsi informasiya hüquqları ilə uzlaşma məsələsinə kifayət qədər dəstək olacaqdır. Lakin mütəxəssislərin də qeyd etdiyi kimi, informasiya əsaslı məhdudiyyətlər konsepsiyasına nə beynəlxalq insan hüquqları mexanizmləri, nə də əqli mülkiyyət üzrə beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən lazımi diqqət yetirilməmişdir.¹

Beynəlxalq hüquq səviyyəsində olan bu pərakəndə yanaşma və boşluqlar milli hüquq səviyyəsində tənzimətmə prosesinə də mənfi təsir göstərmişdir. Bu səbəbdən, hal-hazırda milli-hüquqi təcrübədə informasiya və müəlliflik maraqlarının ziddiyyətini həll etmək üçün müxtəlif yollar axtarılır, informasiya hüquqları və əqli mülkiyyət hüquqlarının realizəsi ilə bağlı müxtəlif xarakterli məhdudiyyətlər tətbiq olunur. Bu istiqamətdə ümumi tendensiya ondan ibarətdir ki, müəllif hüquqları tərəfindən qorunmayan, lakin yaradıcılıq fəaliyyətinə aid olan nümunə və formaların bitmiş siyahısı təsbit edilir, həmçinin müəllif hüquqları vasitəsi ilə əhatə edilməyən istifadə üsulları müəyyən olunur. Fikrimizcə, müəllif hüquqlarının mühafizə altında olmayan istifadə üsulları və yaradıcılıq fəaliyyəti müəllif hüquqları üzərində məhdudiyyət kimi qəbul edilə bilər. Bu cür cür yanaşmaya bir çox Avropa tədqiqatçıları da haqq qazandırırırlar. Onlar müəlliflik hüququnun mülki-iqtisadi aspektini irəli çəkərək, bu hüquqların da təbii hüquqlara aid olduğunu vurğulayır və onlara tətbiq olunan məhdudiyyətlərin mümkün qədər dar mənada təhlil edilməsini vacib sayırlar.²

¹ Dana B. Access to information and knowledge: 21st century challenges in intellectual property and knowledge governance. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2013, pp. 166-167

² Lucas A. Droit d'auteur et numérique. Paris: Litec, p. 171

Müəlliflik hüquqlarının mülki-iqtisadi aspekti təkcə Avropa hüquq ədəbiyyatında ön plana çəkilmir. Müəlliflik hüquqlarını əqli mülkiyyətin tərkib hissəsi kimi tənzimləyən Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT), Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatı da müəlliflik məsələsinə mülki hüquq nöqtəyi-nəzərindən yanaşır. ÜTT-nin müəlliflik hüquqları ilə bağlı əsas müddəaları TRİPS Sazişində öz əksini tapmışdır. Bir sıra müəlliflər tərəfindən bu Sazişin də müəlliflik hüquqlarının əhəmiyyətindən çox, onun ticari tərəflərinə həsr edildiyi, kommersiya məqsədlərinin irəli çəkildiyi fikirləri səsləndirilir.¹ Digər tərəfdən isə Sazişin yaradıcılıq sərbəstliyini və ifadə azadlığını “müəlliflik hüquqları üzrə ümumi normaların yaradılması adı” altında ticari gücə tabe etdirmək məqsədi güddüyü iddia edilir.² Fikrimizcə, bu kimi tənqidi fikirləri tam şəkildə qəbul etmək mümkün deyil. Əlbəttə, ÜTT və TRİPS Sazişi müəlliflik hüququnun öz məzmunundan daha çox onun iqtisadi-mülki cəhətlərinə önəm verir. İnsan hüquqları nöqtəyi-nəzərindən bu cür yanaşma tam obyektiv hesab edilə bilməz, çünki müəlliflik hüquqları ancaq maddi gəlir məqsədi daşıyan hüquqlar deyil. Lakin ÜTT-nin TRİPS Sazişində nümayiş etdirdiyi mövqeyində müəyyən mənada həqiqət də vardır. İlk öncə, müəlliflik hüquqları insan hüquqlarından başqa həm də intellektual mülkiyyət növüdür və mülki hüquq sahəsinin obyektidir. Deməli, mülki hüquq sahəsinin obyektı olan müəlliflik mülki dövrüyyə üçün nəzərdə tutulmuşdur, gəlir və maddi məsələlərlə bağlıdır. ÜTT də müəlliflik hüququnun mülki-iqtisadi tərəflərini qabardarkən onun mülki hüquq sahəsinin obyektı olduğunu nəzərə almışdır. ÜTT-nin yanaşmasına haqq qazandıran ikinci səbəb isə müəlliflik hüququ ilə bağlı yaranan beynəlxalq mübahisələrin xarakteri ilə əlaqədardır. Demək olar ki, bu mübahisələrin böyük əksəriyyəti mülki hüquq pozuntusuna əsaslanan şikayətlərlə bağlı olmuşdur. Digər tərəfdən isə müəlliflik hüququ institutunun Avropa ölkələrində təşəkkülü və inkişafı mülki hüquq, ticarət hüququ, çap və nəşriyyat işi əlaqədar baş vermişdir. Bu cür tarixi inkişaf isə ÜTT-nin əsas məqsədlərinə birbaşa uyğun gəlir. ÜTT bir beynəlxalq təşkilat kimi iqtisadi qloballaşma, vahid əmək bazarı və beynəlxalq ticarət münasibətlərinin nəticəsidir. Başqa sözlə, ÜTT-nin əsas funksiyası beynəlxalq ticarət və kommersiya problemlərinin həllinə yönəlmişdir. Müəlliflik hüquqları üzrə mübahisələr də iqtisadi xarakter

¹ Blakeney M. Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights. Sweet & Maxwell, London, 1996, ch.1

² Griffiths J. and Suthersanen U. Copyright and Free Speech. Oxford University Press, First Edition, 2005, p. 44

daşdığından ÜTT-nin onun mülki-iqtisadi tərəfinə daha çox fikir verməsi tamamilə normaldır. Şübhəsiz ki, bu cür yanaşma fikir və ifadə azadlığını pozmaq və ya məhdudlaşdırmaq məqsədi güdmür.

Müəlliflik hüquqlarının mülki hüquq sahəsinin obyektini kimi çıxış etməsi beynəlxalq və milli insan hüquqları mexanizmlərinin də diqqət mərkəzindədir. Lakin bu qurumlar subyektiv insan hüquqlarının xarakterinə uyğun olaraq müəlliflik hüququnun yaradıcılıq hüquqları, KİV, media təşkilatları və informasiya azadlığı üzərindəki təsirinə də ciddi əhəmiyyət verirlər. Bir sıra tədqiqatçılar müəlliflik hüquqları üzrə güclü nəzarətin həm də məlumatın sərbəst ötürülməsi və yayılması prosesi üzərində nəzarət olması fikrini irəli sürürlər.¹ Hətta bəzi Amerika tədqiqatçıları mətbuat sferasının sərbəstliyini sual altında qoyaraq, nüfuzlu və etibarlı informasiyanın müəllif hüquqları qorunmaqla ancaq kommunikasiya korporasiyalarına məxsus olduğunu iddia edirlər.² Təbii ki, ümumdünya informasiya dövriyyəsində böyük pay sahibi olan özəl şirkətlər, birliklər vardır. Yaradıcı şəxsin müəlliflik hüquqlarını müqavilə əsasında əldə edən xırda şirkətlər də öz səlahiyyətlərini bilərəkdən şişirdərək yaradıcılıq nümunələrindən hər bir ümumi istifadəni sui-istifadə kimi qiymətləndirə və cəmiyyətə təqdim edə bilirlər. Korporasiyalar informasiya üzrə müəlliflik hüquqlarını əsas götürməklə aparıcı yaradıcılıq sahələrində, yəni KİV, film və kino biznesi, rabitə texnologiyaları, musiqi və kitab nəşriyyatında nəzarət gücünə sahibdirlər.³ Bununla belə, informasiya hüquq və azadlıqlarının tam nəzarət altında olması fikri düzgün deyil. Digər tərəfdən, bir sıra tədqiqatçılar müəlliflik hüquqlarının həm beynəlxalq, həm də milli miqyasda informasiyanın sərbəst axımını, yeni-yeni fikirlərin, konsepsiyaların yaranması prosesini ləngitdiyini qeyd edirlər.⁴ Bu fikirlə o cəhətdən razılaşmaq olar ki, ancaq müəllifdən icazə almaq əsası ilə informasiyadan istifadə tənqidi fikir azadlığını məhdudlaşdırma bilər. Lakin müəlliflik hüquqlarını tamamilə istisna etmək düzgün deyil. Fikrimizcə, müəlliflik hüquqlarının yaradıcılıq prosesini ləngitməsi obyektivliyi tam əks etdirmir. Bu mənada müəlliflik hüquqları ilə yaradıcılıq

¹ R. Bettig. *Copyrighting Culture: The Political Economy of Intellectual Property*. Boulder CO: Westview, 1996, p. 39-42

² R. Bettig. *Copyrighting Culture: The Political Economy of Intellectual Property*. Boulder CO: Westview, 1996, p. 37

³ Griffiths J. and Suthersanen U. *Copyright and Free Speech*. Oxford University Press, First Edition, 2005, p. 45

⁴ A Capling. "Gimme shelter!" *Arena Magazine*, February March 1996, 21.

fəaliyyəti arasındakı müsbət əlaqəni utilitarianizm nəzəriyyəsi düzgün izah edir. Bəzi müəlliflər hətta Amerika Birləşmiş Ştatlarının Konstitusiyasının belə bu nəzəriyyəyə əsaslanaraq müəlliflik hüquqlarının elmi araşdırma və ictimai dəyərli elmi işlərin artmasına rəvac verdiyini təbliğ edirlər.¹

Müəllif hüquqlarının qorunması informasiyadan qanunsuz istifadənin qarşısını alır, müəllifin mənəvi və maddi mənafeyini mühafizə edir. İnformasiya təhlükəsizliyinin artması və yüksək keyfiyyəti isə yeni tədqiqatların aparılmasına, elmi məhsuldarlığa müsbət təsir göstərir. Başqa sözlə, yaradıcılıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər üçün müəlliflik hüquqlarının ciddi şəkildə qorunması daim müsbət xəbərdir. Deməli, gələcəkdə müəllifin öz yaradıcılıq məhsulundan gəlir əldə etməsi və müəllif kimi tanınması qanunun mühafizəsi alltındadır. Bu mənada, ekspertlərin də qeyd etdiyi kimi, müəlliflik hüquqları bütün ilkin formalarda orijinal fikir və ideyaların ifadəsini qoruyur. Lakin bu fikir və ideyalardan yararlanmaq, bəhrələnmək, tənqid və təhlil etmək daim mümkündür. Hətta eyni orijinal fikri bir-birindən xəbərsiz iki və daha artıq müəllif səsləndirə bilər. Tədqiqatçıların da qeyd etdiyi kimi, bu zaman həmin fikir və ya ideyanın özü müəlliflik hüquqları tərəfindən qorunmur. Müəllif hüquqları fikirlə onun müəllifi arasında olan əlaqəni, müəllifin həmin fikirlə bağlı mənafeyini təcəssüm etdirir. Bəzi alimlər müəlliflik hüquqlarını şəxslə onun yaratdığı əsər arasında mövcud olan “müqəddəs” və “qeyri-məhdud” əlaqələr kimi qiymətləndirirlər.² Yəni istənilən fikir, informasiya və məlumatdan yararlanma, istifadə və ötürülmə birbaşa müəlliflik hüquqlarından istifadə anlamına gəlmir, sadəcə fikirlərdən istifadə etmək mənası verir. Başqa sözlə, müəlliflik hüquqları hər hansı orijinal informasiyanın ifadə edilmə formasını qoruyur və sifət bu formadan yararlanmaq istəyiriksə, müəlliflik hüquqlarını qorumalıyıq. Lakin informasiyadan hər hansı formada istifadənin şirkətlər və qurumlar tərəfindən nəzarətdə saxlanması fikir və informasiya azadlığının qarşısının alınması kimi başa düşülə bilər. Başqa sözlə, bir növ senzura vasitəsi kimi müəlliflik hüquqları məlumat və yaradıcılıq sferasının ancaq üfüqi beynəlxalq inteqrasiyasını şərtləndirir, yəni nəzarətin genişlənməsinə səbəb olur. Bunun bariz nümunəsi kimi hər hansı yaradıcılıq işində və ya tədqiqatda əvvəllər istifadə olunmuş eyni tipli məlumatların başqa formatda istifadəsi

¹ Deborah T. Complex Copyright: Mapping the Information Ecosystem. NY: Ashgate Publishing, 2016, p. 46

² Grosheide F.W. Auteursrecht op maat, Deventer: Kluwer 1986, p. 207

əsasında məhkəmələrə verilən müəlliflik hüquqlarının pozuntusu şikayətlərini misal göstərmək olar. Bir tərəfdən, bu cür iddia və şikayətlər təzadlı məsələlərin daha dərinəndən araşdırılmasına və ədalətin bərpa edilməsinə, məsələlərə aydınlıq gətirilməsinə səbəb olur. Digər tərəfdən, məhkəmələrin bu cür işlərdə sırf müəlliflik hüquqlarının qeyd-şərtsiz qorunmasını əsas götürməsi tendensiyası informasiya hüquq və azadlıqlarının nəzəri-hüquqi əsaslarını mübahisə obyektinə çevirə bilər. Qeyd edilən tendensiya isə, öz növbəsində müəlliflik hüquqlarının pozulması üzrə şikayətlərə baxan ədalət mühakiməsi orqanlarını çətin vəziyyətə qoymaqla yanaşı, müəlliflik hüquqlarının informasiyanın sərbəst axımı, fikirlərin məhdudiyətsiz ifadəsi, məlumatların azad şəkildə ötürülməsi istiqamətində maneəyə çevrilməsi ilə nəticələnə bilər. Bu baxımdan, müəlliflik hüquqları ilə informasiya hüquqlarının nəzəri əhatə dairəsini həm global, həm də lokal səviyyədə yenidən təhlil etmək, həm kontinental, həm də anqlo-sakson hüquq sistemlərində onların kəsişdiyi nöqtələrdə balanslı yanaşmanı tətbiq etmək, əqli mülkiyyət və insan hüquqları üzrə beynəlxalq hüquq normalarının tarixi inkişafı əsasında onları uzlaşdırmaq kimi ehtiyaclar yaranmışdır. Buna uyğun olaraq, artıq uzun müddətdir ki, tanınmış Avropa alimləri və beynəlxalq hakimlər müəlliflik hüquqlarının, müəllifliklə əlaqədar digər hüquqların, əmtəə nişanlarının əhatə dairəsinin genişlənməsi ilə bağlı ciddi narahatlıq ifadə etməkdə davam edirlər.¹

Qeyd etdiklərimizi ümumiləşdirərək belə bir fikrə gəlmək olar ki, müəlliflik hüququ ilə informasiya sferasında olan digər hüquqların qarşılıqlı əlaqəsinə ziddiyyət və uzlaşdırma nöqtəyi-nəzərindən yanaşan elmi mövqelər vardır:

a) Bir sıra müəlliflər müəlliflik hüquqları ilə qorunan hər bir işin müəyyən mənada “ideya və informasiya”-dan ibarət olduğunu əsas götürərək qeyd edirlər ki, ifadə azadlığı və informasiya əldə etmək azadlığı ilə müəlliflik hüquqlarının toqquşması qaçılmazdır.² Lakin problemin bu cür sərt qoyuluşu müəllif hüquqları ilə informasiya hüquqları arasındakı münasibətləri uzlaşdırmağa

¹ Digər alimlər arasında: J.H. Spoor, *De gestage groei van merk, werk en uitvinding*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1990; D.W.F. Verkade, *Intellectuele eigendom, mededinging en informatievrijheid* (Intellectual property, competition and freedom of expression and information), Deventer: Kluwer 1990, 11-15; T. Koopmans, *Intellectuele eigendom, economie en politiek* (Intellectual property, economics and policy), 1994, *Informatierecht/AMI* 110-111; H. Laddie, ‘Copyright: Over-Strength, Over-Regulated, Over-Rated?’, 1996, *EIPR* 253.

² Melville B. Nimmer, *Copyright vs. the First Amendment*. *Bulletin of the Copyright Society* 255, pp. 1180-1970; Neil Weinstock Netanel, *Asserting Copyright's Democratic Principles in the Global Arena* // *Vanderbilt Law Review*, 1998, pp. 218-329

xidmət etmir. Digər tərəfdən, həm müəllif hüquqlarının, həm də informasiya hüquqlarının informasiya təhlükəsizliyini dəstəklədiyini xatırlatsaq, qeyd olunan “qaçılmaz ziddiyyət” fikrinin əsassız olduğu ortaya çıxır. Avropa ölkələrinin milli hüququnda və ümumilikdə Avropa hüquq sistemində müəlliflik institutu təbii hüquq ideyaları ilə şərtlənir.¹ Belə ki, kontinental Avropada təbii hüquq nəzəriyyəsinə uyğun olaraq müəllif hüquqlarının qanun tərəfindən yaradılmadığı, onların təbiətən əvvəldən mövcud olduğu ideyası irəli sürülür.² Fikrimizcə, informasiya hüquqlarına da eyni aspektdən yanaşmaq mümkündür, yəni informasiya hüquqları və azadlıqları da qanun vasitəsi ilə bizə bəxş olunan hüquqlar deyildir. İnformasiya hüquq və azadlıqları fəlsəfi əsasa malikdir, insan varlığının daxili aləmi və şəxsiyyəti ilə bağlıdır. Bu baxımdan, müəlliflik hüquqlarının təbii hüquqa əsaslanaraq informasiya hüquqlarından daha mühüm əhəmiyyət kəsb etməsini iddia etmək düzgün deyil.

b) Digər müəlliflər qrupu isə müəlliflik hüquqlarının özünün ifadə azadlığına dəstək rolunda olması fikrini səsləndirirlər.³ Fikrimizcə, bu yanaşma reallığı daha obyektiv əks etdirir. Çünki müəlliflik hüquqları ilə qorunan əsərlər informasiyanın sərbəst hərəkətinə maneə törətmir. Müəllif hüquqları ideyaların inhisar altına alınması demək deyil. Məsələyə başqa bir prizmadan yanaşanlar isə müəlliflik hüquqları ilə informasiya hüquqlarının ziddiyyəti üzrə həll mövqeyinin elə müəlliflik hüquqlarının özünün məhdud xarakterində izah olunduğunu düşünürlər. Onların fikrincə, müəlliflik hüquqlarının mühafizəsinin məhdudiyətli olması, müəllif hüquqları ilə ancaq orijinal əsərlərin qorunması, bir sıra yaradıcılıq aspektlərinin müəllif hüquqlarından kənarında ümumi istifadədə olması özü-özlüyündə ifadə azadlığından sərbəst istifadəyə şərait yaradır və informasiya hüquqlarına xələl gətirmir.⁴ Bu mövqedə olan alimlər Avropa İttifaqının qanunvericiliyində də müəlliflik hüquqlarının məhdud şəkildə müdafiə olunmasına istinad edirlər.

Müəlliflik hüquqları ilə informasiya hüquqlarının müəyyən mənada eyni məqsəd daşıdıqlarını, cəmiyyətdə elmin, tədqiqatın və araşdırmaların inkişafına rəvac verdiyini demək mümkündür. Lakin bu iki qrup hüquqların tamamilə

¹ Grosheide F.W. Paradigms in Copyright Law // in: Brad Sherman and Alain Strowel, Of Authors and Origins. Essays on Copyright Law, Oxford: Clarendon Press 1994, p. 207

² Ploman E.W. and L. Clark Hamilton. Copyright: Intellectual Property in the Information Age. London: Routledge & Kegan Paul, 1980, p. 13

³ Grosheide F.W. Auteursrecht op maat, Deventer: Kluwer 1986, p. 130

⁴ Cohen H.J. Freedom of expression in copyright law, [1984] EIPR p. 3.

ayrılıqda fəaliyyət göstərməsini iddia etmək və ya onların kəsişmədiyini düşünmək düzgün deyildir.

Digər tərəfdən, insan hüquqları ayrıca götürülmüş şəxsə və ya imtiyazlı qrupa məxsus deyildir. Həmçinin həm müəllif, həm də informasiya hüquqlarının əsas xüsusiyyətlərindən biri onların ümumi və universal olmasıdır. 1993-cü il iyun ayında Vyanada keçirilən İnsan Hüquqları üzrə Ümumdünya Konfransında qəbul edilən Bəyannamə və Fəaliyyət Proqramında da bir daha qeyd edilmişdir ki, bütün insan hüquqları ümumdür, bölünməzdir və bir-birindən qarşılıqlı asılılıqda və əlaqədədir. Həmçinin konfransda qeyd edilmişdir ki, beynəlxalq birlik insan hüquqlarına miqyaslı şəkildə, ədalətli və bərabər əsaslar üzrə, eyni bir qayğı və diqqətlə yanaşmalıdır. Bu səbəbdən də insan hüquqları ayrılmazdır. Başqa sözlə, insan hüquqları dövlətlər tərəfindən verilmir, onlar tanınır.¹ Ona görə də müəlliflik hüquqları və informasiya hüquqları arasında müqayisə aparmaq, onların birini digərindən daha vacib hesab etmək fikri də məqbul sayıla bilməz.

Beləliklə, apardığımız təhlillər əsasında aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

1) İnformasiya mübadiləsinin iştirakçıları müəlliflik hüquqlarını daima nəzərdə saxlamadıqlarına görə, müəllifin müstəsna hüquqları ilə qorunan əsərlərdən icazəsiz istifadəyə görə müəlliflik hüquqları ilə informasiya hüquqları arasında çətinliklər yaranır.

2) İnformasiya azadlıqları və hüquqları digər bir sıra insan hüquqları ilə bu cür konflikt münasibətində olur. Nümunə kimi şəxsi və ailə həyatının toxunulmazlığı, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ və s. göstərilə bilər. Deməli, müəllif hüquqları ilə informasiya hüquqları arasındakı konflikt münasibəti qeyri-adi deyil, sadəcə uzlaşdırılmasına ehtiyac vardır.

3) Müəllif hüquqları ilə informasiya sferasındakı digər hüquqlar arasında məzmun və əhatə dairəsi ziddiyyəti vardır. Lakin bu ziddiyyət kəskin və həll edilməz konflikt deyil. Məntiqi olaraq, müəlliflik hüquqlarının informasiya hüquqlarını məhdudlaşdırması ideyası da reallığı tam əks etdirmir.

4) Müəlliflik hüququ özünəməxsus “sui-generis” xarakterə malik olub, həm mülkiyyət, həm də insan hüquqları aspektlərinə malikdir. Buna görə müəlliflik hüququ ilə beynəlxalq və milli miqyasda həm insan hüquqları, həm də mülki-iqtisadi yönümlü təşkilatlar məşğul olurlar.

¹ Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqları. Dərslik. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2013, s.10

5) Müəlliflik hüququ ilə digər insan hüquqları tarixən fərqli inkişaf yolu keçmişlər. Buna baxmayaraq, müəlliflik hüququ digər insan hüquqları ilə birlikdə ayrılmazdır, bölünməzdir və universaldır.

6) Müəlliflik hüququna informasiya xarakterli hüquq kimi yanaşa bilərik. Bu təqdirdə onunla informasiya hüquqlarının uzlaşma meyli yaranır.

7) Müəlliflik hüququ ilə informasiya hüquqlarının uzlaşdırılması zamanı ifadə azadlığı üzərinə qoyulan məhdudiyyətlər, həmçinin müəlliflik hüquqlarından kənar qalan yaradıcılıq fəaliyyəti nəzərə alınmalıdır. Fikrimizcə, ifadə azadlığı üzərində olan məhdudiyyətlər informasiya və müəlliflik hüquqlarını bir araya gətirə bilər. Lakin bu məsələ beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən lazımi şəkildə araşdırılmamışdır.

8) Hüquq ədəbiyyatında müəlliflik hüququ və ya informasiya hüquqlarının daha önəmli rol oynaması ilə bağlı fikirlərlə razılaşmaq çətindir. Özünün ilkin mənasında həm müəlliflik, həm də informasiya hüquqları informasiya təhlükəsizliyinin keyfiyyətinin artmasına, yaradıcılıq fəaliyyətinin genişlənməsinə imkan yaradır.

III FƏSİL

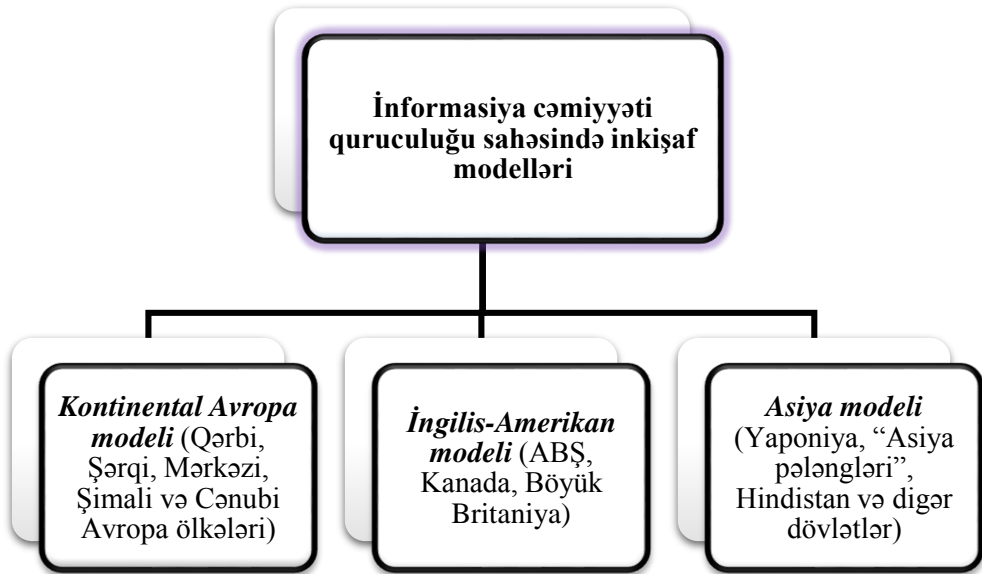
İNFORMASIYA CƏMIYYƏTİNDƏ ƏQLİ MÜLKİYYƏT VƏ İNFORMASIYA HÜQUQLARININ TƏNZİMLƏNMƏSİNƏ DAİR XARİCİ DÖVLƏTLƏRİN TƏCRÜBƏSİ: MÜQAYİSƏLİ-HÜQUQİ TƏHLİL

3.1. Xarici dövlətlərin təcrübəsinə ümumi yanaşma

Dünya ölkələrinin iqtisadi, siyasi, sosial və mədəni cəhətdən fərqliliyi ümumilikdə informasiya cəmiyyətinin qurulmasında da səviyyə fərqinə səbəb olmuşdur. Xarici dövlətlərin informasiya cəmiyyəti quruculuğu, o cümlədən informasiya və əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı üzrə hüquqi bazasının və təcrübi aspektlərinin cari fəsil çərçivəsində şərhli bir tərəfdən müqayisələrin aparılmasına kömək edirsə, digər tərəfdən qabaqcıl dövlətlərin təcrübəsinin respublikamızda tətbiqi ilə bağlı təklif və tövsiyələrin irəli sürülməsinə imkan verir.

Bir qayda olaraq, informasiya sahəsinin tənzimlənməsi üzrə Şərq və Qərb modeli ayrılır. Qərb modeli Avropa dövlətləri və ABŞ-ı əhatə edirsə, Şərq modeli Asiya dövlətlərini ehtiva edir. Məsələn burasındadır ki, ədəbiyyatda verilən şərhlərdə daha çox ABŞ və Avropanın elektron hökumət quruculuğu məsələsi ön plana çəkilir. Faktiki olaraq, bu sahədə Yaponiyanın yetərincə böyük rolu vardır. Bu baxımdan, mövzu çərçivəsində İKT-nin inkişafı və informasiya cəmiyyəti quruculuğu sahəsində daha çox uğur qazanmış dövlətlərdən ABŞ, Kanada, Avropa dövlətləri və Yaponiya şərh olunmalı, eyni zamanda informasiya cəmiyyətinin formalaşması sahəsində sürətlə inkişaf etməyə səy göstərən MDB dövlətləri təhlil edilməlidir.

Qeyd olunanları nəzərə alaraq, informasiya cəmiyyəti quruculuğu sahəsində üç inkişaf modelini təklif edən mövqeni (Baçilo İ.L., Verşinskaya O.N. və başqaları) məqbul saymaq olar:

Hər üç modelə daxil olan dövlətlər arasında informasiya cəmiyyətinin inkişafının yüksək səviyyəsi ilə fərqlənən, o cümlədən hələ də quruculuq dövründə olan dövlətlərə rast gəlinir. Lakin əsas etibarilə, Avropa və İngilis-Amerikan modellərində inkişaf tempi daha çox müşahidə olunur. Burada maraqlı xüsusiyyət informasiya cəmiyyətinin inkişafı ilə bərabər, insan hüquqları institutunun təkamülündə özünü büruzə verir. Belə ki, qlobal informasiya cəmiyyəti ideyası həddudlarında yalnız informasiya sahəsində hüquqlar deyil, bütün hüquq və azadlıqlar yeni şəraitə uyğunlaşdırılır. Qərb ölkələrini xarakterizə edən ən başlıca xüsusiyyət iqtisadi hüquqların yeni cəmiyyətin tələbləri ilə uzlaşdırılaraq inkişaf etdirilməsində özünü göstərir. Bu məqbul hal hesab oluna bilər. Çünki informasiya iqtisadiyyatının inkişafı informasiya cəmiyyəti quruculuğunun təməlini təşkil edən faktorlardan biridir. Digər tərəfdən isə iqtisadi maraq oymaqla hər hansı bir vətəndaşı aktiv vətəndaşa çevirmək daha düzgün üsul kimi qiymətləndirilir. Məhz buna görə də Kontinental Avropa və İngilis-Amerikan modelində iqtisadi hüquqlar zəminində əmək hüquqlarına xüsusi önəm verilir. Hər kəs üçün teleişdən istifadə imkanını təmin etmək məqsədilə distant əmək münasibətlərinin müxtəlif təşkilati formaları tətbiq edilir.

Qeyd olunanlar elə təsəvvür yaratmamalıdır ki, Asiya modelində inkişaf etmiş dövlətlər mövcud deyil. Bu modelə daxil olan dövlətlər sırasında

Yaponiya informasiya cəmiyyətinin ilkin formalaşdığı məkanlardan biridir. Eyni zamanda, Çin, Hindistan və başqa dövlətlərdə son dövrlərdə dinamik inkişaf müşahidə olunur. Sadəcə olaraq, həm təcrübəyə, həm də müxtəlif beynəlxalq hesabatlara əsasən, belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, Kontinental Avropa və İngilis-Amerikan modellərində insan hüquqlarının təminatı və müdafiəsi daha çox yer tutur.

3.2. Avropa dövlətlərində və Avropa İttifaqında hüquqi tənzimləmə

Qeyd etmək lazımdır ki, tarixin daha əvvəlki dövrlərindən fərqli olaraq, müasir dövrün qlobal təsirləri altında hal-hazırda anqlo-sakson və kontinental hüquq bir-biri ilə yaxınlaşması və uyğunlaşması prosesi gedir. Bu baxımdan, informasiya cəmiyyətində müəllif hüquqları ilə informasiya hüquqlarının əlaqəsini qeyd olunan uyğunlaşma prosesinin həm səbəblərindən, həm də nəticələrindən biri kimi nəzərdən keçirə bilərik. Səbəb kimi təhlil etsək, müəllif hüquqları ilə informasiya hüquqları arasında problemlərin yaranması ümumdünya iqtisadiyyatının və universal insan hüquqlarının bir hissəsidir. Bu həmin universal iqtisadi ideyalar və insan hüquqları normalarıdır ki, hər iki hüquq sisteminin vahidləşməsinə, eyni konsepsiyaları qəbul etməsinə və eyni qaydada təhlil etməsinə şərait yaradır. Nəticə kimi nəzərdən keçirdikdə isə, hər iki hüquq sisteminin yaxınlaşması hər iki sistemə aid iqtisadi münasibətlərin də yaxınlaşması, milli sərhədləri aşaraq qlobal iqtisadiyyata çevirilməsi deməkdir. Bu çevrilmə də müəllif hüquqlarının mühafizəsini zəiflətməmiş, informasiya hüquqları ilə müəllif hüquqlarının dünya bazarında tənzimlənməsi suallarını meydana gətirmiş, dünya internet məkanında müəlliflik və informasiya hüquqlarının necə uzlaşdırılması problemini ön plana çəkmişdir.

Eyni hallar digər Avropa dövlətlərinin təcrübəsində də mövcuddur. Çünki Avropa dövlətlərinin hüquq sistemi də bir çox hallarda tək anqlo-sakson, və ya tək kontinental hüquq təcrübəsini əsas götürmür və ümumilikdə qarışıq hüquq sistemi xarakteri daşıyır. Digər dövlətlərlə müqayisədə nisbətən ənənəvi anqlo-sakson hüquq düşüncəsini Böyük Britaniya qoruyub saxlayır, başqa Avropa dövlətləri isə hər iki sistemə aid hüquq düşüncəsini əhatə etməyə çalışır. Bu mənada informasiya hüquqları ilə müəlliflik hüquqlarının qarşılıqlı əlaqəsi üzrə

Avropa təcrübəsi vahid deyildir və hər bir dövlətin özünəməxsus cəhətləri vardır.

Müasir Avropa dövlətlərinin hüquq tarixi daha çox mülki və siyasi hüquqların qorunması, bu istiqamətdə burjuaziya inqilablarının baş verməsi, kilsə və dini təsirlərdən yaxa qurtarmağa can atan siyasi müstəqillik ideyaları ilə bağlı olmuşdur. Bu səbəbdən əksər Avropa dövlətlərinin milli konstitusiyalarında və insan hüquqları üzrə fundamental qanunlarında daha çox siyasi, mülki və sosial xarakterli hüquqların önə çəkildiyini, müəlliflik hüquqlarının isə ümumi insan hüquqları çərçivəsinə daxil edilmədiyini görə bilərik. Avropa təcrübəsində müəlliflik hüquqları məsələsi uzun müddət siyasi hüquqlardan biri olan ifadə azadlığı və media azadlıqlarının kontekstində təhlil edilmişdir. Bu zaman informasiya hüquqları ilə müəlliflik hüquqlarının qarşılıqlı münasibəti hər bir konkret hal üzrə ayrıca həll edilmiş, milli məhkəmə təcrübəsi və qərarları müəlliflik hüquqları ilə informasiya hüquqlarının arasında olan münasibətə aydınlıq gətirməyə cəhd edilmişdir. Yəni, müəlliflik hüquqları ilə informasiya hüquqlarının uzlaşdırılmasına dair qanunvericilik normaları yerinə, daha çox məhkəmə hüquq yaradıcılığına yer verilmişdir. Bu hal özünü mətbuat azadlığı probleminin həllində xüsusilə göstərir. Mətbuat azadlığı bir çox Avropa konstitusiyalarında birbaşa təsbit edilmiş və informasiya və ifadə azadlığının bünövrəsi rolunu oynamışdır. Bu baxımdan, Niderland, Almaniya, Fransa məhkəmələrinin təcrübəsində müəlliflik hüquqlarına dair məsələ media ilə bağlı işlərdə müzakirə edilmişdir. Eyni hal qanunvericilik aktlarının təfsiri zamanı da müşahidə edilir. Belə ki, alman müəllifləri müəlliflik hüquqlarının birbaşa şəkildə media azadlıqlarına qarşı olmadığını hesab etmişdir. Onların fikrincə, müəlliflik maraqları ifadə azadlığından istifadə zamanı nəzərə alınmalıdır və müəlliflik maraqlarının gözlənilməsi ifadə azadlığından yararlanmanın bir prinsipi kimi təfsir edilməlidir.¹

Müəlliflik hüquqları ilə əlaqədar sahələri tədqiq edən müxtəlif ekspertlər qanunvericiliyin uyğunlaşdırılması və müəlliflik hüquqları ilə digər insan hüquqlarının qarşılıqlı əlaqəsinin tənzimlənməsi üçün olduqca rəngarəng təkliflər irəli sürürlər.² Ancaq bu təkliflər konkret məsələlər üzrə keçərlilə olur

¹ Wild G., in: G. Schricker (ed.), *Urheberrecht Kommentar*, 2nd ed., München: Beck 1999, § 97, no. 23.

² Hugenholtz P.B. *Auteursrecht op informatie*. Deventer: Kluwer 1989, pp. 150-170; D.W.F. Verkade. *Intellectuele eigendom, mededinging en informatievrijheid*. Deventer: Kluwer 1990, pp. 38-39; D.Voorhoof. *La parodie et les droits moraux. Le droit au respect de l'auteur*

və ümumi məsələni birdəfəlik həll etmir. Bəzi tədqiqatçılar, hətta ayrıca “yaradıcılıq mülkiyyəti” hüququnun mövcudluğunu və bu hüququn həm müəlliflik, həm də informasiya hüquqlarını özündə ehtiva etdiyini qeyd edirlər.¹ Bununla belə, məsələnin bu cür sadə həlli və yeni süni “yaradıcılıq mülkiyyəti” hüququnun yaradılması da informasiya və müəlliflik hüquqlarının bir-biri ilə tam uzlaşmasına şərait yaratmır. Tədqiqatçıların bir qismi belə hesab edir ki, hazırkı dövrdə təxminən eyni xarakterli məhdudiyətlər müəlliflik hüquqları üzrə bütün Avropa milli qanunlarında əks olunmuşdur.² Fikrimizcə, bu eynilik və oxşarlıq bir çox halda müəlliflik hüquqları üzərində tətbiq edilən məhdudiyətlər və istisna hallarla bağlı olur. Çünki əlaqədar sahə üzrə Avropa İttifaqı (Aİ) qanunvericiliyi bütün üzv dövlətlərin milli normalarının uzlaşdırılmasını tələb edir. Avropa ölkələrinin bəzi milli qanunlarında müəlliflikdən icazəli istifadənin lisenziya xarakterli olması təsbit olunur. Bununla belə qeyd etməliyik ki, Avropada milli qanunvericilik normaları lokal xarakterli və özünəməxsus milli cəhətləri də əks etdirdiyinə görə müəlliflik hüquqlarının tənzimlənməsi sahəsində tam üst-üstə düşmür. Bir sıra ekspertlərin fikrincə, müəlliflik hüquqlarına dair müxtəlif formalarda olan istisna və məhdudiyətlər eyni bir istiqamətə - informasiya hüquqlarına və ifadə azadlığına yer vermək üçün təsbit edilmişdir.³ Fikrimizcə, bu fikirlə razılaşmaq mümkündür. Həqiqətən də müəlliflik hüquqlarının qorunmasına qoyulan məhdudiyətlər informasiya dövryyəsinin azadlığı və sərbəstliyinin təmin edilməsinə xidmət edir. Məsələn, müəlliflik hüquqları tənqid, satira, şəxsi istifadə, sitat, elmi tədqiqat məqsədi, arxiv məqsədləri, incəsənətdə istifadə və s. məqsədlərlə məhdudlaşdırılır.

İnformasiya hüquqlarının və müəlliflik hüquqlarının qarşılıqlı təsirinə, habelə hər iki qrupdan olan hüquqların qarşılıqlı məhdudlaşdırılmasına dair

d'une bande dessinée: un obstacle insurmontable pour la parodie? // in: Droit d'auteur et bande dessinée, Brussels: Bruylant 1997, pp. 243-247 (Article 10 ECHR may provide defense in parody cases)

¹ Barendt E., *Freedom of Speech*. Oxford: OUP, 1987, p. 15

² Hugenholtz B.P. and Dirk J.G. Visser. *Copyright problems of electronic document delivery*, Report to the Commission of the European Communities, Luxembourg, 1995. <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/78e98646-6153-4225-8527-8c61366ec668>

³ Council of Europe Steering Committee on the Mass Media. *Discussion Paper on the question of exemptions and limitations on copyright and neighbouring rights in the digital era* (prepared by L. Guibault), Strasbourg, 1 September 1998, MM-S-PR (98) 7 rev, p. 22-27 <https://www.ivir.nl/publicaties/download/final-report.pdf>

təkliflər içərisində alman hüquqşünaslarının mövqeyi kifayət qədər diqqət cəlb edir. Onların mövqeyi daha çox kontinental hüquq sistemi konsepsiyaları əsasında qurulmaqla müəlliflik hüquqlarına dair daha ciddi yanaşmanı əks etdirir. Bu mənada, alman hüquqşünasları tərəfindən bütün Avropa hüquq sistemi üçün təqdim olunmuş müəlliflik hüquqları üzrə təlimat kitabının – “*Urheberrecht Kommentar*” rolu danılmazdır. Maraqlıdır ki, kommentariyada ifadə azadlığı üzrə məhdudiyətlərin müəlliflik hüquqlarının mühafizəkarları tərəfindən sui-istifadə olunmasının mümkünlüyü olduqca geniş şəkildə təhlil edilmişdir.¹ Alman hüquqşünasları tərəfindən müəlliflik və informasiya hüquqlarının uzlaşdırılması məsələsinə milli qanunvericilik səviyyəsində də ciddi yer ayrılmışdır.

Almaniya da birbaşa konstitusion müddəa olmasa da, milli məhkəmələrin presedent hüququ və doktrinanın müəlliflik hüquqlarının konstitusion təminatı üçün vasitə rolunda olduğu qəbul edilmişdir.² Alman hüquq doktrinasına əsasən, müəlliflik hüquqlarının maddi və mənəvi aspektləri ayrıca təhlil edilir. Yaradıcılıq nümunəsi üzərində olan və onu yaradıcı şəxslərə bağlayan mənəvi hüquqlar müəlliflik hüquqlarının ayrılmaz bir hissəsi hesab olunur. Müəlliflik hüquqlarının bir hissəsi olan mənəvi hüquqlar Almaniya Federal Konstitusiyasının (Grundgesetz) 1(1) və 2(1) maddələri ilə əlaqələndirilir.³ Müəllifliyə aid iqtisadi hüquqlar isə 14(1) maddə vasitəsilə qorunur. Qeyd olunan 14(1)-ci maddədə xüsusi mülkiyyətin qanunla nəzərdə tutulmuş hədlərdə müdafiəsi təsbit edilmişdir. Konstitusiyanın 14(2)-ci maddəsi isə mülkiyyət hüquqlarının sosial funksiya daşdığını, bununla da müəlliflik hüquqlarının həddən artıq müdafiəsini məhdudlaşdırdığı qeyd olunur. Bu müddəalarla bağlı bir neçə işdə də Almaniya Federal Konstitusiyası (Bundesverfassungsgericht) müəlliflik hüquqlarının müdafiəsi hədlərini müəyyənləşdirməyə çalışmışdır.⁴ Maraqlıdır ki, Federal Məhkəmə müəyyən hallarda adı çəkilən 14-cü maddənin müəlliflik hüquqlarının həddindən çox qorunmasına səbəb olduğunu və inhisarçılığa yol

¹ G.Wild. in: G. Schricker (ed.), *Urheberrecht Kommentar*, 2nd ed., München: Beck 1999, § 97, nos. 19-25

² Leinemann F. *Die Sozialbindung des “Geistigen Eigentums”*, Baden-Baden: Nomos 1998, pp. 53-56

³ Basic Law for the Federal Republic of Germany. <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf>

⁴ Kirchenmusik, German Federal Constitutional Court 25 October 1978, GRUR 44. <https://dejure.org/dienste/vernetzung/rechtsprechung?Gericht=BVerfG&Datum=25.10.1978&Aktenzeichen=1%20BvR%20352/71>

açdığını etiraf etmişdir. Buna görə də Məhkəmə informasiya hüquqlarının birbaşa adını çəkməsə də, ictimai maraq və tələbatla müəlliflik hüquqlarının qorunması arasında ciddi bir balansın müəyyən edilmə ehtiyacını qabartmışdır.¹

Məhkəmələr tərəfindən əqli mülkiyyət istiqamətində seçilən bu cür ciddi yanaşmanın əsasları hüquq doktrinasında da öz əksini tapmışdır. Bu mənada bir sıra alman tədqiqatçıları müəlliflik hüquqlarının mühafizə dairəsinin məhdudlaşdırılmasına ehtiyac olduğunu qeyd edirlər. Alimlərdən Leinemann yazır ki, müəlliflik hüquqlarının müdafiəsi tendensiyası tarixi mülahizələrin əksinə inkişaf edir. Belə ki, bütün mülkiyyət hüquqları sosial rifah ideyalarına uyğun tətbiq olunmalı olduğu halda, müəlliflik hüquqlarının əhatə dairəsi və mühafizə meyarları getdikcə genişlənir.² Almaniya Konstitusiyasının 5-ci maddəsi də müəlliflik hüquqlarının konstitusion təminatında mühüm rol oynayır. Maddə ümumilikdə fikir və ifadə azadlığına həsr edilsə də, məhdudluqları da ehtiva edir. Mühüm məqam isə odur ki, ifadə və informasiya azadlığını tanımaqla, 5-ci maddə həm “yaradıcılıq azadlığını” və həm də “tədqiqat azadlığını” tanıyır. Bununla da Almaniya Konstitusiyası dolayı yolla müəllifin iqtisadi mülkiyyət hüquqlarının dairəsini məhdudlaşdırır.

Müəlliflik hüquqları ilə əlaqədar konstitusion normalar Almaniyada konkret qanunlar vasitəsilə möhkəmləndirilir. Hazırda ölkə ərazisində müəlliflik hüquqlarının müdafiəsini və tənzimlənməsini həyata keçirən əsas qanun qismində “Müəlliflik hüquqları və əlaqəli hüquqlar haqqında” 1965-ci il Qanunu çıxış edir.³ Qanunun ilkin maddələri müəlliflik hüquqlarının məzmununu və bu hüquqların əhatə etdiyi yaradıcılıq fəaliyyəti nümunələrini təsbit edir. Maraqlı cəhət isə odur ki, qanun müəlliflik hüquqları ilə əsərdən istifadə etmək, əsərdən gəlir əldə etmək və s. hüquqları ayrı-ayrılıqda təsbit etmişdir və bu Qanuna 2007 və 2003-cü illərdə “İnformasiya cəmiyyətində müəlliflik hüquqlarının tənzimlənməsi haqqında” I və II Əlavələr edilmişdir.⁴

¹ Leinemann F. Die Sozialbindung des “Geistigen Eigentums”. Baden-Baden: Nomos, 1998, p. 58

² Leinemann F. Die Sozialbindung des “Geistigen Eigentums”. Baden-Baden: Nomos, 1998, pp. 163-164

³ Gesetz über Urheberrecht und verwandte Schutzrechte (Urheberrechtsgesetz, geändert durch das Gesetz vom 01. September 2017). <https://wipolex.wipo.int/en/legislation/details/17676>

⁴ Germany – Main IP Laws: enacted by the Legislature. <https://wipolex.wipo.int/en/legislation/profile/DE>

Digər Avropa dövlətlərinin milli konstitusiyaları ilə müqayisədə, təkcə İsveç Konstitusiyası (*Regeringsform*) birbaşa müəlliflik hüquqlarını təsbit edir. İsveç Konstitusiyasının II fəslinin 19-cu maddəsinə uyğun olaraq: “Müəlliflər, rəssam və fotoqraflar qanunla müəyyən edilən şəkildə öz əsərlərinə və işləri üzərində fərdi mülkiyyət hüquqlarına malikdirlər.”¹ Konstitusiya maddələrinin şərhində isə qeyd olunur ki, bu müddəalar “müstəqil ideya formalaşmasını” təbliğ etməyə xidmət edir və istehsalçıların, habelə fonogram yaradıcılarının və yayım işi ilə məşğul olan şəxslərin mülkiyyət hüquqlarına ünvanlanmır.²

Müəlliflik hüquqları və onların informasiya hüquqları ilə uzlaşdırılması Fransanın milli qanunvericiliyində də əksini tapmışdır. Fransız tədqiqatçılarından bəziləri müəlliflik hüququnu artıq mövcud olan mülkiyyət üzərində yeni bir mülkiyyət növü kimi izah edirdilər. Onlardan Bernard Edelman belə hesab edirdi ki, yaradıcılıq məhsulu üzərində olan mülkiyyət artıq əvvəldən mövcud olan fiziki əşya üzərində olan mülkiyyətin əsasında yaranır.³ Ümumi götürdükdə, fransız müəllifin bu fikri ilə biz də razılaşa bilərik. Müasir hüquq düşüncəsi nöqtəyi-nəzərdən desək, Edelman əqli mülkiyyətdən danışarkən onun fiziki obyekt üzərində olan ənənəvi mülkiyyət hüququ ilə həmin fiziki əşyanı müəllifə bağlayan yaradıcılıq hüququnu, yəni müəlliflik hüququnu bir yerdə izah etməyə, “ikiqat” mülkiyyət hüququ yaratmağa çalışmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu konsepsiya özünü Fransada müəlliflik hüquqlarının qanunvericilik tarixində də büruzə vermişdir. Fransada müəlliflik hüquqlarının müdafiəsi tarixi informasiya azadlıqları ilə sıx bağlı şəkildə inkişaf etmişdir. Belə ki, Avropada çap işinin yayılması dövründə Fransada kitab çapı işinə 1470-ci ildə başlanmış, lakin bu fəaliyyət uzun müddət ciddi dövlət senzurası altında aparılmışdır. Senzuranın əsas məqsədi həmin dövrdə dövlət idarələrinin məqsədəuyğun hesab etmədiyi informasiyanın cəmiyyətə çatdırılmasının qarşısını almaq, informasiya azadlığı üzərində tam nəzarəti saxlamaq idi. Dövlət informasiya azadlığı üzərində nəzarəti ciddi tədbirlər və cəzalar vasitəsilə həyata keçirirdi. Həmin dövrə aid fransız qanunları çap işi ilə icazəsiz məşğul

¹ İsveç Konstitusiyası, Fəsil 2, Maddə 19 (*Regeringsform*).

<http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/se/se137en.pdf>

² Jan M. de Meij. Copyright and Freedom of Expression in the Swedish Constitution: An Example for The Netherlands? // in: Jan J.C. Kabel and Gerard J.H.M. Mom (eds.), *Intellectual Property and Information Law - Essays in Honour of Herman Cohen Jehoram*, Den Haag/Londen/Boston: Kluwer Law International 1998, p. 315

³ Bernard E. *La propriété littéraire et artistique*, 3 ed., *Que sais-je?* Paris: Presses Universitaires de France, 1989, p. 38.

olmağa görə asılma və boğulma yolu ilə ölüm cəzasını nəzərdə tuturdu.¹ Lakin bu cəzalar və ciddi nəzarət çap vasitəsi ilə informasiyanın yayılmasına mane ola bilmədi. Nəticə etibarilə, Fransada baş vermiş burjua inqilabı zamanında mətbuat azadlığı elan edildi, digər tərəfdən isə müəlliflərin əqli mülkiyyət hüquqlarına dair silsilə normativ aktlar qəbul edildi.²

Burjua inqilabının mətbuat azadlığına və müəllif hüquqlarına dair aktları cüzi dəyişikliklərlə 1957-ci il “İncəsənət və yaradıcılıq mülkiyyəti haqqında” qanununa qədər qüvvədə qaldı. Burjua inqilabından sonra qəbul edilən müəllif hüquqlarına dair aktların əsas cəhəti isə ilk dəfə olaraq, müəlliflərin yaradıcılıq nümunəsi üzərində “mənəvi hüquqlarının” qanunvericilik səviyyəsində təsbit edilməsi oldu.³ Fikrimizcə, fransız qanunvericiliyinin müasir dövrdə də informasiya hüquqları ilə müəlliflik hüquqlarına özünəməxsus yanaşması məhz müəllifin mənəvi hüquqlarını digər ölkələrdən daha əvvəl tanıması ilə xarakterizə edilməlidir. Belə ki, müəllifin öz yaradıcılıq nümunəsi üzərində mənəvi hüquqları həmin şəxsin müəllif kimi tanınması, yaratdığı öz əsəri ilə özünü ifadə etməsi ilə bağlıdır. Başqa sözlə, müəllifin yaratdığı məhsulla münasibəti təkcə mülkiyyət münasibəti deyil, həm də müəllifin fərdi ifadə forması – fərdi informasiyasıdır. İnformasiyanın fərdiliyi onun qorunmasını şərtləndirir ki, bu da ayrıca olaraq informasiya təhlükəsizliyinin əsasını təşkil edir. Deməli, məzmun etibarilə informasiya təhlükəsizliyi müəllifin mənəvi hüquqlarının qorunması ideyası ilə də uyğunlaşır. Bu mənada, yuxarıda Bernard Edelmanın təhlil etdiyimiz fikri bir daha öz təsdiqini tapır.

Hal-hazırda isə müəlliflik hüquqlarına dair fransız qanunvericiliyi son 15-20 ildə qəbul edilmiş bir neçə normativ-hüquqi aktı əhatə edir.⁴ Onlar içərisində Fransa Əqli Mülkiyyət Məcəlləsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.⁵ Məcəllə bir neçə kitabdan ibarətdir və ilk kitab müəlliflik hüquqlarının tənzimlənməsinə həsr edilmişdir. Kitabın ilk maddəsində təsbit edilir ki, müəllif yaratdığı öz əsəri üzərində mənəvi (ruhi) hüquqa malikdir, bu hüquq hamı qarşısında sırf o

¹ Marie C.D. Étude sur le droit d’auteur. Paris, 1963, p.130

² Marie C.D. Étude sur le droit d’auteur. Paris, 1963, pp. 150-158

³ Augustin C. R. Traité des droits d’auteurs dans la littérature, les sciences et les beaux-arts. Paris, 1838, Vol. 1, pp. 301-431

⁴ France - Main IP Laws: enacted by the Legislature. <https://wipolex.wipo.int/en/legislation/profile/FR>

⁵ French Code of Intellectual Property (Code de la propriété intellectuelle (version consolidée au 1 août 2019)). <https://wipolex.wipo.int/en/text/526911>

müəllifə aiddir və müstəsna mülkiyyət hüququnu təşkil edir. Maddədə həmçinin qeyd edilir ki, müəllif hüquqlarına dair bağlanan müqavilə xidmətlərin göstərilməsi və ya işin yerinə yetirilməsi əsər üzərindəki mənəvi hüquqlara, bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş istisnaları çıxmaq şərtilə xələl yetirmir. Göründüyü kimi, Məcəllənin ilkin maddələri müəlliflik hüququnun iqtisadi aspektdən daha çox mənəvi-ruhi aspektini ön plana çəkir.

Avropa dövlətlərinin milli qanunvericiliyinin təhlili Aİ hüquq normalarının təhlilindən kənar təsəvvür olunmur. Çünki Aİ qanunvericiliyinin mənbəyini milli normaların uzlaşdırılmış vəhdəti təşkil edir. Digər tərəfdən isə artıq qəbul edilmiş Aİ hüquq normaları üzv dövlətləri öz milli normalarını dəyişməyə, Aİ regional normaları ilə uyğunlaşdırmağa məcbur edir. Bu qarşılıqlı səbəb-nəticə əlaqəsi prosesi nöqtəyi-nəzərdən, Avropa dövlətlərinin milli qanunvericiliyinin obyektiv təhlili zamanı Aİ qanunvericiliyi də araşdırılmalıdır. Avropa İttifaqının əqli mülkiyyət və onun bir növü olan müəlliflik hüquqları üzrə tənzimlənməsi əsasən direktivlər vasitəsi ilə həyata keçirilir. Direktivlərin təhlilinə əsasən qeyd etmək olar ki, Avropa İttifaqı qanunvericiliyi üzv dövlətlər arasında müəlliflik hüquqlarının qorunmasını vahidləşdirmək, Avropa regionunda müəlliflik hüquqlarına dair mübahisələri azaltmaq məqsədi daşıyır. Direktivlər üzv dövlətlər üçün rəhbər başlanğıclar, yəni hüquqi prinsiplər rolunu oynayır və müasir dövrün əsas problemlərini, bu problemlərin həlli istiqamətlərini ehtiva edir. Lakin Aİ direktivləri üzv dövlətlər üzərinə konkret yox, ümumi xarakterli öhdəliklər qoyur və direktivdə qeyd olunan məqsədlərə çatmaq üçün üzv dövlətlərə sərbəstlik verir. Bu mənada hər bir üzv dövlət müəlliflik hüquqlarına dair direktivlərdə təsbit edilən normaları öz milli qanunvericiliyinə olduğu kimi daxil etmək və ya lokal şərtləri nəzərə alaraq bir qədər dəyişdirmək azadlığına malikdir. Məhz bu səbəbdən, müəlliflik hüquqlarının mühafizəsinə dair Aİ direktivləri ilə üzv dövlətlərin milli qanunvericiliklərində bir tərəfdən eynilik, digər tərəfdən isə nisbi fərqliliklər müşahidə edilir. Ümumilikdə, 2019-cu ilə qədər Avropa İttifaqı çərçivəsində müəlliflik hüquqlarının tənzimlənməsinə həsr edilən aşağıdakı direktivləri göstərə bilərik:

1) Aİ Şurasının 93/83/EEC nömrəli 27 sentyabr 1993-cü il “Peyk və Kabel Direktivi” – kabel və peyk yayımında müəlliflik hüquqlarının qorunmasına həsr edilmişdir;

2) Aİ Parlamenti və Şurasının 96/9/EC nömrəli 11 mart 1996-cı il “Data-baza Direktivi” – databazaların, yəni məlumat arxivlərinin qorunması məsələlərinə həsr edilmişdir;

3) Aİ Parlamenti və Şurasının 2000/31/EC nömrəli 8 iyun 2000-ci il “Elektron Kommersiya Direktivi” – informasiya cəmiyyətində xidmətlərin göstərilməsi, xüsusilə də elektron kommersiyanın həyata keçirilməsi zamanı müəlliflik hüquqlarının müdafiəsinə həsr edilmişdir;

4) Aİ Parlamenti və Şurasının 22 may 2001-ci il “İnformasiya Cəmiyyəti Direktivi” – informasiya cəmiyyətində müəlliflik və əlaqəli hüquqların müdafiəsinə həsr edilmişdir;

5) Aİ Parlamenti və Şurasının 2001/84/EC nömrəli 27 sentyabr 2001-ci il “Yenidən Satış Hüququ Direktivi” – orijinal işin müəllifinin xeyri üçün yenidən satışı hüququnun tənzimlənməsinə həsr edilmişdir;

6) Aİ Parlamenti və Şurasının 2004/48/EC nömrəli 29 aprel 2004-cü il əqli mülkiyyət hüquqlarının təmin edilməsi haqqında Direktivi – əqli mülkiyyət hüquqlarının (bu Direktivin məqsədləri üçün “əqli mülkiyyət hüquqları” termini sənaye mülkiyyəti hüquqlarını əhatə edir) icrasını təmin etmək üçün lazım olan tədbirlərə, prosedurlara və vasitələrə həsr edilmişdir;

7) Aİ Parlamenti və Şurasının 2006/115/EC nömrəli 12 dekabr 2006-cı il “Renta və Kredit Direktivi” – əqli mülkiyyət sahəsində müəllifliklə əlaqədar kirayəyə və kreditə vermə hüququ və bəzi digər hüquqların tənzimlənməsinə həsr edilmişdir;

8) Aİ Parlamenti və Şurasının 2006/116/EC nömrəli 12 dekabr 2006-cı il tarixli “Şərt Direktivi” – müəlliflik hüquqları və əlaqəli hüquqların mühafizə şərtlərinə həsr edilmişdir;

9) Aİ Parlamenti və Şurasının 2009/24/EC nömrəli 23 aprel 2009-cu il tarixli kompüter proqramlarının hüquqi qorunmasına dair Direktivi – kompüter proqramlarının müəlliflik hüquqlarının obyekt kimi qorunmasına həsr edilmişdir;

10) Aİ Parlamenti və Şurasının 2011/77/EU nömrəli 27 sentyabr 2011-ci il tarixli Direktivi –daha öncəki 2006/116/EC nömrəli Direktivə dəyişikliklər nəzərdə tutmuşdur;

11) Aİ Parlamenti və Şurasının 2012/28/EU nömrəli 25 oktyabr 2012-ci il tarixli “Sahibsiz Əsərlər Direktivi” – sahibi məlum olmayan və müəyyən edilməsi mümkün olmayan əsərlərdən icazəli istifadə normalarına həsr edilmişdir;

12) Aİ Parlamenti və Şurasının 2013/37/EU nömrəli 26 iyun 2013-cü il tarixli dövlət informasiyasının yenidən istifadə edilməsi haqqında Direktivi – nəzərdə tutulan sənədlərin kommersiya və ya qeyri-kommersiya məqsədləri üçün yenidən istifadəyə verilməsi məsələlərinin tənzimlənməsinə yönəlmişdir;

13) Aİ Parlamenti və Şurasının 2014/26/EU nömrəli 26 fevral 2014-cü il tarixli daxili bazarda müəlliflik və əlaqəli hüquqların və musiqi əsərlərinin multi-ərazi lisenziyalarının kollektiv menecmenti haqqında Direktivi – kollektiv idarəetmə təşkilatları tərəfindən müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar üzrə rəhbər müddəaların düzgün işləməsini təmin etmək üçün zəruri tələbləri müəyyən edir. Eyni zamanda, onlayn istifadə üçün musiqi əsərlərində müəlliflik hüquqlarının kollektiv idarəetmə təşkilatları tərəfindən multi-ərazi lisenziyalaşdırılması üçün tələblər qoyulur.¹

Direktivlər təkcə Aİ-nin deyil, ÜTT və ÜƏMT-nin də tənzimləmə məqsədlərini əks etdirmişdir. Belə ki, Aİ üzv dövlətlərinin əksəriyyəti həm TRİPS Sazişinə, həm də ÜƏMT-nin konvensiyalarına qoşulmuşlar. Digər tərəfdən beynəlxalq hüquq subyektivliyində malik Avropa İttifaqı özü də əqli mülkiyyətin mühafizəsi ilə bağlı bir sıra beynəlxalq öhdəliklər götürmüşdür. Avropa regionunda müəlliflik hüquqlarına dair məsələlər vahid iqtisadi zonanın və 1990-cı illərin sonu, 2000-ci illərin əvvəlinə təsadüf edən informasiya cəmiyyətinin təşəkkülü tarixi ilə üst-üstə düşür. Bu mənada müəlliflik hüquqlarına dair direktivlər elektron ticarətdə əqli mülkiyyət, informasiya cəmiyyətində əqli mülkiyyət, onlayn istifadə zamanı əqli mülkiyyət problemlərini tənzimləməyə yönəlmişdir. Bununla belə, bir sıra direktivlər informasiya hüquqları ilə müəlliflik hüquqlarının qarşılıqlı təsirinə aid ziddiyyətli fikirlərə səbəb olmuşdur. Belə ki, artıq 2000-ci illərin əvvəlindən Aİ Kommissiyasının direktivləri və göstərişləri də tövsiyə edirdi ki, müasir əqli mülkiyyət hüququ daxilində maddi mənfəət xarakterli müəlliflik hüquqlarının qorunmasına üzv ölkələrin dövlət qurumları ciddi önəm verməlidirlər.² Lakin direktivlərin informasiya cəmiyyəti tələblərinə tam cavab verməsi ilə bağlı suallar meydana gəlirdi. Məsələn, Aİ-nin 2001-cı ildə təklif olunmuş yeni Müəlliflik Hüquqları Direktivinin

¹ European Parliamentary Research Service, Copyright Law in the EU: Salient features of copyright law across the EU Member States. Comparative Law Library Unit, 2018, p.3. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/625126/EPRS_STU\(2018\)625126_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/625126/EPRS_STU(2018)625126_EN.pdf)

² Jonathan G. and Uma S. Copyright and Free Speech. Oxford University Press, First Edition, 2005, pp. 44-50

müzakirəsi və layihənin dəyişdirilməsi prosesində də yuxarıda qeyd edilən ziddiyyətlərə münasibət bildirilmişdir.¹ Yeni Direktivdə əksini tapan “reproduksiya” hüququnun mənasının genişləndirilməsinə direktiv layihəsi forması olan “Yaşıl Vərəq”-in təhlili zamanı etiraz edilmişdir.² Buna uyğun olaraq, Avropa Komissiyasına informasiya hüquqları üzrə məsləhətlər verən Hüquq Məşvərət Şurasının müəlliflik hüquqları və ifadə azadlığı üzrə mövqeyi aşağıdakı kimi formalaşmışdır: “Hüquq Məşvərət Şurası narahatlıqla qeyd edir ki, informasiya təhlükəsizliyi, ifadə və informasiya azadlığı üzrə əsas mülahizələr direktiv layihəsində əksini tapmamışdır. Məşvərət Şurası təkrarən irəli sürür ki, yuxarıda qeyd edilən hüquq və azadlıqlar AİHK-ın 8 və 10-cu maddələri tərəfindən birbaşa qorunur və deməli, Avropa Birliyini hüququnun bir hissəsini təşkil edir. Bu mənada, adı çəkilən hüquqların əhəmiyyətinin və əhatə dairəsinin məlum olduğunu əsas götürərək, Məşvərət Şurası iddia edir ki, müəllif olan şəxslərə “ötürmə” və “yenidən yaratma” hüquqlarının, habelə informasiyadan istifadə və nəzər yetirmə hüquqlarının aid edilməsi onların iqtisadi hüquqlarının əhatə dairəsini genişləndirmək kimi başa düşülür. Buna görə də Məşvərət Şurası Komissiyaya tövsiyə edir ki, rəqəmsal mühitdə əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunması zamanı təşəbbüs göstərərək informasiya toxunulmazlığı, ifadə və informasiya azadlığı kimi məsələlərə məqsəduyğun önəm verilməlidir. Çünki “yenidən yaratma” hüququnun əhatə dairəsinin Komissiya tərəfindən bu formada genişləndirilməsi müəlliflik hüquqları üzrə inhisarçılığın daha da güclənməsinə səbəb olacaqdır. Bununla belə, rəqəmsal informasiya kanallarının gördüyü iş Avropa Konvensiyasının 8-ci və 10-cu maddələrinin məqsədinə xidmət edəcəkdir.”³

Müəllifliklə əlaqədar “reproduksiya” və “ötürmə” hüquqlarına dair Şuranın ifadə etdiyi fikirlər haqlı olaraq tənqidi xarakter daşıyır. Çünki informasiya

¹ EU Copyright Directive 2001/29, Official Journal L 167, 22/06/2001 P. 0010– 0019.

<https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32001L0029:EN:HTML>

² Commission of the European Communities. Amended Proposal for a European Parliament and Council Directive on the harmonization of certain aspects of copyright and related rights in the Information Society/* COM/99/0250 final - COD 97/0359 */ Brussels, 21 May 1999. p. 250 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A51999PC0250>

³ Legal Advisory Board. Reply to the Green Paper on Copyright and Related Rights in the Information Society, Brussels, September 1995. <http://www2.echo.lu/legal/en/ipr/reply/reply.html>

cəmiyyətinin inkişafı və bilik cəmiyyətinə keçid dövründə cəmiyyətin informasiya maraqları daha diqqətlə nəzərə alınmalıdır. Bu mənada təklif edilmiş Müəlliflik Hüquqları Direktivi həmçinin nitq azadlığı aspektindən də təhlil edilə bilər. Yeni Direktiv nitq azadlığının müəlliflik hüquqları əsasında məhdudlaşdırılması üçün məhdudiyyətlərin tam və mütləq siyahısını təsbit edir. Bu isə hər bir Aİ ölkəsinin daxili qanunvericiliyinin mütləq olaraq bu siyahı üzrə uyğunlaşmasını tələb edir. Təbii ki, belə olan halda hər bir ölkənin özünün cəmiyyətinə aid olan fərdi xüsusiyyətlərin nəzərə alınmasından, konkret vəziyyət üzrə fərqli qərar qəbul etmək azadlığından söhbət gedə bilməz.

Digər tərəfdən isə informasiya hüquq və azadlıqlarının müəlliflik institutunu zəiflətməsinə, müəlliflərin hüquqlarının daha aşağı səviyyədə qorunmasına yol vermək düzgün deyil. Hazırkı dövrdə İKT-dən və internet ehtiyatlarından geniş istifadə müəlliflik hüquqlarının qorunmasına ciddi neqativ təsirlər etmişdir. Bu təsirlərlə bağlı problemləri və çətinlikləri Aİ özünün elektron bazarda müəlliflik hüquqlarına dair 2019-cu il Direktivində təsbit etmişdir.¹ Bu Direktiv 96/9/EC və 2001/29/EC nömrəli direktivləri dəyişdirmişdir. Yeni Direktivə əsasən, internet məkanında və elektron bazarda müxtəlif yeni texnologiyaların köməyi ilə olduqca geniş məlumatlar toplanır, təhlil edilir və dəyişdirilir. Yeni kompüter proqramları böyük həcmdə informasiya yığılması “data mining” ilə məşğul olur, bu isə bir sıra hallarda informasiya ehtiyatlarından müəllifin məlumatı olmadan istifadəyə səbəb olur. İnformasiya yığımının əsas məqsədləri sırasında təhsil, elm, tədqiqat və elmi təcrübələrin xüsusi çəkisi getdikcə artır. Lakin eyni zamanda müəlliflərin əldə etdiyi gəlirlə yaradıcılıq nümunələrindən rəqəmsal mühitdə istifadənin miqyası üst-üstə düşür. Buna görə də Direktiv bu məqsədlərlə informasiya toplanması zamanı müəlliflərin maddi gəlirlərinin nəzərə alınmasını, daxili bazarlarda müəlliflərə ödənilən məbləğlərin miqdarının onların əsərlərindən istifadənin həqiqi miqyasına uyğunlaşdırılmasını üzv dövlətlərə tövsiyə edir.

Müəlliflik hüquqlarına dair göstərilən direktivlərin özündə də müəyyən qədər çatışmazlıqlar vardır. Direktivlərin normativ akt kimi məcburi xarakterinə yenidən baxmaq, bir qədər gücləndirmək lazımdır. Həmçinin direktivlərin üzv dövlətlərdə icrasına dair nəzarət də gücləndirilməlidir. Başqa bir tərəfdən,

¹ Aİ Parlamenti və Şurasının 2019/790 nömrəli 17 aprel 2019-cu il tarixli “Vahid Elektron Bazarda Müəlliflik və Əlaqəli Hüquqları haqqında Direktivi. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/790/oj>

müəlliflik hüquqlarının mühafizə dairəsindən çıxan halların bitmiş və tam siyahısının direktivlərdə təsbit edilməsi daha düzgün olardı. Çünki bir çox Avropa dövlətləri öz milli qanunvericiliyinə şəxsi istifadə, tədqiqat, tənqid, yumor, kitabxana və muzey istifadəsi üçün müəlliflik hüquqlarından istisnalar nəzərdə tutur. Lakin bu istisnalar Aİ vahid qanunvericiliyi səviyyəsində dəqiq şəkildə deyil, pərakəndə formada nəzərdə tutulmuşdur. Hələ 1990-cı illərdə alimlərdən Strouel qeyd edirdi ki, Avropa sistemində əqli mülkiyyətə dair iqtisadi hüquqlar mümkün qədər qarışıq ifadələrlə təsbit edilir ki, lazım olduqda məhkəmələr tərəfindən bacardıqca geniş sferaya tətbiq edilə bilsinlər.¹ Hazırda heç də bütün Aİ dövlətləri müəlliflik hüquqlarına dair direktivlərə qeyd-şərtsiz əməl etmir. Yenə də hər bir ölkənin məhkəməsi öz mülahizə sərbəstliyini saxlamağa çalışır. Ancaq bu tendensiya ilə razılaşmaq çətindir. Çünki bu zaman direktivin ümumi məcburilik qüvvəsi, demək olar ki, itmiş olur. Buna görə də bir sıra tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, Aİ direktivi ilə milli qanunvericiliklərin münasibətini bir daha nəzərdən keçirməyə ehtiyac vardır.² Avropa dövlətlərinin ifadə azadlığı və informasiya hüquqları ilə bağlı problemləri eyni qaydada deyil, müxtəlif cür həll etdiklərini etiraf etmək lazımdır. Aİ-in məcburi qanunvericiliyinin mövcud olduğu halda belə, biz hər bir ölkənin məhkəmə yurisdiksiyasının qeyd olunan məsələlər üzrə fərqli yanaşmasını görə bilərik. Bəzi fikirlərə görə, üzv dövlətlər Aİ müəlliflik hüquqları direktivlərindəki istisnaları seçmək hüququna malikdir.³ Halbuki 1990-cı illərdən başlayaraq direktivlərin əsas məqsədi ümumiləşdirilmiş standartların yaradılması olmuşdur. Bundan əlavə, informasiya cəmiyyəti və rəqəmsal vahid bazar siyasətinin təsiri ilə müəlliflik hüquqlarının qorunması ilə əlaqədar innovativ xarakterli direktivlər də qəbul edilmişdir.⁴ Lakin bu direktivlər üzv dövlətlərin milli-hüquqi tənziyyətə normaları arasındakı fərqləri tam aradan qaldıra bilməmişdir.

¹ Strowel A. Droit d'auteur et copyright. Divergences et convergences. Brussels: Bruylant, 1993, p. 144-147

² Rosati E. Copyright in the EU: In Search of (In)Flexibilities // Journal of Intellectual Property Law & Practice, 2014, vol. 9, p. 585.
https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2388307

³ Cook T. Exceptions and Limitations in European Union Copyright Law" // Journal of Intellectual Property Rights, 2012, Vol. 17, p. 243

⁴ Digital Single Market Policy. EU copyright legislation. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/eu-copyright-legislation>

Təhlil edilən dövlətlərin milli qanunvericiliyi və Aİ təcrübəsi Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemi üçün də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan, biz milli qanunvericiliyimizin inkişafı üçün həm Aİ hüquq sistemindən, həm də fransız, alman və ingilis hüquq təcrübəsindən bəhrələnməyə bilərik. Anqlo-sakson hüquq sistemi tərəfindən təsbit edilən “ədalətli yanaşma” prinsipini Azərbaycan Respublikasında da bu sahədə meydana gələn hüquqi mübahisələrin həllində istifadə etmək mümkündür. Bu mənada, ingilis məhkəmələri tərəfindən verilən izahlar, mülahizə və əsaslandırma bizim üçün vacib rol oynaya bilər.

Alman qanunvericiliyinə gəldikdə isə, Almaniyada olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasında da müəlliflik və yaradıcılıq məsələlərinə dair maddələr Konstitusiyada təsbit edilmişdir. Almanyanın milli təcrübəsi bu konstitusion normaların təfsiri və tətbiqi zamanı bizə gərəkli ola bilər.

Fikrimizcə, digər ölkələrə nisbətən Fransa qanunvericiliyi əqli mülkiyyət üzrə milli-hüquqi təcrübəmiz üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edə bilər. Milli qanunvericiliyin inkişafında və müəllifliklə informasiya hüquqlarının qarşılıqlı təsirinin həllində, ilk öncə müəllifin mənəvi hüquqlarına xüsusi diqqət yetirilməsi belə uzlaşdırma ilə bağlı ayrıca Əqli Mülkiyyət Məcəlləsinin də yaradılması hüquq sistemimiz üçün daha əlverişli olardı.

3.3. Böyük Britaniyanın qanunvericiliyi və məhkəmə təcrübəsi: səciyyəvi xüsusiyyətlər

Böyük Britaniya hüquq sistemində müəlliflik hüquqlarının informasiya hüquqları ilə əlaqəsi digər Avropa dövlətlərindən fərqli şəkildə tənzimlənir. Belə ki, Böyük Britaniya qanunvericiliyində müəlliflik hüququna dair məsələlər informasiya azadlığı üzrə qanunvericilikdə öz əksini tapmışdır.¹ Bu fərqlilik isə ümumilikdə anqlo-sakson tipli Böyük Britaniya hüququnun inkişaf tarixi ilə bağlıdır.

Böyük Britaniyada müəlliflik hüquqları tarixən çap işinin təşkil edilməsi və yayılması ilə bağlı olmuşdur. Lakin nəşriyyat fəaliyyətinə tam azadlıq verilməmişdir və çap şəklində informasiyanın yayılması ciddi dövlət senzurası

¹ Waelde C., Laurie G., Brown A., Kheria S., Cornwell J. Contemporary intellectual property: law and policy. 3rd edition. Oxford: Oxford University Press, 2014, p. 797

altında baş vermişdir.¹ Digər tərəfdən, Böyük Britaniyada tarixən vahid yazılı konstitusiyaya mövcud olmamışdır və müasir dövrün ingilis konstitusiyası müxtəlif vaxtlarda qəbul edilmiş aktlardan ibarətdir. Qanunvericilik aktları hüquq sahələrinin hər biri üzrə ayrı-ayrılıqda qəbul edilməmişdir və hər hüquq sahəsinə dair məcəllə yoxdur. Yeni hüquq yaradıcılığı fəaliyyəti ilə isə milli məhkəmələr daha fəal şəkildə məşğul olur. Məhz bu səbəbdən, müəlliflik hüquqları ilə informasiya hüquqlarına dair normalar Böyük Britaniyada milli məhkəmə presedenti xarakteri daşıyır.

Məhkəmə presedenti hüququ Böyük Britaniyada qədim tarixə malikdir. Bununla yanaşı, AİHK-a qoşulma və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnu tanıma da Böyük Britaniyada müəlliflik hüquqlarının mühafizəsi ilə bağlı milli məhkəmələrin yanaşmasına öz təsirini göstərmişdir.

Böyük Britaniyada məhkəmə işlərinin bir qrupu media yaradıcılıq fəaliyyəti zamanı birbaşa sitat gətirmə və ya birbaşa köçürmə zamanı müəllif maraqlarının nəzərə alınmaması ilə bağlıdır. Bu zaman məhkəmələrin ümumi mövqeyi ondan ibarətdir ki, cəmiyyətə informasiyanın çatdırılması zamanı media vasitələrində müəlliflik hüquqları unudulmalı deyil. Məhkəmələr tərəfindən belə mövqenin nümayiş etdirildiyi işlərdən biri “Alan Klark işi”dir (The Alan Clark Case).² İşin tərəflərindən biri parlament nümayəndəsi olan Alan Klark, digər tərəfi isə “London Evening Standard” qəzetidir. Alan Klark Böyük Britaniyada məşhur olan “Mühafizəkarlar Partiyası”-nın parlament nümayəndəsidir, ictimaiyyət tərəfindən tanınmış şəxsdir. O, xanım Marqaret Tetçerin dövründə bir çox dövlət vəzifələrində çalışmışdır. Elmi tədqiqat sahəsində isə hərbi tarixə aid bir neçə kitab yazmış, həmçinin öz gündəliklərini də kitab formasında çap etmişdir. Alan Klark tərəfindən yazılan kitablar ictimaiyyət tərəfindən olduqca maraqla qarşılanmış, xüsusilə onun öz gündəlikləri əsasında yazdığı kitablar ciddi diqqət cəlb etmişdir. Alan Klarkın yaradıcılığına olan rəğbət və Klarkın 1997-ci ilin may ayında Çelsi və Kensington şəhərlərindən parlamentə nümayəndə seçilməsi jurnalist Piter Bredşounun marağına səbəb olmuşdur. Bredşou may ayından etibarən “London Evening Standard” qəzetində Alan Klark haqqında “Alan Klarkın gizli siyasi gündəliyi” (Alan Clark's Secret Political Diary) adlı məqalələr silsiləsi dərc etməyə

¹ Joseph L. The author's due: printing and the prehistory of copyright. Chicago: The University of Chicago Press, 2002, 360 p.

² Clive D. T., The Alan Clark Case – What It Is Not, [1998] EIPR p. 194.

başlamış və qəzet bu silsilə məqalələrin qarşısına Alan Klarkın öz şəklini qoymuşdur. Məqalə satirik xarakter daşımış, Alan Klarkın qadınlara olan münasibəti, qadınlarla bağlı keçmiş yumoristik şəkildə tənqid edilmişdir. Bundan xəbər tutan Alan Klark isə bu tip məqalələrin onun işgüzar nüfuzuna xələl gətirdiyini iddia etmiş və qəzet redaksiyasından məqalələr silsiləsinin dayandırılmasını tələb etmişdir. Redaktor Maks Hastingş isə məqalələr silsiləsi haqqında oxuculardan çoxlu müsbət rəy aldığını, cəmiyyət tərəfindən bu məqalələrin çox maraqla qarşılandığını əsas tutaraq, Alan Klarkın istəyini rədd etmişdir. Redaktor hətta qeyd etmişdir ki, bu məqalələr qəzetə indiyə kimi olmayan qədər məşhurluq gətirib. Alan Klark qəzet tərəfindən onun işgüzar nüfuzunun və adının nəzərə alınmadığını bildirmişdir. Qəzetin iqtisadi gəlirlərinin və nüfuzunun qorunmasının qeydinə qalan Maks Hastingş işi yoluna qoymaq və onun haqqında məqalələrin dərcinə razılaşmaq üçün Alan Klarka illik 60000 funt-sterlinq təklif etmişdir. Lakin Alan Klark bu təklifdən imtina etmiş, qəzetin davamlı surətdə onun haqqında satirik məqalələr dərc etdiyini görərək 1997-ci ilin dekabr ayında məhkəməyə müraciət etmişdir. Maraqlıdır ki, Alan Klark məhkəməyə şikayətində əsas iddia olunan hüquq pozuntusu kimi işgüzar nüfuz məsələsini yox, müəlliflik hüquqlarını qeyd etmişdir. O, öz izahında demişdir ki, məqalənin adı və məqalənin qarşısından Klarkın şəklinin dərc edilməsi cəmiyyətdə belə bir təsəvvür yaradır ki, məqalə Alan Klarkın özü tərəfindən yazılıb. Bu isə cəmiyyətə informasiya müəllifinin düzgün çatdırılmaması deməkdir. Belə bir iddia ilə çıxış edən Alan Klark sonda məqalənin bu formatda çapının dayandırılmasını tələb etmiş, ən azından öz şəklinin məqalə qarşısında verilməməsini və məqalənin əsl müəllifi haqqında redaksiyanın cəmiyyətə bəyanat verməsini istəmişdir. Məqalələrin dərc edilməsi Alan Klarkın qəzeti məhkəmə verdiyi dövrdə də davam etmiş, redaksiya isə Alan Klarkın müəlliflik hüquqlarından daha çox, öz şəxsi nüfuzu və keçmişinin açılmamasının qeydinə qalmasını bildirmişdir. 1998-ci ilin yanvar ayında London Ali Məhkəməsi bu işlə bağlı son iclasını keçirmiş və Alan Klarkın xeyrinə qərar qəbul etmişdir. Qəzet tərəfini təmsil edən hüquqşünaslar Alan Klarkı tənqid atəşinə tutmuş, Klarkı qəzetin fəaliyyətinə maneçilik törətməkdə, siyasi satirik məqalələrin çap edilməsinə son qoymağa çalışmaqda ittiham etmişlər. Məhkəmə isə öz qərarında qeyd etmişdir ki, qəzet Alan Klarkın işgüzar nüfuzuna zərər vurmuş, həmçinin məqalələri elə formada çap etmişdir ki, onların guya Alan Klarkın özü tərəfindən yazıldığı təəssüratı yaranmışdır. Buna əlavə olaraq, Alan Klark özü də bildirmişdir ki, onun qəzet redaksiyasının işinə xələl gətirmək və ya

məqalələrin çap edilməsini dayandırmaq kimi fikri yoxdur. O, ancaq çalışır ki, qəzetdə çap olunan məqalələr onun öz adından yazılmış kimi təqdim edilməsin. Çünki bu hal müəlliflik hüquqlarının pozulmasıdır.

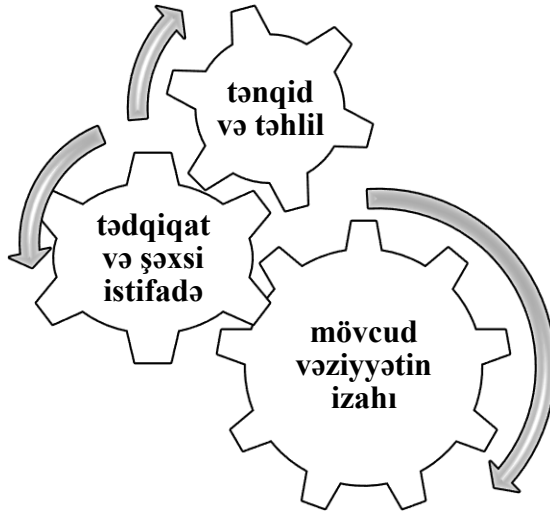
Fikrimizcə, məsələnin bu formada həlli və müəlliflik hüquqları ilə bağlı qeyri-müəyyən vəziyyətin Alan Klarkın xeyrinə həll edilməsi məhkəmə tərəfindən verilmiş düzgün qərardır. Lakin bu qərar media azadlığı və informasiya hüquqlarına qəsd kimi qiymətləndirilməli deyil. Çünki informasiya hüquqları nöqtəyi-nəzərindən də məlumatın həqiqiliyi və cəmiyyətə düzgün çatdırılması əsas şərtlərdəndir. Hətta müəlliflik hüquqları pozulmasa belə, əgər informasiyanın düzgünlüyü yoxlanmayıbsa və cəmiyyətə düzgün formada informasiya çatmayıbsa, bu hal pozuntu kimi qiymətləndirilməlidir. Bu mənada, məsələ təkcə Alan Klarkın işgüzar nüfuzuna xələl gəlməsi və ya onun tanınmış bir şəxsin qəzetdə çap olunan məqalənin qondarma müəllifi kimi qələmə verilməsi deyil. Təhlil etdiyimiz məhkəmə işində subyekt Alan Klark kimi tanınmış parlament nümayəndəsi yox, sadə vətəndaş da ola bilərdi. Əsas məsələ ondan ibarətdir ki, vətəndaş haqqında yazılanlar və məqalənin müəllifi obyektivliyi əks etdirməlidir. Başqa sözlə, siyasi satira və ya siyasi tənqid daim alqışlanan və hüquqi cəhətdən problem doğurmayan bir haldır. Lakin bu tənqid müəlliflik hüquqlarının qurban verilməsi naminə olmalı deyil. Təhlil etdiyimiz məhkəmə işinin başqa bir önəmli cəhəti isə odur ki, burada müəlliflik hüquqlarının pozulması şəxsin işgüzar nüfuzuna xələl gətirilməsi ilə bir yerdə təqdim edilmişdir. Fikrimizcə, insan hüquqları nöqtəyi-nəzərindən müəlliflik hüquqlarının işgüzar nüfuz hüquqlarından biri olması fikri yeni bir ideyadır və bu ideyanı inkişaf etdirmək lazımdır. Həqiqətən də hər hansı bir şəxsə aid məlumatın və ya əsərin onun müəlliflik hüquqları pozulmaqla istifadə olunması həmin şəxsin bir müəllif, bir yaradıcı şəxs kimi nüfuzuna xələl gətirir. Bu mənada işgüzar nüfuz müəlliflik hüquqlarını da ehtiva edir.

Böyük Britaniya AİHK-a qoşulmuşdur və işgüzar nüfuzla müəlliflik hüquqlarının əlaqəsi həmin Konvensiya əsasında da təhlil edilə bilər. Böyük Britaniyada 1998-ci ildə qəbul edilmiş İnsan Hüquqları Aktı AİHK-ın 10-cu maddəsinin implementasiyasının əsası hesab edilir.¹ Bu Akt milli məhkəmələrə AİHK-da təsbit olunmuş hüquqların tətbiqi və təfsiri ilə bağlı müəyyən səlahiyyətlər vermişdir. Həmçinin Akta əsasən, məhkəmələr Konvensiyada

¹ U.K. Human Rights Act, 1998 (c. 42).

<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/42/contents>

olan hüquqlarla bağlı hər hansı uyğunsuzluq halı ilə bağlı bəyannamələr qəbul edə bilər. Mübahisələrin digər tərəfində olan müəlliflik hüquqları isə 1998-ci ilin Müəlliflik hüququ, Dizayn və Patentlər haqqında Akt ilə tənzimlənir.¹ Müəlliflik hüquqlarının müasir üsullarla qorunmasının əsasında dayanan bu Akt “ədalətli yanaşma (razılıq)” prinsipini də müəyyən edir. “Ədalətli yanaşma” prinsipi yaradıcılıq nümunələrindən müəyyən hallarda müəllifin razılığını almadan ümumi ictimai mənafeələr naminə istifadə edilməsinin yolverilənliyini nəzərdə tutur. Aktın 30-cu bölməsinə uyğun olaraq ancaq “ədalətli yanaşma prinsipi” aşağıdakı hallar üçün təsbit edilmişdir:

Aktın 171.3-cü maddəsi isə məhkəmələrə səlahiyyət verir ki, ictimai mənafeenin tələb etdiyi təqdirdə müəlliflik hüquqlarının tətbiqi məhdudlaşdırılsın və ya tamamilə qarşısını alınsın. Lakin qeyd olunan Aktın müəyyən çatışmayan cəhətləri də vardır. Akt özü-özlüyündə iki qrup hüquqlar arasında təzadları həll etməyə yönəlmiş olsa da, məzmununda bəzi termin və ifadələri izah etməməsi fikir natamamlığı təəssüratı yaradır. Belə problemlərdən biri məhz “yaradıcılıq”, “tədqiqat”, “şəxsi istifadə” və s. kimi istisnaların əhatə dairəsinin konkret təyin olunmaması ilə bağlıdır. Fikrimizcə, qeyd olunan terminləri ya məhkəmə orqanlarının, ya da ayrı-ayrı qanunvericilik aktlarının köməyi ilə konkretləşdirmək lazımdır. Çünki “ədalətli araşdırma” prinsipinə

¹ U.K. Copyright, Designs and Patents Act, 16(2). <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1988/48/contents>

məhdud mənada yanaşmaq lazımdır. Tədqiqat və ya təhlil üçün yaradıcılıq məhsulunun istifadəsi heç də həmişə azad və müəllif razılığı olmadan mümkün ola bilməz. Əks halda, belə bir təəssürat meydana gəlir ki, tədqiqat və ya elmi tənqidlə məşğul olan istənilən şəxs istənilən müəllifin əsərlərindən rahatlıqla yararlına, müəllifin məlumatı olmadan onun əsərlərinin hissələrini istifadə edə bilər. Bu hal isə həm müəlliflik, həm də informasiya hüquqlarının mahiyyətinə ziddir. “Ədalətli araşdırma” prinsipinin əsas məqsədi hər hansı əsər haqqında sərbəst elmi tənqidin, azad elmi araşdırmanın təmin edilməsidir. Ancaq bu cür yaradıcılıq azadlığı ilə müəlliflik hüquqlarının uzlaşdırılmasına ciddi diqqət yetirmək lazımdır.

Normativ-hüquqi aktlarla yanaşı, müəlliflik və informasiya hüquqları üzrə bir sıra fundamental məhkəmə işləri də təzadların həllində yardımçı olur. Belə ki, ingilis hüquq sistemində müəlliflik və informasiya azadlıqlarının ziddiyyətinin həlli üzrə kifayət qədər tanınmış məhkəmə presedentləri mövcuddur. Belə işlər sırasında “Fraser v. Evans” işini misal göstərə bilərik.¹ İşin ümumi xülasəsi budur ki, məşhur ingilis qəzetlərindən biri olan “Sunday Times” şikayətçi tərəfin Yunanıstan hökuməti üçün hazırladığı çox gizli bir məruzəni əldə edə bilmiş və onu çap etməyi planlaşdırmışdır. Gizli informasiyanın qəzet redaksiya tərəfindən əldə olunmasında xəbər tutan şikayətçi tərəf isə materialın geniş ictimaiyyətə çatdırılmasının və çapının qarşısını almaq üçün öz müəlliflik hüquqlarının pozulması üzrə məhkəməyə müraciət etmişdir. Məhkəmə iş üzrə özünəməxsus yanaşma tətbiq edərək, müəlliflik hüquqlarının birmənalı şəkildə pozulması üzrə qərar verməmişdir. Qərar məqalənin işin halları nəzərdən keçirilən dövrdə hələ də çap olunmaması ilə əsaslandırılmışdır. Məhkəmə qeyd etmişdir ki, redaksiyanın hər hansı formada gizli məlumatı əldə etməsi təhlil olunmalı başqa bir məsələdir, lakin faktiki halda başqasının adına olan məlumatın çap edilməsi baş verməyib. Yəni müəllif maraqlarının pozulması üzrə birbaşa sübut yoxdur. Qəzet rəhbərliyi isə öz müdafiəsində qeyd etmişdir ki, onların hazırladığı məqalə mövcud obyektiv faktların müzakirəsinə əsaslanır, ictimai cəhətdən ciddi əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan, qəzetin məqalə çap etməsi müəlliflik hüquqlarının pozulması yox, ictimai maraqlı məsələ üzrə mövqe nümayiş etdirməkdir. Qəzet redaksiyası həm də əlavə etmişdir ki, çap olunacaq məqalə hazırkı vəziyyəti təhlil edir və buna görə də “ədalətli yanaşma” prinsipinə uyğun gəlir. Lakin məhkəmə öz qərarında bu fikirlərə çox

¹ U.K. Fraser v. Evans, 1969, 1 QB 349. <http://swarb.co.uk/fraser-v-evans-ca-1969/>

da diqqət yetirməmiş və qeyd etmişdir ki, əsas çətinlik məhkəmənin hələ çap ediləcək məqalənin işıq üzü görməsinə maneçilik törətməyə hüququnun olmaması ilə bağlıdır. Buna görə də məhkəmə müdafiə tərəfinin ictimai maraqlar naminə informasiyanı bölüşmək kimi izahlarını məsələdən kənar izahat kimi dəyərləndirmişdir.

Fikrimizcə, müəlliflik hüquqları üzrə iddia olunan pozuntu real və obyektiv faktlara əsaslanmalıdır. Bu tip işlərdə ən əsaslı subut müəlliflik hüquqlarının pozulması əsasında ərsəyə gələn maddi əsərdir. Təhlil etdiyimiz bu işdə isə məhkəməyə belə bir əsər, yəni məqalə təqdim edilməmişdir. Ona görə də məhkəmənin müəllif maraqlarının əhatə dairəsini gələcəkdə çap olunacaq (və ya heç olunmayacaq) məqaləyə qədər genişləndirmək istəməməsi başa düşüləndir. Çünki birbaşa sübutların yoxluğuna istinad olmadan müəlliflik hüquqlarının faktiki pozulmasına qərar vermək düzgün deyil. Gizli informasiyanın əldə edilməsi ilə müəlliflik hüquqlarının pozulması eyni məna vermir, obyektiv qiymətləndirməni göstərir. Bu mənada, hakimlər haqlı olaraq “ədalətli yanaşma” prinsipini irəli sürən qəzet tərəfinin işin hallarına uyğun izahat vermədiyini qeyd etmişlər. İşin halları üzrə qərar ifadə azadlığının və ya müəlliflik hüquqlarının qorunmasını düşünərək deyil, şikayətçi tərəfin yetərinə sübut təqdim edə bilməməsi səbəbi ilə bağlı olmuşdur.

Bir neçə il sonra məhkəmənin qərar verdiyi “Hubbard v. Vosper” işi isə sırf müəlliflik iddialarının məhdudlaşmasına və “ədalətli yanaşma” prinsipinin izahına əsaslanmışdır.¹ Bu mənada, “Hubbard v. Vosper” işini ingilis presedent hüququ tarixində yeni pillə, müəlliflik hüquqları və informasiya hüquqlarının qarşılıqlı əlaqəsinə həsr edilən və yenilik gətirən orijinal bir iş hesab edə bilərik. İşin hallarına istinadən, “Church of Scientology” dini təşkilatının rəhbəri olan cənab Ron Hubbard ona aid olan bir hissəsi çap edilmiş və müəyyən hissəsi edilməmiş materialların başqa şəxslər tərəfindən icazəsiz istifadəsinə dair şikayət vermişdir. Şikayətçi tərəf müəllif maraqlarının ciddi surətdə pozulmasını irəli çəkməklə bütün çap işinin dərhal dayandırılmasını tələb etmişlər. Onlar, həmçinin informasiyanın konfidensiallığı və özünəməxsusluğu nöqtəyi-nəzərindən müəllifin məlumatlarla bağlı hüququnun da çap edilmiş materiallar səbəbilə pozulduğunu əlavə etmişlər. Öz müdafiəsində isə cənab Vosper “ədalətli yanaşma” prinsipinə istinad etmiş və cənab Ron Hubbardın

¹ U.K. Hubbard and another v. Vosper and another, 1972, 2 QB 84. <http://uniset.ca/other/cs3/vosper.html>

ona aid işlərin yenidən çap edildiyini fikrini tamamilə rədd etmişdir. Öz müdafiəsində Vosper qeyd etmişdir ki, Hubbarda aid materiallar ancaq tənqid və təhlil məqsədilə istifadə olunmuşdur və deməli, müəlliflik hüquqlarının pozuntusuna aiddiyyəti belə yoxdur. İnformasiyanın konfidensiallığı və özünəməxsusluğu hüququnun pozulması iddiasına isə cənab Vosper ictimai mənafə və maraqların müdafiəsində durması, ictimai maraqların daha böyük əhəmiyyət kəsb etməsi ilə cavab vermişdir. İş üzrə məhkəmənin son qərarı Vosperin xeyrinə olmuşdur. Məhkəmə əsassız şəkildə nitq azadlığına müdaxilə etmək və ifadə azadlığına təzyiq göstərməyin qanunsuz olduğunu ifadə etmişdir. Qərarı qeyd olunmuşdur ki, müəllif hüquqlarını irəli sürməklə kifayət qədər ağılabatan səbəblərə görə “ədalətli yanaşma” prinsipinə istinad edən şəxsin fəaliyyətinə məhdudiyyət qoymaq düzgün deyil. Həmçinin məhkəmə əlavə etmişdir ki, əgər şəxsin ictimai maraqları qorumaq naminə ağılabatan əsasları vardırırsa, informasiyanın konfidensiallıq və özünəməxsusluq xarakterinə bir qədər müdaxilə edilə bilər. Bu səbəblərlə də cənab Vosperin çap işi dayandırılmamış və ona bəraət verilmişdir.

Təhlil edilən məhkəmə işi bağlı qeyd edə bilərik ki, hər bir icazəsiz məlumat çapı halında müəlliflik hüquqlarının pozulmasını iddia etmək düzgün deyil. “Ədalətli yanaşma” prinsipi həm müəlliflik hüquqlarının, həm də informasiya azadlığının qorunmasına xidmət edir. Əsərin tənqidi və onun müxtəlif hissələrinə dair fikirlərin deyilməsi hələ əsərin yenidən icazəsiz çapı demək deyil. Sırf informasiya azadlığının məhdudlaşdırılması və cəmiyyətin məlumat almaq azadlığını azaltmaq səbəbilə müəlliflik hüquqlarının pozulmasını iddia etmək obyektivlikdən uzaqdır. Lakin maraqlı məqam budur ki, Müəlliflik hüququ, Dizayn və Patentlər haqqında Akta edilən son əlavələr ancaq materialın ictimaiyyətə açıq olduğu zaman “ədalətli yanaşma” prinsipindən danışmağın mümkünlüyünü təsbit edir. Çap edilməmiş və ya çapda olan yazılar hələ ictimai açıq olmadığına görə onların “ədalətli yanaşma”-ya əsaslanması qanundan kənar qalır.¹ Güman edə bilərik ki, bu əlavə də müəllif maraqlarının daha geniş müdafiə edilməsini ehtiva edir. Belə ki, KİV rəhbərlərinin mübahisəli ola biləcək materialı çap edib-etməmə riski onların öz üzərinə qoyulur ki, belə hal KİV rəhbərlərini məlumatların mənbələrini yoxlamağa, müəlliflik hüquqlarına

¹ U.K. Copyright, Designs and Patents Act 1988.

<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1988/48/section/30> – 30-cu bölməyə edilən son əlavəyə əsasən, materialın ancaq ictimaiyyətə açıq olduğu təqdirdə “ədalətli yanaşma” prinsipinə istinad etmək mümkündür.

ciddi əməl etməyə, ictimai maraqlı məsələlərin əhatə dairəsini dəqiq müəyyən etməyə məcbur edir.

“Ədalətli yanaşma”, müəlliflik hüquqları və informasiyanın konfidensiallığı məsələləri “Lions v. Evans” işində də diqqət mərkəzində yer alan problemlərdən olmuşdur.¹ Bu işdə hakimlər obyektiv olaraq informasiyanın konfidensiallığı ilə müqayisədə ictimai mənafe və informasiya azadlığının cəmiyyət üçün daha böyük vacibliyətini vurğulamışlar. İş üzrə şikayətçi tərəf qismində “Lion Laboratories” şirkəti çıxış etmiş, müdafiə tərəfi isə həmin şirkətin 2 işçisi və “Daily Telegraph” qəzeti olmuşdur. İşin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, adı çəkilən şirkət sifariş əsasında nəfəs yoxlama aparatları (içkili şəxslərin yoxlanışı üçün) istehsal etmiş və bu qurğular içkili sürücülərin aşkara çıxarılması üzrə polis reydlərində, yol patrulu yoxlamalarında geniş formada istifadə edilmişdir. Reydlər nəticəsində xeyli insan içki miqdarının icazə verilən faizindən çox olması səbəbilə müxtəlif inzibati cəzalara və azmüddətli həbsə məruz qalmışlar. Bir neçə bu tip hadisədən sonra isə şirkətin 2 işçisi həmin nəfəs yoxlama aparatlarının tam düzgün işləməməsi və texniki işində şübhə doğuran məqamları özündə əks etdirən gizli hesabat sənədləri əldə etmişlər. İşçilər bu məruzə və nəticələri “Daily Telegraph” qəzetinin redaksiyasına ötürmüşlər. Nəticə etibarilə, nəfəs yoxlama aparatlarının düzgün işləməməsi və nöqsanlara yol verməsi ilə bağlı hesabat-məruzələrin ictimailəşməsi əvvəllər həmin aparatların “yardımı” ilə cəzalara məruz qalan şəxslərin qanunsuzluğa düşər olmasını təsdiqləmiş, geniş etirazlara səbəb olmuşdur. İş üzrə iddiaçı tərəf olan şirkət rəhbərliyi şirkətin həmin aparatların hazırlanması qaydası üzərində müstəsna müəllif hüquqlarının olmasını, şirkətə dair informasiyanın gizli qalmalı olduğunu və məlumatların konfidensiallığının pozulmasını iddia etmişdir. Şirkət, həmçinin tələb etmişdir ki, ona aid olan informasiya icazəsiz olaraq ictimailəşdiyinə görə qəzetin bu məlumatları çap etməsi dərhal dayandırılmalıdır. İnformasiya konfidensiallığı və əqli mülkiyyət hüquqlarını nəzərdən keçirən məhkəmə isə bu tip məlumatın gizli saxlanmasını ictimai cəhətdən qanunsuz hesab etmişdir. Məhkəmə öz qərarında ədalətlə yanaşaraq, ictimai mənafenin qorunması üzrə kifayət qədər sübutun olmasına əsaslanıb şirkətin qeyd olunan 2 işçisinin və qəzet redaksiyasının davranışını tam qanuni hesab etmişdir. Məhkəmə qəzet redaksiya tərəfindən əldə olunan

¹ U.K. Lions Laboratories v. Evans, 1985, QB 526, CA. <http://swarb.co.uk/lion-laboratories-ltd-v-evans-ca-1985/>

informasiyanın gizlilik xarakterini tanımış, bu məlumatın qanunsuz fəaliyyət nəticəsində əldə olunmasını təsdiqləmişdir, lakin yenə də cəmiyyətin bu problem barədə vaxtında xəbərdar olmasını daha vacib sayaraq nəşri dayandırmamışdır. Məhkəmə müdafiə tərəfinin irəli sürdüyü “ədalətli yanaşma” prinsipinə dair də mövqeyini bildirmişdir. O, qeyd etmişdir ki, “ədalətli yanaşma” məsələsi bu işdə məhkəmə tərəfindən əsaslandırıcı faktor kimi baxıla bilməz, çünki məsələ əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunmasından daha geniş məzmunla malikdir. Şikayət üzrə məsələnin əsas məğzi faktiki sənədlərin çapının jurnalist işinin bir hissəsi olmasıdır və təkcə müəlliflik hüquqları ilə qorunan informasiyanın qəzet tərəfindən nəşr edilməsi deyil. Əsas faktor qəzet nəşriyyatı tərəfindən ictimaiyyətə vacib məlumatların faktiki çatdırılmasıdır.

“Ədalətli yanaşma” prinsipi qeyd olunan işdə ətraflı nəzərdən keçirilməsə də, fikrimizcə, bu prinsipin də məhkəmənin qərarına təsiri vardır. Belə ki, “ədalətli yanaşma” prinsipindən də çıxış etsək, şirkətin əqli mülkiyyətində olan məlumatın cəmiyyətə çatdırılmasını düzgün hesab edə bilərik. Çünki hər hansı şirkətin ona məxsus olan informasiyanın konfidensiallığının təmin edilməsindən daha çox cəmiyyətin mövcud faktlar və hallar haqqında məlumat almaq hüququ vacibdir. Əks təqdirdə, şirkətlər tərəfindən cəmiyyətə təqdim edilən istehlak, qida, texniki və s. əmtəələrin ziyanlı tərəfləri haqqında məlumat almaq mümkünsüz olardı. Lakin heç də elə düşünmək lazım deyil ki, “ədalətli yanaşma” prinsipi sırf müəlliflik hüquqlarının məhdudlaşdırılması üçün nəzərdə tutulmuşdur. Nümunə kimi nisbətən daha yeni tarixə aid olan “Hyde Park Residence Ltd v. Yelland” işini təhlil etmək olar.¹ İş üzrə şikayətin səbəbi “Sun” qəzeti tərəfindən ingilis şahzadəsi xanım Diana və cənab Dodi Fayedin şəkillərinin çap edilməsi ilə bağlı olmuşdur. Şəkillər xanım Diana və cənab Dodi Fayedin Vindsor qəsriində video-müşahidə qurğusunun lentindən alınmışdı və “Sun” qəzeti qeyd olunan 2 şəxsin evlilik planı qurması xəbərləri fonunda bu şəkilləri dərc etmişdi. Məhkəmədə qəzet tərəfi bu fəaliyyətini mövcud hadisələrin və vəziyyətin cəmiyyətə çatdırılması, bu şəkillərə olan ictimai marağın ödənməsi kimi izah etmişdi. Müdafiə tərəfi, həmçinin müəlliflik maraqları ilə müqayisədə ictimai mənafenin daha üstün olduğunu qeyd etmişdi. Hakimlərin göstərilən bu müdafiə taktikasına reaksiyası isə mənfi

¹ U.K. Hyde Park Residence Ltd v. Yelland, 2001, Ch 143. <http://swarb.co.uk/hyde-park-residence-ltd-v-yelland-news-group-newspapers-ltd-news-international-ltd-murrell-ca-10-feb-2000/>

olmuşdur. Məhkəmə özünün mənfi münasibətini müəlliflik hüquqları ilə ictimai mənafə arasında əlaqəyə kifayət qədər aydınlıq gətirən bir neçə meyarla əsaslandırmışdır. Məhkəmənin şərhinə görə, 3 halda müəlliflik hüquqları ilə müqayisədə ictimai marağı üstün tutmaq mümkündür:

a) əgər məlumat əxlaqsız, qalmaqal xarakteri daşıyarsa və ailə həyatı ideyalarına ziddirsə;

b) ictimai həyata ziyan vurursa, ictimai asayişə və ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə mane olursa;

c) II bənddə göstərilən əməlləri həyata keçirməyə həvəsləndirirsə və təşviq edirsə.

Məhkəmə belə hesab etmişdir ki, şahzadə xanım və adı çəkilən şəxslə bağlı cəmiyyətin marağını ödəmək üçün şəkillərin icazəsiz çapına ehtiyac olmamışdır. Hər iki şəxs hətta vəfat etdikdən uzun müddət sonra belə ictimai diqqət mərkəzində olmuşlar. Bu cəhətdən qəzetin ictimai maraqlı məlumatı cəmiyyətə çatdırmaq kimi bir sərbəstliyi vardır. Lakin bu azadlıq vəfat etmiş iki şəxsə dair şəkilləri qanunsuz şəkildə əldə edib geniş formada məqalə yazaraq cəmiyyətə onların evlənəcəyi məsələsinə haqq qazandıracaq şəkildə təqdim etmək demək deyil. Ona görə də “ədalətli yanaşma” prinsipinə arxalanmaq bu iş üzrə qəzetin davranışına haqq qazandıra bilməz. Digər tərəfdən, məhkəmə müəlliflik hüquqlarının pozulması halına qarşı ictimai mənafenin müdafiəsi faktının yetərincə mövcud olmadığını irəli sürmüşdür və bu zaman yuxarıda sadalanan 3 bəndə müraciət etmişdir. Bununla bağlı məhkəmə qeyd etmişdir ki, hər iki şəxsin evlənmək planları haqqında xəbər yazmaq üçün mərhumlara aid videoyazıdan xeyli miqdarda şəkil alıb çap etmək ictimai mənafə konsepsiyasının həddini aşır.

Təxminən eyni nəticə “Imutran Ltd v. Uncaged Campaigns Ltd” işində də özünü göstərmişdir.¹ İşin hallarında qeyd olunur ki, “Imutran Ltd” şirkəti heyvan orqanlarının insan bədəninə köçürülməsi üzrə təcrübələr həyata keçirmiş və bu sahədə tədqiqatlar aparmışdır. “Uncaged Campaigns Ltd” qurumu isə heyvanların qorunması və heyvan hüquqlarının müdafiəsi ilə məşğul olmuşdur. Birinci şirkətin apardığı təcrübələr və tədqiqatlar haqqında məlumatlar qanunsuz yolla “Uncaged Campaigns Ltd” qurumu tərəfindən əldə edildikdən sonra çapa verilmiş, “Imutran Ltd” şirkətinin heyvanlara lüzumsuz əziyyət

¹ U.K. Imutran Ltd v. Uncaged Campaigns Ltd & Anor [2001], EWHC Ch 31 (11th January, 2001) 2 All ER 385. <http://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Ch/2001/31.html>

verməsi və heyvanları dəhşətli təcrübə obyektlərinə çevirməsi haqqında tənqidlər edilmişdir. “Imutran Ltd” şirkəti ona dair məlumatların şirkətin müəlliflik hüquqları və informasiyanın gizlilik hüquqları ilə qorunduğunu iddia etmiş və məlumatların əldə edilməsini qanunsuz hesab etmişdir. Məhkəmədə “Uncaged Campaigns Ltd” qurumu heyvanlar üzərində aparılan təcrübələr haqqında cəmiyyətə məlumat verilməsinin ictimai faydalı olduğunu, cəmiyyətin təcrübə apararı şirkət haqqında həqiqəti bilməyə hüququ olduğunu qeyd etmişdir. Lakin məhkəmənin son qərarı “Imutran Ltd” şirkətinin xeyrinə olmuşdur. Məhkəmə qərarını belə əsaslandırmışdır ki, şirkətin heyvanlar üzərində tədqiqat və təcrübə aparması hökumət tərəfindən verilən müvafiq lisenziyaya uyğun həyata keçirilmiş, şirkətin fəaliyyəti inspeksiyanın yoxlama və nəzarəti altında olmuşdur. Bu səbəbdən məhkəmə heyvan hüquqlarını qorumaq üçün şirkətin gizli fayllarında olan informasiyanı əldə edib müəlliflik hüquqlarını pozmanın “ədalətli yanaşma” prinsipinə uyğunluğunu rədd etmişdir.

İnformasiyanın konfidensiallığı kontekstində müəlliflik hüquqlarının qorunması bir sıra digər məhkəmə işlərində də əsas rolunu oynamışdır. Belə işlərdən daha çox müzakir edilən “Ashdown v. Telegraph Group Ltd” işi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.¹ Bu iş üzrə şikayətçi tərəf qismində liberal partiyanın rəhbərlərindən biri çıxış etmişdir. O, öz şikayətində qeyd etmişdir ki, onun şəxsi gündəliyində gizli görüşmələri ilə bağlı aparılan qeydlər qanunsuz yolla başqaları tərəfindən əldə edilmiş, bu informasiya əsasında geniş məqalələr onun şəxsi icazəsi olmadan dərc edilmişdir. Şikayətçi bu səbəbdən ona məxsus olan informasiyanın konfidensiallığı və müəlliflik hüquqlarının pozulmasını iddia etmişdir. Siyasi fəalın şəxsi gündəliyində olan informasiyanı geniş oxucu kütlələrinə çatdıran “The Sunday Telegraph” qəzeti isə öz müdafiəsində qeyd etmişdir ki, gündəlikdə olan informasiya onlara ötürülmüşdür və məqalələr ictimai maraqların təminatı naminə çap edilmişdir. Şikayətçi tərəf son olaraq ona dəyən zərər və maddi ziyanın ödənilməsini tələb etmişdir. Qəzet rəsmiləri isə buna cavab olaraq informasiyasının “ədalətli yanaşma” şərtinə uyğun olaraq istifadə edildiyini önə çəkmişlər və bu prinsipi AİHK-ın 10-cu maddəsinin tələbləri ilə əlaqələndirmiş, məqalə çapında tənqid və təhlil məqsədlərinin olduğunu demişlər. İşə baxan birinci instansiya məhkəməsi AİHK-ın 10-cu maddəsinə uyğun olaraq qurulan müdafiəni əsassız hesab edərək qeyd etmişdir

¹ U.K., Ashdown v. Telegraph Group Ltd, [2001] EWCA (Civ) 1142; [2002] 149, CA <http://www.bailii.org/cgi-bin/markup.cgi?doc=/ew/cases/EWCA/Civ/2001/1142.html>

ki, 10-cu maddənin müddəalarını irəli sürərək müəlliflik hüquqlarını informasiya hüquqları üçün qanunsuz məhdudiyət kimi qələmə vermək düzgün deyil. Bu səbəbdən, iş müəlliflik hüquqlarının xeyrinə həll edilmişdir. Şikayətçi tərəf də öz niyyətinin informasiya axımının sərbəstliyinə maneə törətmək yox, sırf ona aid olan məsələlərin hamı üçün açıq olmasından narahat olması kimi qeyd etmişdir. Apellyasiya Məhkəməsi də iş üzrə bu fikirləri əsas götürərək belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, Konvensiyanın 10-cu maddəsinin tətbiqi ancaq o vaxt uğurlu ola bilər ki, informasiya hüquqları ictimai maraqları müəlliflik hüquqlarının ziddinə olaraq müdafiə etsin. Konkret halda isə qəzetin ictimai maraqları müdafiə etdiyini deməsi əsassızdır. Bununla belə, məhkəmə informasiya hüquqları ilə müəllif maraqlarının ziddiyyətini qəbul etmiş və təsbit etmişdir ki, müəlliflik sənət işinin sahibindən başqa bir şəxsin həmin işlə bağlı məlumat ifadə etməsinin qarşısını alır.¹

Yuxarıda araşdırdığımız məhkəmə işləri və qanunvericilik normaları onu deməyə əsas verir ki, ingilis milli məhkəmələri müəlliflik hüquqları ilə informasiya sərbəstliyi arasında mübahisəli məqamları konkret işin hallarına əsasən təyin edir. Eyni fikri Avropa regional məhkəmələrinə də aid edə bilərik. Əlbəttə ki, bir sıra hallarda ingilis məhkəmələri tərəfindən qəzetin ictimai mənafevləri qoruması ideyasının əsassız sayılması bir qədər mübahisəlidir və suallar doğura bilər. Çünki ictimai-siyasi şəxslərin həyatı və onların görüşmələri daim diqqət mərkəzində olan məsələlərdəndir. Lakin ingilis presedent hüququnda anqlosakson hüquq sisteminə aid bir sıra innovativ ideyalar da ehtiva edilir. Belə konsepsiyalardan biri şəxsin müəlliflik hüquqları, informasiya konfidensiallığı və şəxsi toxunulmazlıq hüquqlarının vəhdətdə nəzərdən keçirilməsidir. Məhkəmə prosesi zamanı iddiaçının müəlliflik hüquqlarını sırf şəxsi və özəl həyat aspektindən qorumağa cəhd etməsi düzgün bir addımdır. Çünki insan hüquqları üzrə həm universal, həm regional mexanizmlər şəxsi həyata dair məlumatın ictimailəşməsinə kifayət qədər həssasdırlar. Biz həm BMT, həm Aİ və Avropa Şurası sənədlərində şəxsi və ailə həyatının toxunulmazlığı ilə olduqca geniş tərkibdə maddələr tapa bilərik. Bundan əlavə, nəzərdən keçirdiyimiz məhkəmə işlərində qəzetlərin bu cür məlumatlardan istifadəsi daha çox kommersiya maraqları və reyting qazanmaq məqsədinə xidmət edir. Başqa sözlə, KİV rəhbərləri media azadlığı prinsiplərinə daha çox gəlir əldə

¹ U.K. Ashdown v. Telegraph Group Ltd [2001] EWCA Civ 1142 (18 July, 2001), par. 30.
<http://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Civ/2001/1142.html>

etmək nöqtəyi-nəzərindən yanaşırlar. Bu isə özü-özlüyündə məhkəmədə onların müdafiə mövqeyini zəiflətməmiş olur. Çünki kommersiya maraqları cəmiyyəti məlumatlandırma kimi mənəvi dəyərlərlə tam üst-üstə düşür. Bu mənada, bir sıra tədqiqatçılar ictimai mənafeələrin qorunmasına daha yaxşı nail olmaq üçün media və ifadə azadlığının əhatə dairəsinin süni genişləndirilməsinin düzgün olmadığını qeyd edirlər.¹

Böyük Britaniyanın məhkəmə təcrübəsini Azərbaycan Respublikasının hüquqi tənzimləməsi ilə müqayisəli təhlil etsək, müəlliflik hüququ ilə bağlı qanunvericilik aktlarında ictimai maraqlara xidmət edən yayımlanma məsələsinə toxunulmur. Lakin “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” 7 dekabr 1999-cu il tarixli AR Qanununda kütləvi informasiya azadlığından sui-istifadənin yolverilməzliyi nəzərdə tutulmuşdur: “Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə qorunan sirləri, habelə yayılması qadağan edilən digər informasiyanı yaymaq, mövcud konstitusiyalı dövlət quruluşunu zorakılıqla çevirmək, dövlətin bütövlüyünə qəsd etmək, müharibəni, zorakılığı və qəddarlığı, milli, irqi, sosial ədaləti, yaxud dözülməzliyi təbliğ etmək, mötəbər mənbə adı altında vətəndaşların şərəf və ləyaqətini alçaldan şayiələr, yalan və qərəzli yazılar, pornoqrafik materiallar çap etdirmək, böhtan atmaq, yaxud digər qanunazidd əməllər törətmək məqsədi ilə kütləvi informasiya vasitələrindən istifadə olunmasına yol verilmir.” (maddə 10).

Eyni zamanda, Qanunun 10-1-ci maddəsi gizli audio və video yazılardan, kino və foto çəkilişindən istifadə etməyə və ya hazırlanmış məlumat və materialları yaymağa yalnız aşağıdakı hallarda icazə verir:

1) şəxsin və vətəndaşın bu barədə yazılı razılığı varsa, habelə kənar şəxsin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə müəyyən edilmiş hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün zəruri tədbirlər görülmüşdürsə;

2) məhkəmənin qərarı ilə nümayiş etdirilsə.

Bu maddənin tələblərini pozaraq gizli audio-video yazılardan, kino-foto çəkilişindən istifadə olunması və onun yayılması Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun şəkildə məsuliyyətə səbəb olur.

¹ Balganes S., Copyright and free expression: Analyzing the convergence of conflicting normative frameworks. Chicago- Kent Journal of Intellectual Property, 2004, p. 86.
<https://scholarship.kentlaw.iit.edu/ckjip/vol4/iss1/2>

3.4. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququ və Avropa dövlətlərinin milli məhkəmə təcrübəsi

Avropa hüquq təcrübəsində müəlliflik hüquqları ilə informasiya hüquqlarının qarşılıqlı əlaqəsi yalnız qanunvericilik aktları ilə tənzimlənmişdir. Bu iki qrup hüquqlar arasında meydana gələ biləcək nəzəri ziddiyyətlərin həlli məsələsi ilə həm də beynəlxalq məhkəmələr məşğul olur. Başqa sözlə, müəlliflik hüquqları ilə informasiya sahəsindəki digər insan hüquqlarının konkret hallar üzrə qarşılaşdırılması və onların tətbiq edilmə meyarları üzrə kifayət qədər beynəlxalq məhkəmə presedentləri mövcuddur.

Müəlliflik hüquqları ilə informasiya hüquqlarının uzlaşdırılması üzrə Avropa beynəlxalq məhkəmələrinin təcrübəsi bir sıra xüsusi cəhətləri ilə digər presedentlərdən seçilir. Birincisi, Avropa regional məhkəmələrinin təcrübəsində tək-cə müəlliflik hüquqları ilə informasiya hüquqları yox, həm də bu hüquqlarla əlaqədar şəxsi məlumatların konfidensiallığı hüququ, ifadə azadlığı hüququ, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ və s. mövcuddur. Digər spesifik cəhət isə odur ki, Avropa beynəlxalq məhkəmələri müəlliflik hüquqlarını həm mülkiyyətin ayrıca növü olan əqli mülkiyyətin tərkib hissəsi kimi, həm də müəllifi əsərlə bağlayan informasiya xarakterli hüquq kimi nəzərdən keçirirlər.

Müəlliflik hüquqlarının məhkəmələr tərəfindən bu cür ikili xarakterdə nəzərdən keçirilməsi ilə bağlı olaraq hüquq ədəbiyyatında müxtəlif mövqelərə rast gəlmək mümkündür. Bir sıra müəlliflər müəlliflik hüquqlarının ziddiyyətli xarakterə malik olmasını, ifadə azadlığı və informasiya hüquqlarının əhatə dairəsindən kənarında özünəməxsus yer tutduğunu qeyd edirlər.¹ Lakin təklif edilən bu fikirlə tam razılaşmaq düzgün deyil. Əlbəttə, müəlliflik hüquqlarının xüsusi xarakteri onu ifadə azadlığı və informasiya hüquqlarından uzaqlaşdırır və ümumi insan hüquqları sistemində özünəməxsus yer verir. Bununla belə, müəlliflik hüquqları ilə informasiya hüquqları iki fərqli konsepsiyanın kəskin ziddiyyəti kimi nəzərdən keçirilməli deyil. Müəlliflik hüquqları da informasiya dövrüyəsində istifadə olunan hüquqlardır və tərkibində informasiya elementi vardır. Bundan başqa, müəlliflik hüquqları öz tarixi inkişafı cəhətdən cəmiyyətə yeni informasiyaların çatdırılması ilə bağlı olmuşdur. Müasir dövrümüzdə də müəlliflik hüququ dedikdə, tək əqli mülkiyyət hüququnu yox, həm də

¹ Birnhack M. Acknowledging Conflict between Copyright Law and Freedom of Expression under the Human Rights Act // Entertainment Law Review, 2003, Vol.4, pp. 29-31

müəllifin öz yaradıcılığı ilə ifadə etdiyi əsəri – müəllifin çatdırdığı informasiyanı başa düşməliyik. Bu mənada, müəlliflik hüquqları ilə informasiya hüquqlarının ziddiyyəti qeyri-adi xarakter daşımır, sadəcə olaraq diqqətli yanaşma və uzlaşdırma metodikası tələb edir.

Beynəlxalq səviyyədə BMT və digər təşkilatların insan hüquqları mexanizmləri müəlliflik hüquqları ilə informasiya sahəsindəki digər hüquqların əlaqəsinə və təhlilinə geniş yer ayırmamışlar. Avropa regionunda isə müəlliflik hüquqları və onun digər insan hüquqları normalarına uyğunluğu məsələsi Aİ-nin Avropa Ədalət Məhkəməsindən daha çox İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi tərəfindən təhlil edilmişdir. Avropa Şurasının keçmiş İnsan Hüquqları Komissiyası (sonrakı İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi) bir sıra hallarda müəlliflik hüquqları üzrə məhkəmə işlərinə baxmışdır. Hazırkı İHAM-ın müəlliflik hüquqları ilə bağlı yanaşmasının əsasını məhz bu Komissiya qoymuşdur. Hətta 1 noyabr 1998-ci ilə kimi İHAM-a göndərilən şikayətlərin məhkəmə baxışına qəbul edilməsi məsələsinə Komissiya qərar vermişdir. Qeyd olunan tarixdən sonrakı müddətdə isə Komissiya bir qurum kimi İHAM-a birləşdirilmişdir.

Müəlliflik hüquqları üzrə İnsan Hüquqları Komissiyası tərəfindən həll edilən işlərdən biri Niderlandda ictimai radio və televiziya üzrə dövlət qurumu tərəfindən hazırlanan yayım proqramları ilə bağlı olmuşdur.¹ Məhkəmə işi üzrə şikayətçi tərəf qismində mərkəzi ofisi Amsterdamda yerləşən nəşriyyat mərkəzi, müdafiə tərəfi qismində isə Niderland Yayım Fondu (NOS) çıxış etmişdir. İşin hallarına əsasən, Niderland Yayım Fondu qeyri-dövlət xarakterli hüquqi şəxs olub, televiziya və radio yayım məkanında əlaqələndirici-nəzarət mexanizmi rolunu oynayır. O, öz tərkibində bir neçə özəl televiziya və radio şirkətlərini birləşdirir və onların fəaliyyətini uzlaşdırır. Fondun əsas funksiyalarından biri tərkibində olan özəl təşkilatların öz fəaliyyətləri üçün hazırladıkları yayım cədvəllərini və proqramları nəzərdən keçirmək, onlara düzəliş və təkliflər vermək, son versiya cədvəl və proqramları əvvəlcədən razılaşdırılmış mətbuat orqanlarında çap etdirməkdən ibarətdir. Gündəlik və həftəlik proqramları çap etmək icazəsi bütün mətbuat orqanlarına verilməmişdir və bu hüquqa konkret qəzet nəşriyyatları malikdir. Şikayətçi tərəf isə belə hüququn ancaq

¹ De Geïllustreerde Pers N.V. v. The Netherlands, European Commission of Human Rights 6 July 1976, European Commission of Human Rights Decisions & Reports 1976 (Volume 8), 5; cf. KPN/Kapitol, President District Court Dordrecht 8 September 1998

öncədən razılaşdırılmış bir qrup qəzetə verilməsindən narazıdır. Onun fikrincə, proqram və yayım cədvəlləri Niderland Yayım Fondunun (NOS) özəl əqli mülkiyyəti deyil, cəmiyyətə çatdırılmalı olan ümumi məlumatdır. Bu səbəbdən, şikayətçi tərəfin mövqeyinə görə, son versiya proqramların hansı qəzetlərdə çap edilməsini Niderland Yayım Fondu təyin etməli deyil və bu hüquq bütün digər nəşriyyatlara da verilməlidir. İşin hallarında da göstəriləndiyi kimi, şikayətçi tərəf, ilk öncə Niderland Yayım Fonduna müvafiq icazəni almaq üçün müraciət etmişdir. Fond bu müraciəti rədd etdikdən sonra müəlliflik hüquqlarının və cəmiyyətin informasiya azadlığının pozulduğunu iddia edən şikayətçi tərəf yerli məhkəmə instansiyalarına üz tutmuşdur. Niderland məhkəmələri şikayətçi tərəfin iddiasını əsassız hesab etmiş və müəlliflik hüquqlarının qorunmasına dair milli qanunvericiliyə əsaslanaraq Fondun tam qanunauyğun davrandığı qənaətinə gəlmişdir. Niderland milli məhkəmələrinin qərarları ilə razılaşmayan şikayətçi şirkət işi Avropa İnsan Hüquqları Komissiyası qarşısına çıxarmışdır. Lakin Komissiya da son qərarını Niderland Yayım Fondunun xeyrinə vermişdir. Komissiya öz qərarını bu cür əsaslandırmışdır ki:

a) Şikayətçi tərəfin iddia etdiyi kimi cəmiyyətin informasiya azadlığının pozulması elementləri Niderland Yayım Fondunun fəaliyyətində aşkar edilməmişdir. Fond son versiya yayım proqramlarının çap icazəsini konkret nəşriyyat qurumlarına verərkən, cəmiyyətin informasiyadan məhrum edilməsi məqsədini güdməmişdir. Əksinə, bir yox, bir neçə nəşriyyat qurumuna bu haqqı verərək, cəmiyyətin daha geniş formada məlumatlandırılmasını istəmişdir;

b) Fond şikayətçi tərəfə son versiya proqramları çap etmək hüququnu vermədiyi zaman müəllif hüquqları çərçivəsində çap hüququ verdiyi digər nəşriyyat qurumları ilə bağlı maddi maraqlarını güdmüşdür. Belə ki, çap hüququnun verilməsi müəyyən gəlir müqabilində və müqavilə əsasında Fond tərəfindən təqdim edilmişdir. Şikayətçi tərəf isə bu cür müqavilə bağlamaq, proqramların çapından əldə olunan gəlirin bölünməsi haqqında razılığa gəlmək yerinə, Fondu informasiya azadlıqlarını, müəlliflik hüquqlarını pozmaqda günahlandırmışdır. Halbuki Fond informasiya döviyyəsi ilə bağlı normaları pozmamışdır, sadəcə olaraq öz əqli mülkiyyətində olan materialın çap edilməsinə icazə verərkən maddi aspektləri nəzərə almışdır.

Bununla belə, Komissiyanın qərarı birmənalı qəbul edilməyərək xeyli tənqiddə səbəb olmuşdur. Bu iş üzrə təhlil aparan bir sıra mütəxəssislər cəmiyyətin informasiya almaq hüququnun daha üstün tutulmalı olduğunu

vurğulamışlar.¹ Müzakirə etdiyimiz işin hallarına nəzər yetirsək, televiziya və radio verilişlərin proqramının bütün hallarda cəmiyyətə çatdırılmalı olması fikri ilə razılaşa bilərik. Lakin bu proqramların çap edilməsi hüququnun hər hansı bir nəşriyyata və ya şəxsə verilməsi isə hələ cəmiyyətin informasiya hüquqlarının pozulması hesab olunmur. Fikrimizcə, burada şikayətçi tərəfin əsas məqsədi ictimai informasiya azadlığı deyil, nəşr etmək hüququnu qazanmaq olmuşdur. Mütəxəssislərdən E.Rodrigesin fikrincə, informasiya hüquqları cəmiyyəti yeni məsələlər üzrə fikir yürütməyə həvəsləndirdiyi üçün müəllif hüquqlarının informasiya hüquqlarından tam üstünlüyünü iddia etmək düzgün deyildir.² Belə düşünürük ki, qeyd edilən fikir təhlil etdiyimiz məhkəmə işi üçün də keçərlidir. Cəmiyyətin bütün hallarda radio və televiziya verilişləri proqramını əldə etmək, bu haqda informasiya almaq hüququ vardır. Niderland Yayım Fondu isə cəmiyyətə ötürüləcək bu informasiyanı dayandırmamışdır, sadəcə olaraq müəyyən istiqamətə yönəlmişdir.

AİHK-ın 10-cu maddəsinin 2-ci hissəsi ifadə azadlığının, yəni bilavasitə şəkildə informasiya hüquqlarının demokratik cəmiyyətdə ehtiyac duyula biləcək, həmçinin digərlərinin hüquqlarını təmin etmək məqsədi ilə müəyyən şərtliliklərə, məhdudiyətlərə məruz qalma ehtimalını təsbit edir. İnsan hüquqları üzrə mütəxəssislərdən bəziləri iddia edir ki, demokratik cəmiyyət adı ilə informasiya sərbəstliyinin məhdudlaşdırılmasının təsbit edilməsi, əslində İHAM-a meydana gələ biləcək gözlənilməz hallarda (məsələn, müəlliflik maraqları ilə toqquşanda) bu hüququ məhdudlaşdırmaq imkanı verir.³ Bəzi məhkəmə işlərində müəlliflik hüquqlarının qorunması əsasında informasiya axımının müəyyən demokratik səbəblər adı ilə məhdudlaşdırılmasının şahidi ola bilərik.⁴ Üstəlik, Məhkəmənin özü də qeyd edir ki, milli məhkəmələrin fikrinə görə, “uyğun və kifayətedici tərzdə olan” əsaslarla ifadə azadlığının məhdudlaşdırılmasını obyektiv hüquqlilik kimi qəbul etmək olar.⁵ Bütün bu

¹ Bernt P. Hugenholtz, *Copyright and Freedom of expression in Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2000, p. 12-13

² Rodrigues E.B. *The General Exception Clauses of the TRIPS Agreement: Promoting Sustainable Development*. New York: CUP, 2012, p. 243

³ Hugenholtz B. P. *Copyright and Freedom of expression in Europe*, (Chapter in: “Expanding the Boundaries of Intellectual Property: Innovation Policy for the Knowledge Society”, R.C. Dreyfuss, H. First and D. L. Zimmerman (eds.). OUP, 2001 p. 349

⁴ ECtHR. *Groppera case*, 28 March 1990. <http://www.legal-tools.org/en/doc/5e4913/>

⁵ ECtHR, *Handyside case*, 7 December 1976, Publications of the ECHR, Series A 24. <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/handyside-v-uk/>

fikirlər bizə onu deməyə əsas verir ki, İHAM öz yanaşması ilə sərbəst fikir və ifadə azadlığı üzərində məhdudiyətlər tətbiq etmək üçün kifayət qədər şərait qurmuşdur. Belə bir mötəbər qurumun bu cür fəaliyyəti əqli mülkiyyət normalarının yeni qloballaşma dövründə daha çox tətbiq ediləcəyini görməyə imkan yaradır. Digər tərəfdən, ÜTT də TRİPS Sazişi vasitəsi ilə üzv dövlətlərin hüquqi harmonizasiyasını zəruri edir.

İHAM açıq şəkildə bəyan edir ki, kommersiya xarakterli informasiya siyasi nitq azadlığından daha zəif şəkildə qorunur.¹ Bununla belə, 10-cu maddənin qorunması altında sadalanan bəzi subyektiv hüquqlar vardır ki, onlar müəlliflik hüquqlarına dair məhkəmə işlərinə də daxildir.² Deməli, informasiya hüquqlarına dair məhkəmə işləri ilə müəlliflik hüquqlarına dair məhkəmə işlərinin ortaq cəhətlərini tapmaq mümkündür. Hər bir fikrin və mülahizənin müəllifi və ya ifadəedicisi olduğu kimi, yaradıcılıq nümunələrini də yaradan şəxslər vardır və onlar bu işlərin müəllifi kimi qəbul olunurlar. Başqa sözlə, yaradıcılıq, elm, tədqiqat və incəsənət nümunələrini fikir ifadəsinin bir forması kimi qəbul edərək, onu ərsəyə gətirən şəxslərin özünəməxsus formada öz ideyalarını ifadə etdiyini deyə bilərik. Buna həm də mənəvi təsəvvürün və ya baxışın öz maddi formasını tapması kimi də baxmaq olar. Digər tərəfdən, insan hüquqlarının fəlsəfi əsaslarını rəhbər tutaraq hər hansı şəxsin öz fikrini necə ifadə etməsinə müdaxilə etmək (istər yazılı, istər şifahi, istər rəsm formasında və s.) qanunsuz sayılır. Bu baxımdan, hər bir fikir ifadəsi və ya ideyanın səsləndirilməsi, yazılması, çəkilməsi və s. onun yaradan şəxsə müəllif hüquqları verir.

İHAM tərəfindən müəlliflik hüquqları ilə informasiya hüquqlarının əlaqəsi müxtəlif aspektlərdən araşdırılmışdır. Bu mənada xüsusi maraq doğuran işlərdən biri olan “Ashby və Digərləri Fransaya qarşı” işi üzrə qərarda qeyd olunmuşdur ki, müəlliflik hüquqları ilə qorunan əsərlərdən istifadənin pozuntu olduğunu iddia edərək şəxsin ittiham edilməsi ifadə azadlığının qorunmasına zidd gəlir.³ Bununla belə, qeyd olunan işdə Məhkəmənin birmənalı olaraq

¹ Hugenholtz B. P. Copyright and Freedom of expression in Europe, (Chapter in: “Expanding the Boundaries of Intellectual Property: Innovation Policy for the Knowledge Society”, R.C. Dreyfuss, H. First and D. L. Zimmerman (eds.). OUP, 2001 pp. 347-348

² ECtHR, Chappell case, 24 February 1989, Publications of the ECHR, Series A 152A. http://www.hrcr.org/safrica/privacy/chappel_uk.html

³ Ashby Donald and Others v. France. 36769/08, Council of Europe: European Court of Human Rights, 2013. <https://swarb.co.uk/ashby-donald-and-others-v-france-echr-10-jan-2013/>

informasiya hüquqlarını əsas götürməsinə demək də düzgün deyildir. Çünki Məhkəmə öz qərarında müəlliflik hüquqlarının 10-cu maddəyə toxunduğunu və ifadə azadlığı üçün məhdudiyət rolunda olduğunu təsbit etmişdir.¹ İşin hallarına əsasən, bir neçə fotoqraf dəbli paltar (moda) nümayişi keçiriləcək tədbirə dəvət edilmişlər. Tədbir zamanı müxtəlif moda evləri və şirkətlər tərəfindən hazırlanan geyimlər nümayiş olunmuşdur. Dəvət edilən foto-müxbirlər bu geyimlərin şəkillərini çəkmiş və internet yayım şirkətinə göndərmişlər. İnternet saytlarında moda xəbərlərinin verilməsi ilə məşğul olan şirkət isə bir neçə saat ərzində müxtəlif elektron səhifələrdə tədbirdən alınan şəkilləri dərc etmişlər. Bundan xəbər tutan tədbir iştirakçıları, xüsusilə moda evləri məhkəməyə müraciət edərək jurnalistlərin onlara aid geyimləri icazəsiz KİV-ə ötürüklərinə görə müəlliflik hüquqlarını pozduğunu iddia etmişlər. Birinci instansiya məhkəməsi onların şikayətini təmin etməmişdir. Öz müdafiə çıxışında Ashby və digər jurnalistlər tədbirə dəvət əsasında gəldiklərinə əsaslanaraq onların başlıca funksiyasının dəb xəbərlərini KİV-ə ötürmək olduğunu, bundan onları dəvət edən şəxslərin əvvəldən xəbərdar olduqlarını önə çəkmişlər. Moda evləri təkrar apellyasiya şikayəti vermiş və müdafiə tərəfinin haqsız olduğu sübuta yetirilmişdir. Jurnalistlər kassasiya instansiyasına müraciət etsələr də, müsbət nəticə əldə olunmamış, onlara tətbiq olunan cəza dəyişdirilməmişdir. İşə baxan İHAM da apellyasiya qərarının düzgünlüyünü təsdiqləmiş, internet xəbərlərinə şəkilləri ötürərkən moda evlərinin müəlliflik hüquqlarının kobud şəkildə pozulduğunu qeyd etmişdir.

Müəlliflik hüquqlarının qorunması məsələsi elektron informasiya azadlığı və internet məkanında informasiya hüquqlarından istifadə zamanı da irəli sürülmüşdür. İHAM-ın bununla bağlı araşdırdığı ən diqqətəlayiq işlərdən biri "Pirate Bay işi"-dir.² Qeyd etmək lazımdır ki, "Pirate Bay işi" müəlliflik hüquqları və informasiya azadlıqlarının kəsişdiyi daha bir məsələ - İnternet vasitəçilərin hüquqi məsuliyyətinin dəqiq təyin edilməsi baxımından da xüsusi önəm kəsb edir. İşin hallarına əsasən, bir neçə şəxs İsveçdə xüsusi internet saytı olan "Pirate Bay" vasitəsilə müxtəlif musiqi, ədəbiyyat, incəsənət və s.

¹ Sheldon W.H. and P. Johnson. Harmonising copyright law and dealing with dissonance: a framework for convergence of US and EU law. Cheltenham: Edward Elgar Pub. Ltd, 2014, p.137

² Fredrik NEIJ and Peter SUNDE KOLMISOPPI v. Sweden. 40397/12), Council of Europe: European Court of Human Rights, 19 February 2013. <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-117513>

xarakterli məlumatların sadə şəkildə əldə edilməsi üçün internet linklər hazırlamışlar. Onlar 2005-2006-cı illər ərzində xeyli sayda belə link hazırlayıb, bu linkləri istənilən şəxs tərəfindən istifadə oluna biləcək səviyyədə açıq şəkildə paylaşmışlar. Bir neçə il ərzində yüzlərlə sayt istifadəçisi qarşılıqlı şəkildə linklər bölüşərək xeyli lazımi materialı pulsuz əldə etmişdir. Lakin 2008-ci ildə həmin linkləri hazırlayan şəxslər tutulmuş və onlara müəlliflik hüquqlarının pozuntusuna görə külli miqdarda cərimə, həmçinin həbs cəzası təyin olunmuşdur. Onların internetdəki fəaliyyəti araşdırılarkən musiqi, ədəbiyyat və digər incəsənət informasiyasının satışı ilə məşğul olan bir çox internet şirkətlər də həmin şəxslərə qarşı müəlliflik hüquqlarının pozuntusuna görə iddia qaldırmışlar. İşə baxan İHAM şəxslərin saxlanması, cərimələnməsini və həbsini “qanunauyğun” və “həddini aşmayan” müdaxilə hesab etmiş, internet üzərindən paylaşılan linklərin isə AİHK-ın 1 Saylı Protokolunda təsbit edilən mülkiyyət hüququnu pozduğunu tanımış, elektron informasiya mühitində müəlliflik hüquqlarının kobud şəkildə pozulmasını təsbit etmişdir.

Daha bir müəllif hüquqlarının pozulması iddiasına isə “France 2” dövlət televiziyası məruz qalmışdır. Fransanın aparıcı dövlət telekanallarından biri olan “France 2” təqdim etdiyi xəbər yayımlarından birində qədim teatrın yenicən açılışına dair reportaj təqdim etmişdir. Video-reportajın təqdimatı zamanı isə kamera təxminən 1 dəqiqədən də az müddət ərzində teatrın divarlarında məşhur Edouard Vuillard tərəfindən çəkilən freska üzərində dayanmış və məhz bu kadrlar da mübahisə predmetinə çevrilmişdir.¹ Belə ki, müəllifin icazəsi olmadan onun sənət əsəri üzərində çəkiliş aparılması televiziya əməkdaşlarının müəlliflik hüquqlarını pozması kimi qələmə verilmişdir. Fransanın Kassasiya Məhkəməsi şikayətçi tərəfə zərər vurulması haqqında məhkəmə qərarını təsdiq etmişdir. İşə baxan Avropa İnsan Hüquqları Komissiyası da milli məhkəmələrin qərarını qüvvədə saxlamışdır. Maraqlı cəhət odur ki, Komissiya müəllif hüquqları mühafizəsinin “başqalarının hüquqlarını” qorumaq üçün tətbiq olunduğunu əsas gətirmişdir. Komissiya öz izahının davamında zərər çəkmiş şəxsə ödəniləcək məbləği azaltsa da, hər bir halda beynəlxalq qurumun bu qərarı da cəmiyyətin informasiya azadlığından daha çox müəlliflik hüquqlarının üstün götürüldüyünə bir nümunədir. Digər bir aspektdən isə yuxarıda müzakirə olunan və müxtəlif dövlətlərə aid məhkəmə işləri, həmçinin

¹ France 2 v. France. 30262/96, Council of Europe: European Court of Human Rights, 1997. [https://www.echr.coe.int/librarydocs/dg2/hrfiles/dg2-en-hrfiles-18\(2007\).pdf](https://www.echr.coe.int/librarydocs/dg2/hrfiles/dg2-en-hrfiles-18(2007).pdf)

beynəlxalq presedent hüququ müəllif maraqlarının insan hüquqları üçün artıq bir məhdudiyət rolunu oynadığını göstərməkdədir. Belə bir təəssürat da yaranır ki, məhkəmələr informasiya və ifadə azadlığı ilə müəllif hüquqlarının ziddiyyətini üzdən tanıyaraq, sanki AİHK-ın 10-cu maddəsini daha fərqli interpretasiya etməyə və ya müəlliflik hüquqlarını informasiya hüquqlarının bünövrəsinə çevirməyə can atırlar.¹

Ümumilikdə, “France 2” kanalı üzrə Avropa Komissiyasının qərarı və əsaslandırma digər bir iş olan “Nederlandse Omroepprogramma Stichting (NOS) v. The Netherlands” işinə də oxşar olmuşdur. Bu işdə Komissiya mülkiyyət hüquqlarının AİHK-ın 10-cu maddəsi ilə nə dərəcədə qorunduğunu təsbit etmişdir.² İş üzrə şikayətçi olan Niderland milli yayım təşkilatı milli səviyyədə keçirilən oyunların translyasiyasını təşkil etməklə məşğul olmuşdur. Niderland Futbol Assosiasiyası isə futbol oyunlarının keçirildiyi stadionların onların mülkiyyətində olduğunu iddia edərək yayım qurumundan kompensasiya tələb etmişdir. Niderland Ali Məhkəməsi Niderland Futbol Assosiasiyasının bu tələbini əsaslı hesab etmiş, lakin milli yayım təşkilatı bu kompensasiya tələbinin informasiya azadlıqlarını pozduğunu iddia etmişdir. Avropa Komissiyası milli yayım qurumunun şikayət ərizəsini əsassız hesab edərək qeyd etmişdir: “Əgər təşkilatçı qurum futbol oyunları üzrə birbaşa translyasiya hüququnu ancaq onunla translyasiya şərtləri üzrə müqavilə bağlayan qurumlara verməklə məhdudlaşdırırsa, bu, Konvensiyanın 10-cu maddəsi ilə qorunan ifadə azadlığına müdaxilə kimi qiymətləndirilməli deyildir.”

AİHK-ın 10-cu maddəsinin bu kimi işlərdə əsas rol oynaması hamı tərəfindən birmənalı qarşılanmaya və müəyyən mübahisələr doğura bilər. Həmçinin mübahisə obyektini informasiya hüquqları ilə bağlı olduqda ən uyğun maddə kimi 10-cu maddəyə müraciət olunur. Bu maddə hökumət tərəfindən ifadə azadlığına olan müdaxiləni məhdudlaşdırdığına görə məhkəmə müdafiəsi üçün ən əlverişli yol hesab olunur.³ Adətən məhkəmə müdafiəsi üçün 10-cu

¹ Bernt P. Hugenholtz, *Copyright and Freedom of expression in Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2000, p. 14

² NOS v. The Netherlands. 13920/88, Council of Europe: European Court of Human Rights, 1991. <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-1685&file-name=NEDERLANDSE%20OMROEPPROGRAMMA%20STICHTING%20v.%20THE%20NETHERLANDS.docx&logEvent=False>

³ Caroline Uyttendaele and Joseph Dumortier. *Free Speech on the Information Superhighway: European Perspectives* // John Marshall J. of Comp. & Inf. Law 905, 1998, p. 912

maddənin əhatə dairəsi geniş təfsir olunur. Maddədə istifadə olunan ifadələrin həm ənənəvi, həm yeni media vasitələrini əhatə etdiyi milli məhkəmələr tərəfindən əsas götürülür. Mütəxəssislər AİHK-ın 10-cu maddəsinin kommersiya tipli nitq və mülahizələri nə dərəcədə qorumasının isə mübahisə obyektii olaraq qaldığını qeyd edirlər.¹ Öz növbəsində İHAM-ın presedentləri də kommersiya tipli nitqin və informasiyanın həqiqətən qorunduğunu, lakin siyasi nitqlə müqayisədə kommersiya xarakterli informasiyanın daha az qorunduğunu göstərir.²

AİHK-ın 10-cu maddəsinin 2-ci hissəsi informasiya və ifadə azadlığının məhdudiyətlərini təsbit edir. Məhdudiyətlərdən biri kimi “digərlərinin hüquqlarının qorunması” qeyd olunur. Alimlərdən Boukema “digərlərinin hüquqları” dedikdə, ancaq Konvensiyada nəzərdə tutulan digər hüquqların nəzərdə tutulmasını iddia edir. Onun fikrincə, əks halda hər hansı subyektiv hüquq bütün insan hüquq və azadlıqlarının həddindən artıq istifadəsinə gətirib çıxara bilər.³ Lakin Boukemanın bu ideyaları presedent hüququ və doktrina tərəfindən geniş qəbul edilməmişdir. Onun ideyalarının əksinə olaraq, “digərlərinin hüquqları” termininin bütün insan hüquqlarını və maraqlarını, o cümlədən müəlliflik hüquqlarını əhatə etdiyi irəli sürülmüşdür.⁴ Hazırkı dövrdə “digərlərinin hüquqları” termininin köməyi ilə informasiya hüquqları və ifadə azadlığı geniş mənada məhdudiyətlərə məruz qalmışdır. Bu baxımdan, Boukemanın ideyalarında da müəyyən həqiqətin olmasını etiraf etməliyik. Məsələn, “Groppera” işində Avropa Məhkəməsi İsveç hökuməti tərəfindən xarici radio yayımının ötürülməsi üzrə məhdudiyətin qanuniliyini təhlil etmişdir. Məhkəmə belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, bu məhdudiyət “başqalarının hüquqlarının” qorunması baxımından zəruridir, çünki hökumət radio dalğalar

¹ Kabel J.J.C. Uitingvrijheid en absolute beperkingen op handelsreclame. Deventer: Kluwer 1981, p. 39. <https://dare.uva.nl/search?identifier=4f25f3d4-15d6-4144-9c74-cdea4842caeb>

² Barthold v. Germany, ECHR 25 March 1985, Publications of the ECHR, Series A 90; Markt intern, ECHR 20 November 1989, Publications of the ECHR, Series A 165; Casado Coca v. Spain, ECHR 24 February 1994, Publications of the ECHR, Series A 285-A; Hertel v. Switzerland, ECHR 25 August 1998, Publications of the ECHR, Reports 1998-VI

³ Boukema P.J. Enkele aspecten van de vrijheid van meningsuiting in de Duitse Bondsrepubliek en in Nederland, Amsterdam: Polak & Van Gennep, 1966, p. 258

⁴ ECtHR, Chappell case, 24 February 1989, Publications of the ECHR, Series A 152A. http://www.hrcr.org/safrica/privacy/chappel_uk.html

üzrə plüralizmin qorunması üçün bu addımı atmışdır.¹ Məhkəmə hökmündə qeyd edilmişdir ki, bu işdə “digərlərinin hüquqları” termini ictimai maraq ideyaları ilə sinonim mənə almışdır. Məhkəmə işini təhlil edənlərdən Alkema isə AİHK-ın 10.2-ci maddəsinin azad nitq üzərində geniş məhdudiyyətlər qoyduğunu və artıq öz mahiyyətindən kənara çıxdığını tənqid etmişdir.²

Daha yumşaq, lakin eyni xarakterli problem “demokratik cəmiyyətdə vacib olma” məhdudiyyəti ilə də bağlıdır. Məhkəmə hər bir ölkəyə öz demokratik cəmiyyətlərində nəyin nə dərəcədə vacib olmasını sərbəst təhlil etmək üçün “qiymətləndirmə sərbəstliyi” tanımışdır. Məhdudiyyət o zaman qanuni sayılır ki, demokratik cəmiyyətdə vacib olaraq davamlı sosial ehtiyaclara söykənir və məhdudiyyətin qanuni məqsədinə proporsional olur. Bu mənada çətinliklər meydana çıxır, çünki hansı məhdudiyyətin qənaətbəxş və uyğun olmasını təyin etmək mürəkkəbliyi artırır.³ Təcrübədə bu məhdudiyyətlər üzrə Məhkəmənin mülahizələri hər bir işin konkret halları üzrə dəyişir. 10-cu maddənin əsas məqsədini təşkil edən siyasi ifadə azadlığı üzrə məhdudiyyətlərin qiymətləndirilməsində isə “demokratik cəmiyyətdə vacib olma” və “qiymətləndirmə sərbəstliyinə” kifayət qədər ciddi və dar yanaşılır.

Müəlliflik hüququ və informasiya hüquqlarına dair Avropa ölkələrinin milli konstitusiyalarında təsbit olunan müddələrin AİHK-ın 10-cu maddəsinin tələblərinə uyğunluğu zəruri məsələlərdən biridir. Milli konstitusiyalarda ifadə və informasiya azadlığına dair mülahizələrin bir çoxu keçən əsrlərin məhsulları olaraq media problemlərinə xeyli məhdud yanaşır. 10-cu maddə isə media azadlığını neytral şəkildə bütün informasiya vasitələrinə aid edir. Bəzi ölkələrdə 10-cu maddənin mülahizələri birbaşa tətbiq olunur. Bəzi ölkələrdə isə milli konstitusion normaların məcburi tətbiqi nəzərdə tutulur. Məsələn, Almaniya Konstitusiyası fikir azadlığını, media azadlığını və informasiya hüququnu ayrı-ayrılıqda nəzərdə tutur.⁴ İsveç qanunvericiliyi isə ifadə azadlığı

¹ Groppera Radio AG and Others v. Switzerland. 10890/84, Council of Europe: European Court of Human Rights, 1990. <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22:%5B%222001-57623%22%5D%7D>

² Alkema E.A. *Nederlandse Juristprudentie* 738.

<https://www.recht.nl/vakliteratuur/ondernemingsrecht/auteur/475/ea-alkema/>

³ Handyside, ECHR 7 December 1976, Publications of the ECHR, Series A 24; Sunday Times, ECHR 26 April 1979, Publications of the ECHR, Series A 30.

⁴ Basic Law for the Federal Republic of Germany. <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf>

üzrə konstitusion normadan əlavə, xüsusi konstitusion müddəalarla mətbuat azadlığını və elektron media azadlığını təsbit edir.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin informasiya hüquqlarına aid olmayan digər məhkəmə işlərindən də onun ifadə azadlığı məsələlərinə nə qədər diqqət yetirdiyi üzə çıxır. Anti-inhisar siyasətinə dair bir çox məhkəmə qərarları buna misal ola bilər.¹ Bu mənada “Hertel İsveçrəyə qarşı” işi xüsusi önəm kəsb edir.² Məhkəmə işi Hertel adlı alimin mikro-dalğalı sobada hazırlanan qidaların satışının sağlamlıq üçün nə qədər zərərli olduğunu təhlil edən bir məqaləsinə həsr edilmişdir. Məqalə məşhur jurnalda çapdan çıxdıqdan sonra Hertelin davranışının qeyri-sağlam rəqabətə səbəb olduğu iddia olunur. Belə ki, milli məhkəmələr bu məqalənin mikro-dalğalı soba satıcıları üçün çox mənfi təsir edəcəyini düşünür. Cənab Hertel İHAM qarşısında öz elmi fikrini ifadə etmək azadlığını tələb edir. Avropa Məhkəməsi iş üzrə qərarında bir daha təkrar edir ki, üzv dövlətlər sağlam rəqabət qanunvericiliyini və “qiymətləndirmə sərbəstliyini” əsas götürərək söz, fikir və informasiya azadlığı ilə anti-inhisar ideyaları arasında balans tapa bilərlər. Bu balans, hətta elmi araşdırma azadlığına da tətbiq oluna bilər. Lakin cənab Hertelin elmi mülahizə azadlığının məhdudlaşdırılması üçün bunlar əsas ola bilməz, çünki adı çəkilən məqalədən sonra mikro-dalğalı soba satışında hər hansı nəzərə çarpan azalma müşahidə olunmamışdır.

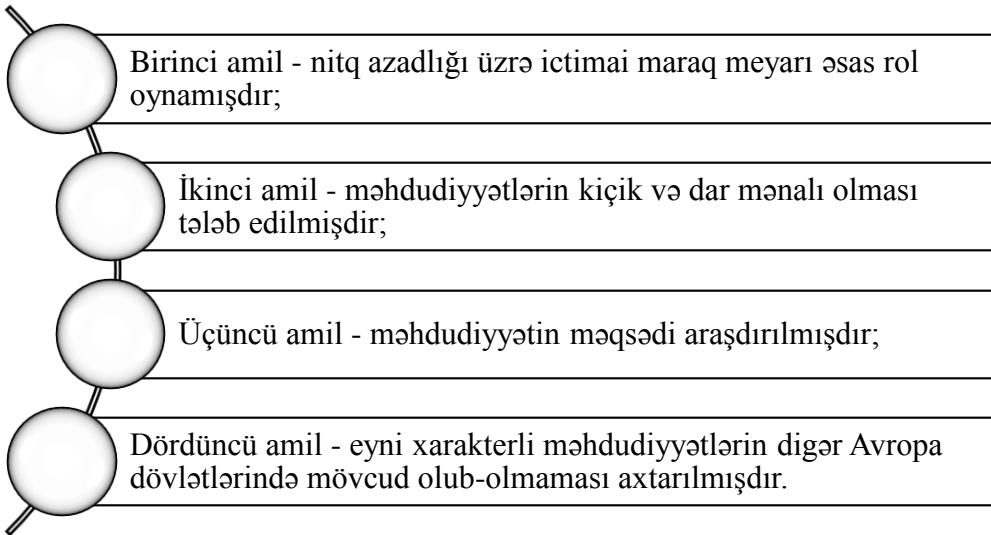
“Hertel” işi üzrə qərar bir daha təsdiq edir ki, kommersiya xarakterli nitq və mülahizələr Avropa insan hüquqları mexanizmləri tərəfindən məhdud şəkildə qorunur. Avropa Məhkəməsi üzv dövlətlərə anti-inhisar məqsədi ilə və ya digər kommersiya məqsədlərinə görə nitq azadlığının məhdudlaşdırılmasına bir çox hallarda icazə vermir. Məhkəmə daha çox 10-cu maddənin tələblərindən irəli gələn siyasi fikir azadlıqlarını əsas tutur. Bundan başqa, yaradıcılıq azadlığı və incəsənət nümunələrinə də Məhkəmə tərəfindən geniş yer verilir.³ İnformasiya və ifadə azadlığının kökündə duran mətbuat azadlığı isə Avropa Məhkəməsi tərəfindən, demək olar ki, həmişə ciddi müdafiə tətbiq olunur. Bu səbəbdən, İHAM dəfələrlə mətbuatın “ictimai nəzarət” rolunu ön plana çəkmiş

¹ Barthold. ECHR 25 March 1985, Publications of the ECHR, Series A 90; Markt intern, ECHR 20 November 1989, Publications of the ECHR, Series A 165.

² Hertel. ECHR 25 August 1998, Publications of the ECHR, Reports 1998-VI.

³ Dirk Voorhoof. Critical perspectives on the scope and interpretation of Article 10 of the European Convention on Human Rights // Mass media files, No. 10, Strasbourg: Council of Europe Press 1995, p. 35.

və bir çox işləri məhz bu baxımdan təhlil etmişdir.¹ Məhkəmə tərəfindən mətbuat üzərinə qoyulan senzura xüsusilə ciddi şəkildə tənqid olunmuşdur. Mətbuat azadlığı üzrə məhdudiyətlərin təhlilində Məhkəmə bəzi amilləri əsas götürmüşdür:²

Bəzi hallarda isə milli qanunvericilik xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq “qiymətləndirmə sərbəstliyi” tanınmışdır.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin müəllifliklə informasiya hüquqları arasında münasibətlərə aydınlıq gətirməyə çalışması və bu işlərlə bağlı mübahisələri dəqiq və konkret həll etməyə marağının artdığının şahidi ola bilərik ki, bu da bir neçə səbəblərlə şərtlənir. Bu şərtlərin içində Avropa milli hüquqi müxtəliflik əlamətini xüsusi vurğulamaq istərdik. Çünki məhz Avropa dövlətlərini əhatə edən beynəlxalq təşkilatların müəlliflik hüquqlarının tənzimlənməsi problemini əsasən üzv dövlətlərin daxili qanunvericiliyinə həvalə etməsi, bu sahə üzrə konkret əlamətlər müəyyən edən məcbureddici beynəlxalq normaların azlığı, milli qanunların müəlliflik hüququ üzrə ziddiyyətlər

¹ Handyside, ECHR 7 December 1976, Publications of the ECHR, Series A 24; Sunday Times, ECHR 26 April 1979, Publications of the ECHR, Series A 30; McCrudden (note 92), p. 98-99

² Schokkenbroek J.G.C. Toetsing aan de vrijheidsrechten van het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink, 1996, p. 220

yaratması kimi faktorlar onsuz da əqli mülkiyyət və insan hüquqlarının gərgin əlaqələrini bir qədər də çətinləşdirmişdir. Digər tərəfdən isə müəlliflik hüquqlarının tənzimlənməsi ilə bağlı muxtariyyət saxlayan Avropa dövlətləri ancaq 1992-ci ildən etibarən qəbul edilən bəzi Avropa İttifaqı direktivləri ilə hesablaşmağa və harmonizasiya meyilləri göstərməyə məcbur olmuşlar. Lakin hər bir halda Avropa dövlətləri üçün ratifikasiya nəticəsində məcburi qüvvə daşıyan AİHK əqli mülkiyyət və ya müəlliflik hüquqlarını birbaşa şəkildə təsbit etməmişdir. Hüquq ədəbiyyatında Aİ qanunvericiliyinin daha çox müəllif hüquqlarının və kommersiya maraqlarının tərəfində durduğu, Avropa Məhkəməsinin isə bir insan hüquqları müdafiəsi aləti kimi 10-cu maddənin ifadə azadlığının təbliği naminə istifadəsinə can atdığı iddia edilir.¹ Lakin AİHK-ın da müəyyən maddələri vardır ki, onlar müəlliflik hüquqları, informasiya azadlığı və digər əlaqəli məsələlər üzrə tətbiq edilə bilər. İlk öncə, Konvensiya tərəfindən qorunan mülkiyyət hüququnu qeyd edə bilərik ki, bu hüququ geniş təfsir etsək, əqli mülkiyyət və müəlliflik hüquqlarını bura daxil etmək mümkündür. İkincisi, AİHK-ın birbaşa olaraq şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququnu qoruduğunu nəzərə alsaq, yenə də geniş təfsir əsasında yaradıcılıq nümunələrini şəxsi həyatın və ya şəxsi fikrin bir hissəsi kimi qiymətləndirmək mümkündür. Ancaq müəlliflik hüquqlarına nə zaman bir mülkiyyət hüququ kimi və fikir ifadəsi hüququ kimi yanaşmaq lazım olması barədə alimlər və ekspertlər arasında yekdil fikir yoxdur. Müəlliflik hüquqlarına sırf mülkiyyətlə bağlı xarakter vermək məsələnin iqtisadiləşməsinə, ifadə azadlığına olan insan hüququ ilə mülki hüququn ziddiyyətinin yaranmasına gətirib çıxaracaqdır. Digər tərəfdən, müəlliflik hüquqlarına informasiya və fikir azadlığının bir növü kimi yanaşsaq, bu zaman əqli mülkiyyət hüquqları üzrə bütün beynəlxalq sənədlərin insan hüquqları standartları ilə uyğunlaşdırılmasına nail olmalıyıq.

Müəlliflik hüquqları ilə qorunan hər bir yaradıcılıq fəaliyyətinin müəyyən mənada yeni ideya və informasiyadan ibarət olduğunu demək mümkündür.² Buna görə də ifadə azadlığı və informasiya əldə etmək azadlığı ilə müəllif hüquqlarının toqquşması qaçılmazdır. Mütəxəssislərdən L.Helferin fikrincə,

¹ Colin W. "Federalism" and Free Speech: Accommodating Community Standards – the American Constitution and the European Convention on Human Rights", in: Ian Loveland (ed.), *Importing the First Amendment*, Oxford: Hart 1998, p. 183.

² Mtima L. *Intellectual Property, Entrepreneurship and Social Justice: From swords to ploughshares*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2015, p. 120

müəlliflik hüquqlarının müdafiəsi zamanı, ilk öncə onun başqa insan hüquqlarına maneçilik törədib-törətməməsini nəzərdən keçirmək ehtiyacı yaranır.¹ İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi müəlliflik hüquqlarının qorunmasına mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsi kimi baxır və mülkiyyət hüquqlarına dair presedent hüququnda da müəlliflik hüquqları problemini təhlil edir. Məsələn, son dövrlərə aid “Balan Moldovaya qarşı” işində İHAM müəlliflik hüquqlarını 1 Saylı Protokolun mühafizə etdiyi mülkiyyət hüquqları çərçivəsində nəzərdən keçirmişdir.²

Qloballaşma şəraitində müəlliflik hüquqları dövlətlərin iradələrinə və razılığına ehtiyac olmadan getdikcə geniş ərazilərə yayılır. Bir qrup alimlər müəlliflik hüquqlarının öz geniş əhatə dairəsinə ifadə azadlığını və digər insan hüquqlarını da daxil etdiyini düşünürlər. Onların fikrincə, artıq müəlliflik hüququnun elə bir sistemi formalaşmışdır ki, nə zaman iqtisadi maraqların, nə zaman isə informasiya hüquqlarının üstün tutulacağına sistem özü qərar verə bilər.³ Anqlo-sakson hüquq sistemindən fərqli olaraq, Avropa milli məhkəmələri müəllif hüquqları ilə digər hüquqların “üfüqi” ziddiyyətinə konstitusion insan hüquqları normalarını çox da tətbiq etmir. Avropa ölkələrinin milli məhkəmələri informasiya hüquqları ilə müəlliflik hüquqlarının uzlaşmasına müxtəlif cür yanaşır və hər bir iş üzrə fərqli konsepsiyalar tətbiq edir. Bu mənada bir sıra tədqiqatçılar milli məhkəmələri müxtəlif yeni üsullarla informasiya azadlıqlarını həddən artıq məhdudlaşdırmada ittiham edirlər.⁴

Bir çox Avropa dövlətlərində olduğu kimi, Almaniyada da məhkəmələr öz yurisdiksiyaları daxilində olan əksər işlərdə informasiya hüquqlarının müəlliflik maraqları əsasında məhdudlaşa biləcəyini tanıyırlar. Belə işlərdən biri 1968-ci ildə Berlin Apellyasiya Məhkəməsi tərəfindən baxılan “Bild Zeitung” işi olmuşdur.⁵ İşin hallarında göstərilmişdir ki, tanınmış “Springer” nəşriyyatı

¹ Helfer L. The New Innovation Frontier? Intellectual Property and the European Court of Human Rights // Harvard International Law Journal, 2008, 49, p. 11

² Balan v. Moldova. 19247/03, Council of Europe: European Court of Human Rights, 2008, § 32. <https://www.5rb.com/case/balan-v-moldova/>

³ Hugenholtz B. P. Copyright and Freedom of expression in Europe, (Chapter in: “Expanding the Boundaries of Intellectual Property: Innovation Policy for the Knowledge Society”, R.C. Dreyfuss, H. First and D. L. Zimmerman (eds.). OUP, 2001 p. 350

⁴ Cf. Manifest. Högsta Domstolen 23 December 1985, GRUR Int. 1986, p. 739. <https://lagen.nu/dom/nja/1985s893>

⁵ Niva E.K., Neil N. and Edwin C.B. The Commodification of Information. Kluwer Law International, 2002, p. 254

satirik yumor məqsədilə bir sıra tələbələrin portret rəsmini hazırlamışdır. Sonradan isə Berlin qəzetlərindən biri “Springer” nəşriyyatına aid bu şəkli yenidən nəşr etmişdir. “Springer” nəşriyyatı məhkəməyə müraciət edərək öz müəlliflik hüquqlarının pozulduğunu iddia etmişdir. Berlin məhkəməsi isə yenidən nəşr olunma zamanı orjinal mənbənin göstərilmədiyini qəbul etsə də, müəlliflik hüquqlarının ciddi şəkildə pozulması fikrini qəbul etməmişdir. Qərar onunla əsaslandırılmışdır ki, satirik şəklin yenidən çap edilməsində jurnalın məqsədi onun yenidən istehsalı yox, tənqidi və təhlili olmuşdur. Məhkəmənin verdiyi qərarın məzmunca dərinliyinə getməyərək, biz bu işin digər əhəmiyyətinə də diqqəti yönəldə bilərik. Belə ki, bu tip məhkəmə işləri əsər sahiblərinin və nəşriyyatların informasiya hüquqlarını və ifadə azadlığını məhdudlaşdırmağa necə can atdığını bir daha göstərir. Lakin bu zaman onlar yaradıcılıq məhsullarının məzmunca yenidən istifadəsini deyil, onların tənqid, təhlil və tədqiqat məqsədilə yenidən istifadə edilə biləcəyini nəzərə almalıdırlar. Əlbəttə ki, istənilən hər bir halda yenidən nəşr zamanı orijinal müəllifdən icazə almaq ən doğru addımdır. Lakin bu icazəni həddən artıq qabartmaq lazım deyildir.

Bu fikirlə bağlı daha bir məşhur iş isə terrorçuların çəkilmiş fotosəkillərinin müxtəlif informasiya vasitələrində icazəsiz yayımlanması ilə bağlı “Terroristenbild” işi olmuşdur. Bu işə baxan Almaniya Federal Ali Məhkəməsi televiziya kanallarına müəllifin icazə olmadan fotosəkillərin yayımlanmasına icazə vermişdir. Məhkəmə hesab etmişdir ki, məzmunca siyasi cəhətdən bir partiyaya mənsub olan terrorçuların fotosəkillərinin yayımı və onun əsasında siyasi partiyanın fəaliyyətinin tənqidi ifadə azadlığının tam bütün aspektlərinə aid olmasa da, bu iş insan hüquqları əsasında müəllif maraqlarının məhdudlaşa bilməsini göstərir.

İfadə azadlığı və tənqiddə dair “Monitor” işində Münhen Rayon Məhkəməsi 1983-cü ildə bu yanaşmanı bir daha təsdiq etmişdir. Məhkəmə işi əzcaçılıq broşurasında olan fotosəklin tənqidi televiziya verilişlərindən birində nümayiş etdirilməsi ilə bağlı olmuşdur. Əzcaçılıq şirkəti tibbi məqsədlərlə çap edilmiş bir broşurada olan fotosəklin televiziya icazəsiz nümayiş etdirilməsini müəlliflik hüquqlarının pozuntusu saymışdır. Məhkəmə isə televiziya nümayişinin tənqidi məqsəd daşdığını və bunun qanuni olduğunu bəyan etmişdir. Bu qərarla bağlı məhkəmə qeyd edirdi ki, Federal Konstitusiyanın 5-ci maddəsi

birbaşa şəkildə belə formada icazəsiz istifadəyə yol verir.¹ Almaniya Ali Məhkəməsinin 1987-ci ildə “Lili Marleen” işi üzrə qərarı da bizim üçün əhəmiyyət daşıyır.² Məhkəmə işi məşhur müğənni Lili Marleenə aid mahnı mətninin müğənniyə dair filmin çəkilişi haqqında məlumat verən qəzet tərəfindən icazəsiz təcili nəşri ilə bağlı olmuşdur. İş üzrə qərarında məhkəmə müəlliflik hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına daha ehtiyatla yanaşmış, cəmiyyətə ancaq təcili informasiya ötürülən zaman müəlliflik hüquqlarının qanunda nəzərdə tutulmuş formada pozula biləcəyini qeyd etmişdir. Təqribən eyni qərar 1997-ci ildə “CB-Infobank” işində də verilmiş, lakin qərar da həm də müəlliflik hüquqları üzərində məhdudiyət qoya biləcək bəzi hallar sadalanmışdır.³ Bu qərarların köməyi ilə belə bir fikrə gələ bilərik ki, Almaniya milli məhkəmələri öz praktikasında cəmiyyətin informasiya maraqları, mətbuatın informasiya azadlığı kontekstində müəlliflik hüquqlarının müəyyən həddə qədər pozulmasını qəbul edirlər.

Almaniya məhkəmələrinin əsas tutduğu ümumi yanaşmaya oxşar olaraq, Niderland milli yurisdiksiyası da müəlliflik hüquqları üzrə mübahisələrin həlində beynəlxalq qanunvericiliyi əsas götürür. Niderland Konstitusiyası birbaşa tətbiq edilən beynəlxalq müqavilələrə ölkə daxilində məcburi qüvvə vermişdir.⁴ Buna görə də AİHK-ın 10-cu maddəsi bütövlükdə Konvensiyanın özü kimi Niderland ərazisində birbaşa tətbiq qüvvəsinə malikdir. Bununla belə, milli məhkəmələr Konvensiyanın 10-cu maddəsinə müəlliflik hüquqlarının pozulması üzrə işlərdə tez-tez müraciət etsələr də, informasiya azadlığı prinsiplərini heç də həmişə üstün tutmurlar. Bunun bariz nümunəsi kimi “Boogschutter” işini misal göstərə bilərik. İş üzrə şikayətçi tərəf tanınmış rəssam, müdafiə tərəfi isə yerli qəzet nəşriyyatı olmuşdur. İşin hallarına əsasən, şikayətçi tərəf olan tanınmış rəssam ona məxsus rəsm əsərinin ondan icazəsiz olaraq fotosəklini çəkən qəzet müxbirinin hərəkətini qanunsuz hesab etmişdir.

¹ Almaniya Federal Konstitusiyasının 5-ci maddəsində söz və ifadə azadlığı hüquqlarına dair tənziyyət meyarları mövcuddur.

² Bundesgerichtshof. Lili Marleen, 7 March 1985, [1987] GRUR 34.
<https://dejure.org/dienste/vernetzung/rechtsprechung?Gericht=BGH&Datum=04.02.1958&Aktenzeichen=I%20ZR%2048/57>

³ Bundesgerichtshof. CB-Infobank I, 16 January 1997, [1997] GRUR 459.
https://www.jurion.de/urteile/bgh/1997-01-16/i-zr-9_95/

⁴ Omalu M.K. NAFTA and the Energy Charter Treaty: compliance with, implementation and effectiveness of international investment agreements (Nafta Law and Policy Series, V. 5). The Netherlands, The Hague: Kluwer Law International, 1998, p. 80

Müxbir incəsənət xəbərlərinə dair məqaləsini fotosəkillə birlikdə çap etdikdən sonra rəssam qəzet nəşriyyatının onun müəlliflik hüququnu pozduğunu, ona aid rəsm əsərinin şəklinin yayımlanması üçün heç bir icazə alınmadığını iddia etmişdir. Amsterdam şəhərinin rayon məhkəməsi rəssamın iddialarını əsaslı hesab edərək, müəlliflik hüquqlarının pozulmasını tanımışdır. Bu qərar Niderland məhkəmələrinin ictimai maraq dairəsinə düşən fotosəkillərlə bağlı iddialara Almaniyaya məhkəmələrindən daha fərqli yanaşdığını göstərir. Bununla belə, rəssamın ona aid olan şəklin fotosunun çəkilməsini müəllif hüquqlarının pozuntusu hesab etməsi tam da düzgün deyil. Çünki çəkilən rəsm əsəri haqqında cəmiyyətin məlumat almaq hüququ vardır. Əlbəttə, rəssamın öz müəllifi altında olan əsərdən gəlir əldə etmək hüququnu heç kim danmır. Bununla belə, KİV-də bu rəsm əsəri haqqında məlumatın verilməsi zamanı fotosəklərin nümayiş etdirilməsi müəlliflik hüquqlarının kobud pozuntusu deyil.

Niderland Ali Məhkəməsinin “Dior Evoraya qarşı” işində verdiyi qərar bu mənada istisna xarakteri daşıya və bizim fikrimizi təsdiq edə bilər. Niderland milli qanunvericiliyinə əsasən, Parlament qanunlarının Konstitusiyaya uyğunluğu yoxlanılır. Buna görə də ifadə azadlığı üzrə məhkəmə müdafiəsi, adətən birbaşa AİHK-ın 10-cu maddəsinə istinadən qurulur. Buna baxmayaraq, bəzi hallarda Niderland məhkəmələri 10-cu maddənin birbaşa tətbiqinə ehtiyatla yanaşırlar. Məsələn, “Dior v. Evora” işində Niderland Ali Məhkəməsi müəlliflik hüquqları və əmtəə nişanlarından istifadə hüququnun tanınması zamanı aşağıda açıqlanan mülahizələrin AİHK-la zidd gəldiyini etiraf etmişdir.¹

İş, həmçinin müəlliflik hüquqları və əmtəə nişanlarına dair Avropa İttifaqı qanunvericiliyinə də aiddir. Məhkəmə işi məşhur ətir şirkəti olan “Dior” şirkəti və “Evora” apteklər şəbəkəsi arasında baş vemişdir.² İşin hallarına əsasən, “Evora” apteklər şəbəkəsi bir hüquqi şəxs olaraq başqa bir satıcıdan “Dior” şirkətinə aid ətirli və ətir şüşələrini ödəniş müqabilində əldə etmişdir. “Dior” ətirli və şüşələrini satan şəxs isə bu əmtəəni birbaşa “Dior” şirkətindən almışdır. Lakin “Dior” şirkətinin satıcının bu ətirli və şüşələri yenidən (ikinci dəfə) satması haqqında məlumatı yoxdur. Bu mənada “Evora” şirkətinə ətir və

¹ Dior v. Evora, Hoge Raad 20 October 1995, Nederlandse Jurisprudentie, p. 682. Informatierecht/AMI 51. [https://www.ie-forum.nl/backoffice/uploads/file/IE-Forum_nl%20HR%2020%20oktober%201995,%20\(DiorEvora\).pdf](https://www.ie-forum.nl/backoffice/uploads/file/IE-Forum_nl%20HR%2020%20oktober%201995,%20(DiorEvora).pdf)

² Dior v. Evora, Hoge Raad 20 October 1995, Nederlandse Jurisprudentie, p. 682. Informatierecht/AMI 51. [https://www.ie-forum.nl/backoffice/uploads/file/IE-Forum_nl%20HR%2020%20oktober%201995,%20\(DiorEvora\).pdf](https://www.ie-forum.nl/backoffice/uploads/file/IE-Forum_nl%20HR%2020%20oktober%201995,%20(DiorEvora).pdf)

ətir şüşələrini satan satıcıya “ikinci satıcı” adını vermək mümkündür. “İkinci satıcı”-dan “Dior” ətirilərini və şüşələrini əldə edən “Evora” şirkəti onları öz reklam elanlarında dərc etmişdir. Bundan xəbər tutan “Dior” şirkəti “Evora” şirkətinin ətir və ətir şüşələrini orijinal şirkətin xəbəri olmadan reklam etməsinə etiraz etmişdir. Bu zaman “Dior” şirkəti həm əmtəə nişanı, həm də müəlliflik hüquqlarının pozulması iddiası ilə məhkəməyə müraciət etmişdir. “Dior” şirkətinin nümayəndələri məhkəmə baxışı zamanı da qeyd etmişlər ki, “Evora” şirkətinin “Dior” şirkətinə məxsus ətirliəri və şüşələri icazəsiz reklam etməsi, hətta reklamın öz aşağı səviyyəli məzmunu “Dior” şirkətinin işgüzar nüfuzuna (prestijinə) xələl gətirir. “Evora” şirkəti isə qeyd etmişdir ki, o, “Dior” ətirilərini və şüşələrini tamamilə hüquqi şəkildə ikinci satıcıdan əldə etmişdir, reklam elanlarında isə “Dior” şirkətinin ətirliərinin strukturunu, tərkibini açıqlamamış, sadəcə olaraq “Dior” şirkətinin ətir şüşələrindən istifadə etmişdir. Bu səbəbdən, “Evora” şirkəti “Dior” şirkətinə aid nə əmtəə nişanı, nə də ətirliərə dair müəlliflik hüquqlarını pozmadığını iddia etmişdir. Məhkəmə işi üzrə Niderland Ali Məhkəməsi Avropa Ədalət Məhkəməsinə Aİ qanunvericiliyini təfsir etmək üçün müraciət etmişdir. Aİ Ədalət Məhkəməsinin müvafiq izahları əsasında Niderland Ali Məhkəməsi “Evora” şirkətinin xeyrinə qərar çıxarmışdır. Qərarda qeyd edilirdi ki, “ikinci satıcı”-dan əmtəəni tam hüquqi yolla əldə edən “Evora” şirkəti “Dior” şirkətinin nüfuzuna ziyan vuracaq hərəkət etməmişdir, digər tərəfdən “Dior” şirkəti də ona dəyən zərər haqqında heç bir sübut təqdim etməmişdir. Bu baxımdan, “Dior” “Evora” şirkətinə qarşı iddia qaldırmaq əvəzinə ətirliərinə satdığı “ikinci satıcı”-ların davranışlarına daha çox nəzarət yetirməlidir. “Evora” şirkəti isə əmtəə nişanları və müəlliflik hüquqlarına zidd gələ biləcək heç bir davranışda təqsirləndirilə bilməz.

Təhlil edilən “Dior Evoraya qarşı” işində “Evora” şirkətinin informasiya ötürmək hüquqları ilə “Dior” şirkətinin müəlliflik hüquqları qarşı-qarşıya gətirilmişdir. Bu zaman Niderland Ali Məhkəməsi hər iki şirkət üçün “qızıl orta” meyarını təyin etməyə çalışmışdır. Bu mənada bəzi mütəxəssislər “Dior Evoraya qarşı” işinin Amerika hüquq stilinə uyğun olan “ədalətli yanaşma” prinsipinin ilkin tətbiqi kimi nəzərdən keçirirlər, analogiya prinsipindən istifadə olunduğunu qeyd edirlər.¹ Əhəmiyyətli məqam odur ki, bu iş üzrə qərardan sonra Niderland Müəlliflik Hüquqları Komitəsi (Ədliyyə Nazirliyi nəzdində məşvərət qurumu) yeni bir qanun layihəsi təqdim etməyi məsləhət gördü. Yeni

¹ Grosheide F.W. De commercialisering van het auteursrecht // Informatierecht/AMI 1996/3, pp. 45-50

layihəyə əsasən, Bern Konvensiyasının 9-cu maddəsinə uyğun olan bəzi hallarda qanuni olaraq yol verilən icazəsiz istifadə halları müəyyən edilməli idi.¹ Çünki Bern Konvensiyasının özündə də müəllifin icazəsi olmadan yol veriləcək istifadə halları üzrə qanunvericiliyin tələbləri yumşaq təsbit olunmuş, mütləq qaydalar milli qanunvericilik orqanlarına həvalə edilmişdi.² Ədliyyə Nazirliyi də öz növbəsində bu təklifi müsbət qarşılamışdı.³

Müəlliflik hüquqları ilə bağlı başqa bir mübahisəli məhkəmə qərarı məşhur yazıçı kimi tanınan Anna Frankın yazdığı gündəlikdən bəzi vərəqlərin qəzet tərəfindən çap olunması ilə bağlı olmuşdur.⁴ Anna Frank nasist Almaniyası tərəfindən işgəncələrə və soyqırırma məruz qalan yəhudi xalqının əzab-əziyyətinə öz gündəliklərində qələmə almışdır. O, əsir kimi nasist düşərgələrində saxlanmış, müharibədən sonra isə başına gələn dəhşətləri ictimai şəkildə çap edilən gündəliklərində işıqlandırmışdır. Amsterdam Apellyasiya Məhkəməsinin baxdığı iş üzrə şikayətçi tərəf olan “Anne Frank Foundation” Fondu Anna Frankın şəxsən yazdığı gündəlikdən itmiş bəzi vərəqlərin sonradan “Het Parool” qəzeti tərəfindən çapını qanunsuz hesab etmiş, bu gündəliyin və digər şəxsi əşyalar üzərində müəlliflik hüquqlarının ancaq birbaşa Fonda aid olduğunu iddia etmişdir. Birinci instansiya məhkəməsi Fondun iddialarını məntiqli hesab edərək, onun xeyrinə qərar vermişdir. Qərardan narazı qalan qəzet nəşriyyatı apellyasiya şikayəti vermişdir. Öz növbəsində, Amsterdam Apellyasiya Məhkəməsi də “Het Parool” qəzetinin Fondan icazə almadan Anna Frankın gündəliyindən olan vərəqləri çap etməsini qanunsuz hesab etmiş, müəlliflik hüquqlarının pozulmasına dair birinci instansiya məhkəməsinin qərarını qüvvədə saxlamışdır.

Digər məhkəmə işləri ilə müqayisədə özündə yenilik ehtiva edən məhkəmə işi isə “Church of Scientology v. Dataweb” olmuşdur.⁵ İşin halları üzrə qərar qəbul edən Apellyasiya Məhkəməsi ilk dəfə olaraq “ədalətli yanaşma” prinsipini tətbiq etməyə cəhd göstərmişdir. Daha bir əlamətdar məqam isə

¹ Commissie Auteursrecht. Advies over auteursrecht, naburige rechten en de nieuwe media, The Hague, 18 August 1998 <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-26538-1.html>

² Berne Convention, 1886. WIPO <http://www.wipo.int/treaties/en/ip/berne/>

³ Minister of Justice, Letter to the Second Chamber of Parliament, 10 May 1999. <http://www.ivir.nl/Publicaties/engvert1.doc>.

⁴ Amsterdam Court of Appeal, Anne Frank Fonds v. Het Parool, 8 July 1999, Informatierecht/AMI 116. <https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/5104>

⁵ Court of Appeal (Gerechtshof) of the Hague, 4 September 2003, Computerrecht, 2003/6, p. 357 <https://kspaink.home.xs4all.nl/cos/verd2eng.html>

ondan ibarətdir ki, məhkəmə müəlliflik hüquqları üzrə şikayətlər üçün sanki bir meyar müəyyən etmişdir. Bunun davamı olaraq, məhkəmə təsbit etmişdir ki, hər hansı materiala ictimai çıxışı məhdudlaşdırmaq məqsədi güdən müəlliflik hüquqlarına istinad edilə bilməz. Çünki müəlliflik hüquqları şəxsi hüquqların mühafizəsi üçün nəzərdə tutulmuşdur və ancaq kompensasiya almaq üçün vasitə deyil. Bu şərtin bizim üçün vacibliyi ondan ibarətdir ki, nadir hallardan biri olaraq ifadə azadlığını və informasiya hüquqlarını qorumaq üçün müəlliflik hüquqlarına məhdudiyət tətbiq olunmuşdur. Məhkəmə, həmçinin müəlliflik hüquqlarının tam şəkildə qorunmasının siyasi və ictimai nitq azadlığına zidd olduğunu qeyd etmiş və onların bir-birindən ayrılıqda nəzərdən keçirilməsini məsləhət bilmişdir.

Digər Avropa ölkələri ilə müqayisədə Fransanı ifadə azadlığı ilə müqayisədə müəlliflik hüquqlarının üstün qüvvəsini ən çox tanıyan dövlət hesab edə bilərik. Bu tendensiya isə Fransanın milli məhkəmələrinin yanaşma metodikası ilə bərabər, müəlliflik hüquqlarına dair Fransa milli qanunvericilik tarixi ilə də şərtlənir. Fransada müəlliflik hüquqlarına dair qanunvericiliyin inkişafı orta əsrlərin sonuna gətirib çıxaran burjua inqilablarından dərhal sonra mətbuat azadlığının elan olunduğunu, müəlliflərin həm mənəvi, həm maddi hüquqlarının xüsusi məcəllə vasitəsi ilə qorunduğunu göstərir. Qeyd edilən normalar Fransa milli hüquq sistemində qanunvericinin müəlliflik hüquqlarına xüsusi həssaslıqla yanaşdığını göstərir. Bu mənada Fransa milli məhkəmələrinin də eyni diqqətlə müəlliflik hüquqlarını müdafiə etməsi başa düşüləndir.

Müəlliflik hüquqlarına dair Fransa milli məhkəmələrinin presedent hüququ kifayət qədər rəngarəngdir. Burada “SPADEM v. Antenne” işi ən çox müzakirə edilən işlərdən biridir.¹ İşin hallarına əsasən, müəlliflik hüquqları ilə qorunan bəzi yaradıcılıq nümunələri televiziya vasitəsilə ümumi məlumat xarakterli verilişdə çox qısa və ötəri surətdə yayımlanmışdır. Lakin bu qısa metrajlı videoyazı kifayət etmişdir ki, məhkəmə əqli mülkiyyətdən icazəsiz istifadəni və müəlliflik hüquqlarının pozulmasını müəyyən etsin. Eyni yanaşma Fransa məhkəmələrinin müəllif maraqları və informasiya azadlığı ilə bağlı daha müasir işlərində də özünü göstərmişdir. Məhkəmələr yenə də müəlliflik hüquqlarının ən cüzi pozuntuya məruz qalmasını belə dözümsüzlüklə qarşılamışlar. Belə

¹ Du côté de chez Fred, Court of First Instance Paris 15 May 1991, 150 RIDA 164, reversed Court of Appeal Paris 7 July 1992, 154 RIDA 161, affirmed Cour de Cassation 4 July 1995, 167 RIDA 263. <http://copyrightblog.kluweriplaw.com/2015/12/08/the-french-supreme-court-on-freedom-of-expression-versus-copyright/>

işlərdən biri “Utrillo” işi olmuşdur. İşin hallarında göstərildiyi kimi, “France 2” telekanalı Utrillo rəsm sərgisindən hazırlanan qısa bir videoreportajda 12-yə yaxın rəsm əsərini videolentə almış və xəbərlərin bir hissəsi kimi nümayiş etdirmişdir. Sərgi təşkilatçıları isə rəsmlərin onların icazəsi olmadan nümayişinin birbaşa müəllif maraqlarına zidd gəlməsini iddia etmişdir. Maraqlıdır ki, birinci instansiya məhkəməsi iş üzrə yekun qərarını ictimai informasiya hüquqlarının xeyrinə vermişdir. Məhkəmə qeyd etmişdir ki, hazırkı işdə ictimaiyyətin mədəni həyat hadisələri haqqında məlumat almaq hüququ müəlliflərin yaradıcılıq hüquqlarından daha üstün çəkiyə malikdir.¹ Lakin şikayətçilər bu qərar ilə razılaşmayaraq işi apellyasiya məhkəməsinə yönləndirmişlər. Apellyasiya instansiyası birinci instansiya məhkəməsinin əsaslandırmasını düzgün hesab etməmiş, bu mülahizələrə qarşı çıxmış və birinci instansiya məhkəməsinin qərarını dəyişdirərək müəlliflik hüquqlarının xeyrinə yeni qərar vermişdir. Məhkəmə qərarında həmçinin qeyd etmişdir ki, şikayət ərizəsində iddia olunan müəlliflik hüquqları pozuntusunu tanımaq heç də AİHK-ın 10-cu maddəsinin müddəalarını pozmur.²

Qeyd olunan “SPADEM v. Antenne” işində Apellyasiya məhkəməsinin qərarı birinci instansiya məhkəməsinin qərarı ilə ziddiyyətli olsa da, informasiya hüquqları ilə müəlliflik hüquqlarının əlaqəsinə kifayət qədər aydınlıq gətirir. Fikrimizcə, müəlliflik hüquqlarının qorunması AİHK-la təsbit olunan ifadə azadlığı və informasiya hüquqlarının qorunmasına xələl gətirmir. Başqa sözlə, müəlliflik hüquqlarının təmin edilməsi informasiya hüquqlarını məhdudlaşdırmaq məqsədi güdmür. Bununla belə, yuxarıda göstərdiyimiz Fransa milli məhkəmələrinin qərarları bir çox suallar meydana gətirir. Fransada milli məhkəmələrin KİV ilə bağlı verdikləri qərarları fransız cəmiyyətinin səciyyəvi xüsusiyyətləri ilə birlikdə nəzərdən keçirmək və ümumi norma kimi qəbul etməmək lazımdır. Çünki istər çap, istər radio və ya televiziya yayımı zamanı xəbərin cəmiyyətə çatdırılması məqsədi ilə göstərilən informasiyanın müəlliflik hüquqlarını pozması daimi konsepsiya kimi əsas götürülməli deyil.

Bu cəhətdən Fransa milli presedent hüququnda özünəməxsus yer tutan “Fressoz and Roire v. France” işini əlaqədar müəlliflik hüquqlarına dair işlərlə

¹ Jonathan G. and Uma S. Copyright and Free Speech. Oxford University Press, First Edition, 2005, p. 306

² Utrillo case, Cour de Cassation, 13 November 2003, JCP, 19 May 2004, no 21-22, 955. <https://www.legifrance.gouv.fr/affichJuriJudi.do?idTexte=JURITEXT000007048573>

müqayisə etmək olar.¹ İş üzrə şikayətçi tərəf Jak Kalve (Jacques Calvet), müdafiə tərəfi isə Rocer Fressoz (Roger Fressoz) adlı redaktor və Klod Royr (Claude Roire) adlı jurnalist olmuşdur. İşin hallarına əsasən, media nümayəndələri “Peugeot” avtomobil şirkətinin rəhbəri Jak Kalve haqqında “Le Canard enchaîné” qəzetində məqalə dərc etmişlər. Məqalədə qeyd olunmuşdur ki, avtomobil sənayesində problemlər yaşandığı və bu “Peugeot” şirkətinin adi işçilərinin 6.7 faiz əmək haqqı artımının müşahidə edildiyi bir dövrdə Kalve öz maaşını 45.9 faiz artırmışdır. Jurnalistlər tərəfindən Kalvenin ödədiyi vergi sənədlərinin fotosurətləri məqaləyə sübut xarakterli əlavə kimi çap edilmişdir. Kalve məqalədən dərhal sonra cinayət xarakterli iş üzrə şikayət ərizəsi vermişdir. O, iddia etmişdir ki, ona aid vergi sənədləri icazəsiz çap edilmiş, dövlət sənədlərinin gizliliyi pozulmuşdur. Ərizə əsasında aparılan istintaq zamanı məlum olmuşdur ki, jurnalistlər vergi sənədlərinin surətini qanunsuz yolla əldə etmişlər, lakin kimin bu sənədi onlara ötürdüyü təyin edilməmişdir. İş cinayət işləri üzrə birinci instansiya məhkəməsinə təqdim edilərkən məhkəmə iş üzrə sübutun natamamlığı qərarına gəlmişdir. Kalve apellyasiya şikayəti ilə yenidən müraciət etmişdir. Apellyasiya instansiyası hər iki jurnalistin qeyri-qanuni hərəkət etdiyi qənaətinə gəlmiş, naməlum vergi işçi tərəfindən ötürülən sənədlərin surətlərini çap etdiyinə görə jurnalistləri həbs cəzasına məhkum etmişdir. İfadə və informasiya azadlığının pozulmasından narazı qalan jurnalistlər işi Avropa İnsan Hüquqları Komissiyasına təqdim etmişlər. Komissiya ifadə azadlığının pozulması qənaətinə gəlmişdir. Qərardan narazı qalan Fransa dövləti tərəfi işin Böyük Palatada yenidən baxılmasını istəmişdir. Böyük Palata da ifadə azadlığının pozulmasını təsbit etmişdir. Məhkəmə qərarında qeyd edilmişdir ki, jurnalistlərin həqiqi informasiyanı cəmiyyətə çatdırmasına mane olmaq AİHK-ın 10-cu maddəsinin tələblərini pozur.

“Fressoz and Roire v. France” məhkəmə işində cəmiyyətə maraqlı olan gizli informasiyanın icazəsiz çap edilməsi meyarı əlaqədar müəllif hüquqlarına dair işlərə də tətbiq edilə bilər. Belə ki, yuxarıda təhlil etdiyimiz daha öncəki məhkəmə presedentləri KİV-də informasiyanın yayımlanması zamanı müəlliflərdən icazənin alınmaması ilə bağlıdır. Halbuki bu cür informasiyanın yayımlanması sadəcə olaraq cəmiyyətin məlumat marağını ödəmək və informasiya çatdırmaq məqsədi daşıyır. “Fressoz and Roire v. France” işində də

¹ Fressoz and Roire v. France. 29183/95, Council of Europe: European Court of Human Rights, 1999. <https://swarb.co.uk/fressoz-and-roire-v-france-echr-21-jan-1999/>

jurnalistlərin əsas fəaliyyəti cəmiyyətə ictimai maraqlı informasiya ötürməkdir. Başqa sözlə, KİV-də məlumatın icazəsiz yayımlanması avtomatik olaraq müəlliflərin maddi və mənəvi yaradıcılıq hüquqlarının pozulması deyil. Əlbəttə, müəlliflik hüquqları “Fressoz and Roire v. France” işindəki kimi informasiyanın gizli qalması və yalnız razılıq əsasında yayımlanması məqsədinə xidmət edir. Bu zaman dövlət tərəfindən tərtib edilən gizli vergi sənədlərini dövlətin əqli mülkiyyətindəki informasiya kimi qəbul edə bilərik. Bu informasiyanın gizliliyi və müəllif hüquqlarının qorunması informasiya cəmiyyətinin əsas tələbləri sırasındadır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

Dərslük, dərs vəsaiti, monoqrafiya və elmi məqalələr:

1. Allahverdiyev S. Azərbaycan Respublikasının patent və müəlliflik hüququ. Bakı. 2000, 360 s.
2. Allahverdiyev S.S. Əqli mülkiyyət hüququ. Dərs vəsaiti. Bakı: Digesta, 2006, 216 s.
3. Əliquliyev R.M., Ağayev N.B., Alıquliyev R.M. Kompüter proqramları piraçılığı və antiplagiat sistemlərindən istifadə problemləri // *İnformasiya texnologiyaları problemləri*, 2015, №1, s. 3-9
4. Əliquliyev R.M., Ağayev N.B., Alıquliyev R.M. Plagiatçılıqla mübarizənin elmi və texnoloji əsasları: təkamül yolu və müasir vəziyyət // *İnformasiya texnologiyaları problemləri*, 2014, №1. s.18-26
5. Əliquliyev R.M., Ağayev N.B., Alıquliyev R.M. Plagiatlıqla mübarizə texnologiyaları. Bakı: “İnformasiya Texnologiyaları” nəşriyyatı, 2015, 165 s.
6. Əliquliyev R.M., Ələkbərov R.Q., Alıquliyev R.M., Fətəliyev T.X. Elektron elm: müasir vəziyyəti, problemləri və inkişaf perspektivləri. Bakı: “İnformasiya Texnologiyaları” nəşriyyatı, 2015, 127 s.
7. Əliquliyev R.M., Mahmudov R.Ş. İnformasiya cəmiyyətində intellektual mülkiyyət hüquqlarının qorunması problemləri // *İnformasiya cəmiyyəti problemləri*, 2015, №2, s. 4-14
8. Əliquliyev R.M., Mahmudov R.Ş. İnformasiya cəmiyyətinin formalaşmasının multidisiplinar elmi-nəzəri problemləri // *İnformasiya cəmiyyəti problemləri*, 2016, №2, 3–18
9. Əliquliyev R.M., Mahmudov R.Ş. İnternet mühitində intellektual mülkiyyət hüquqlarının qorunması məsələləri: Ekspress informasiya. İnformasiya cəmiyyəti seriyası. Bakı: “İnformasiya Texnologiyaları” nəşriyyatı, 2010, 60 s.
10. Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqları. Dərslük. Bakı: Nurlar, 2019, 352 s.
11. Əliyev Ə.İ., Rzayeva G.A., İbrahimova A.N., Məhərrəmov B.A., Məmmədrzalı Ş.S. İnformasiya hüququ: Dərslük. Bakı: Nurlar, 2019, 448 s.
12. Əliyev M.N. Azərbaycan Respublikasında tibb hüququnun nəzəri aspektləri. Monoqrafiya. Bakı: “Vətənoğlu” NP MMC, 2016, 280 s.
13. İmanov K.S. Azərbaycanda əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatının təkmilləşdirilməsi zərurəti. Bakı, 2016, 24 s.

14. İmanov K.S. Əqli mülkiyyət dünən, bu gün və sabah. Bakı: Azərbaycan Respublikasının Əqli Mülkiyyət Agentliyi, 2019, 48 s.
15. İmanov K.S. Əqli mülkiyyət müasir mərhələdə (hüquqların qorunması və təminatı). Bakı: Azərbaycan Respublikasının Əqli Mülkiyyət Agentliyi, 2020, 48 s.
16. İmanov K.S. Əqli mülkiyyət: çıxış və prezentasiyalarda. 2 cildlik topla. I cild. Bakı, 2015, 256 s.
17. İmanov K.S. IT-IP: əqli mülkiyyətin gələcəyinə baxış. Bakı, 2016, 32 s.
18. İmanov K.S. İnternet və müəlliflik hüququ: maraqların toqquşması və kompromisin axtarışı. Bakı: Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları Agentliyi, 2016, "Exo" ictimai-siyasi qəzetinin 24 yanvar 2015-ci il tarixli 14-cü (3411) nömrəsi.
19. İmanov K.S. İnternet və müəlliflik hüququ: maraqların toqquşması və kompromisin axtarışı. Bakı, 2016, 59 s.
20. İmanov K.S. Virtual məkan və müəlliflik hüququnun inkişafı. Bakı, 2016, 16 s.
21. Mahmudov R.Ş. İnternetin tənzimlənməsi metodlarının bəzi aspektləri haqqında // İnformasiya cəmiyyəti problemləri, №1, 2011, s. 47-55
22. Mahmudov R.Ş. İnternetin tənzimlənməsinin aktual məsələləri // İnformasiya cəmiyyəti problemləri, №2, 2010, s. 51-63
23. Məcidli S.T. Beynəlxalq hüquq və Azərbaycan Respublikasının media qanunvericiliyi: Dərs vəsaiti. Bakı, 2015, 392 s.
24. Məcidli S.T. İnternet hüququ və etikası: Dərs vəsaiti. Bakı, 2015, 222 s.
25. Monika Makovey. İfadə azadlığı: İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Konvensiyanın 10-cu maddəsinin tətbiqinə dair məlumat kitabçası. 2-ci nəşr, yanvar 2004, 66 s.
26. Prof. Dr. B.Zakir Avşar, Prof. Dr. Gürsel Öngören. Bilişim Hukuku. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği, 2010, 346 s.
27. Tahir Saraç. Patent hukukunda yenilik kavramı ve yeniliyin degerlendirilmesi // Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2001, Cilt 9, No. 1-2, s. 190-212
28. Uluslararası Sosial Haklar Sempozyumu. Akdeniz Üniversitesi, Antalya. Belediye-İş Yayınları. Necatibey Cad. No: 59, Ankara: Kızılay, 2009, 272 s.
29. Yenal Ünal. Bilgi toplumunun tarihçesi // Tarih Okulu, Sonbahar, 2009, Sayı V, s. 123-144

30. A Capling. Gimme shelter!, Arena Magazine, February March 1996, 21.
31. Alan McKenna. A Human Right to Participate in the Information Society. New York: Hampton Press, 2011, 262 p.
32. Alexander I., Gómez-Arostegui T.H. Research handbook on the history of copyright law. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2016, 496 p.
33. Angela M. Crack. Global Communication and Transnational Public Spheres. 2008, 233 p.
34. Anna Maria Andersen Nawrot. The Utopian Human Right to Science and Culture: Toward the Philosophy of Excendence in the Postmodern Society. 1st Edition. Routledge, 2014, 232 p.
35. Arno R. Lodder, Anja Oskamp. Introduction: law, information technology, and artificial intelligence. Netherlands: Springer, 2006, 198 p.
36. Atkinson B., Fitzgerald B. A short history of copyright: the genie of information. Switzerland: Springer International Publishing, 2014, 142 p.
37. Augustin C. R. Traité des droits d'auteurs dans la littérature, les sciences et les beaux-arts. Paris, 1838, Vol. 1, pp. 301-431
38. Barendt E., Freedom of Speech. Oxford: OUP, 1987, 526 p.
39. Barthold. ECHR 25 March 1985, Publications of the ECHR, Series A 90; Markt intern, ECHR 20 November 1989, Publications of the ECHR, Series A 165.
40. Bell D. The Coming of Post-industrial Society: A Venture in Social Forecasting, Basic Books, 1976, 507 p.
41. Bernard E. La propriété littéraire et artistique, 3 ed., Que sais-je? Paris: Presses Universitaires de France, 1989, 128 p.
42. Bernt P. Hugenholtz, Copyright and Freedom of expression in Europe. Oxford: Oxford University Press, 2000, 68 p.
43. Birnhack M. Acknowledging Conflict between Copyright Law and Freedom of Expression under the Human Rights Act // Entertainment Law Review, 2003, Vol.4, pp. 29-31
44. Blakeney M. Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights. Sweet & Maxwell, London, 1996, 223 p.
45. Boukema P.J. Enkele aspecten van de vrijheid van meningsuiting in de Duitse Bondsrepubliek en in Nederland, Amsterdam: Polak & Van Gennep, 1966, 303 p.

46. Caroline Uyttendaele and Joseph Dumortier. Free Speech on the Information Superhighway: European Perspectives // John Marshall J. of Comp. & Inf. Law 905, 1998, pp. 905-936
47. Castells M. The Rise of the Network Society: The Information Age: Economy, Society and Culture, Wiley, 2000, 624 p.
48. Clive D.T. The Alan Clark Case – What It Is Not, [1998] EIPR p. 194.
49. Cohen H.J. Freedom of expression in copyright law, [1984] EIPR, p. 3.
50. Colin W. “Federalism” and Free Speech: Accommodating Community Standards – the American Constitution and the European Convention on Human Rights”, in: Ian Loveland (ed.), Importing the First Amendment, Oxford: Hart 1998, p. 183
51. Cook T. Exceptions and Limitations in European Union Copyright Law” // Journal of Intellectual Property Rights, 2012, Vol. 17, pp. 243-245
52. Cullet P. Human Rights and Intellectual Property Protection in the TRIPs Era // Human Rights Quarterly, 2007, Vol. 29, pp. 403-430
53. Dana B. Access to information and knowledge: 21st century challenges in intellectual property and knowledge governance. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2013, 328 p.
54. Deazley R., Kretschmer M., Bentley L. Privilege and property: essays on the history of copyright. Cambridge: Open Book Publishers, 2010, 438 p.
55. Deborah T. Complex Copyright: Mapping the Information Ecosystem. NY: Ashgate Publishing, 2016, 156 p.
56. Dirk Voorhoof. Critical perspectives on the scope and interpretation of Article 10 of the European Convention on Human Rights // Mass media files, No. 10, Strasbourg: Council of Europe Press 1995, p. 35.
57. Dufield G. Global intellectual property law: commentary and materials. MA: Edward Elgar Pub., 2005, 576 p.
58. E.A. Alkema. De reikwijdte van fundamentele rechten. De nationale en internationale dimensies // Handelingen Nederlandse Juristen-Vereniging, 1995, pp. 22-32
59. Frank Webster. Theories of the information society. Third edition. New York: Routledge, 2006, 316 p.
60. Freedom of expression in Europe: Case-law concerning Article 10 of the European Convention on Human Rights. Council of Europe Publishing, March 2007, 188 p.

61. G.Wild. in: G. Schricker (ed.), *Urheberrecht Kommentar*, 2nd ed., München: Beck 1999, § 97, nos. 19-25
62. Griffiths J. and Suthersanen U. *Copyright and Free Speech*. Oxford University Press, First Edition, 2005, 472 p.
63. Grosheide F.W. *Auteursrecht op maat*, Deventer: Kluwer 1986, p. 207
64. Grosheide F.W. *De commercialisering van het auteursrecht // Informatierecht/AMI 1996/3*, pp. 45-50
65. Grosheide F.W. *Paradigms in Copyright Law // in: Brad Sherman and Alain Strowel, Of Authors and Origins. Essays on Copyright Law*, Oxford: Clarendon Press 1994, 255 p.
66. Grossman M.G., Lai L.C.E. *International Protection of Intellectual Property // The American Economic Review*, 2004, Vol. 94, No. 5, p. 1635-1653
67. Handyside. ECHR 7 December 1976, Publications of the ECHR, Series A 24; Sunday Times, ECHR 26 April 1979, Publications of the ECHR, Series A 30; McCrudden (note 92), p. 98-99
68. Heins V. *Human Rights, Intellectual Property and Struggles for Recognition // Human Rights Review*, 2008, Vol. 9, p. 213-232
69. Helfer L. *The New Innovation Frontier? Intellectual Property and the European Court of Human Rights // Harvard International Law Journal*, 2008, 49, pp. 1-52
70. Hertel. ECHR 25 August 1998, Publications of the ECHR, Reports 1998-VI.
71. Hettinger C. Edwin. *Justifying Intellectual Property // Philosophy and Public Affairs*, 1989, Vol. 18. No. 1, p. 31-52
72. *Human Rights in the Global Information Society (Information Revolution and Global Politics)*. Edited by Rikke Frank Jorgensen, London: The MIT Press Cambridge, Massachusetts, 2006, 323 p.
73. Immanuel Kant. *The Metaphysics of Morals (1797)*. Translated by Mary Gregor. Cambridge: Cambridge University Press, 1991, 280 p.
74. Irving Fang. *A History of Mass Communication: Six Information Revolutions*. Boston: Focal Press, 1997, 280 p.
75. Jonathan G. and Uma S. *Copyright and Free Speech*. Oxford University Press, First Edition, 2005, 472 p.
76. Joseph L. *The author's due: printing and the prehistory of copyright*. Chicago: The University of Chicago Press, 2002, 360 p.

77. Joseph S. Pharmaceutical Corporations and Access to Drugs: The 'Fourth Wave' of Corporate Human Rights Scrutiny // *Human Rights Quarterly*, 2003, Vol. 25, p. 425-452
78. Kinsella Stephan N. Against Intellectual Property // *Journal of Libertarian Studies*, 2001, Volume 15, No. 2, pp. 1-53
79. Laurence R. Helfer and Graeme W. Austin. *Human Rights and Intellectual Property*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011, 568 p.
80. Lawrence C. Becker. The Labor Theory of Property Acquisition // *The Journal of Philosophy*, 1976, Vol. 73, No. 18, pp. 653-664
81. Leinemann F. *Die Sozialbindung des "Geistigen Eigentums"*. Baden-Baden: Nomos, 1998, 182 s.
82. Litman J. *Digital Copyright: Protecting Intellectual Property on the Internet*. NY: Prometheus Books, 2001, 208 p.
83. Loff B., Heywood M. Patents on Drugs: Manufacturing Scarcity or Advancing Health // *Journal of Law, Medicine & Ethics*, 2002, Vol. 30, pp. 622-628
84. Lucas A. *Droit d'auteur et numérique*. Paris: Litec, 356 p.
85. Marie C.D. *Étude sur le droit d'auteur*. Paris, 1963, 250 p.
86. Melville B. Nimmer. Copyright vs. the First Amendment. *Bulletin of the Copyright Society* 255, pp. 1180-1970
87. Mtima L., *Intellectual Property, Entrepreneurship and Social Justice: From swords to ploughshares*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2015, 320 p.
88. National information society policy: A template. Developed by The Information For All Programme of UNESCO. Paris November 2009, 143 p.
89. Neil Weinstock Netanel. Asserting Copyright's Democratic Principles in the Global Arena // *Vanderbilt Law Review*, 1998, pp. 218-329
90. Nicola Lucchi. *The Impact of Science and Technology on the Rights of the Individual*. Sweden: Springer, 2016, 186 p.
91. Niva E.K., Neil N. and Edwin C.B. *The Commodification of Information*. Kluwer Law International, 2002, 514 p.
92. Omalu M.K. *NAFTA and the Energy Charter Treaty: compliance with, implementation and effectiveness of international investment agreements (Nafta Law and Policy Series, V. 5)*. The Netherlands, The Hague: Kluwer Law International, 1998, 320 p.

93. Ploman E.W. and L. Clark Hamilton. Copyright: Intellectual Property in the Information Age. London: Routledge & Kegan Paul, 1980, 248 p.
94. R. Bettig. Copyrighting Culture: The Political Economy of Intellectual Property. Boulder CO: Westview, 1996, 276 p.
95. Rodrigues E.B. The General Exception Clauses of the TRIPS Agreement: Promoting Sustainable Development. New York: CUP, 2012, 243 p.
96. Rolf H. Weber. Principles for governing the Internet: A comparative analysis. UNESCO Series on Internet Freedom. Paris, 2015, 91 p.
97. Sandra Coliver. The article 19 - Freedom of expression Handbook: International and Comparative Law, Standards and Procedures. August 1993, 285 p.
98. Savin A.İ. EU Internet law. Edward Elgar Publishing, 2013, 286 p.
99. Schokkenbroek J.G.C. Toetsing aan de vrijheidsrechten van het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink, 1996, 575 p.
100. Sheldon W.H. and P. Johnson. Harmonising copyright law and dealing with dissonance: a framework for convergence of US and EU law. Cheltenham: Edward Elgar Pub. Ltd, 2014, 208 p.
101. Social Transformation in an Information Society: Rethinking Access to You and the World. by William H. Dutton, Director, Oxford Internet Institute, UNESCO 2004, 144 p.
102. Strowel A. Droit d'auteur et copyright. Divergences et convergences. Brussels: Bruylant, 1993, 722 p.
103. Toby Mendel. Freedom of Expression: A Guide to the Interpretation and Meaning of Article 10 of the European Convention on Human Rights. Council of Europe, 2012, 91 p.
104. Toby Mendel. Freedom of Information: A Comparative Legal Survey. Second Edition Revised and Updated. UNESCO: Paris, 2008, 156 p.
105. Tony E Wohlers, Lynne Louise Bernier. Setting Sail into the Age of Digital Local Government: Trends and Best Practices. New York: Springer, 2016, 122 p.
106. Toward knowledge societies. UNESCO World Report, 2005, 226 p.
107. Treaty on European Union (Maastricht, 7 February 1992). Declaration on the right of access to information. 161 p.
108. Volker H. Human Rights, Intellectual Property, and Struggles for Recognition // Human Rights Review, 2008. Vol. 9, pp. 213-232

109. Waelde C., Laurie G., Brown A., Kheria S., Cornwell J. Contemporary intellectual property: law and policy. 3rd edition. Oxford: Oxford University Press, 2014, 1025 p.
110. Webster F. Theories of the Information Society. Third edition. Routledge, 2006, 323 p.
111. William F. Promises to keep: Technology, Law and the Future of Entertainment. Stanford: Stanford University Press, 2004, 352 p.
112. William L. Prosser. Privacy // California Law Review, 1960, Volume 48 (3), p. 383-423.
113. WIPO Intellectual Property Handbook. Second Edition. WIPO, 2004, 488 p.
114. Абашидзе А.Х., Маличенко В.С. Роль защиты прав интеллектуальной собственности в обеспечении доступа к лекарственным средствам // Правовые вопросы в здравоохранении, 2014, N 2, с. 110
115. Актуальные проблемы информационного права: Учебник. Под ред. Бачило И.Л., Лапина М.А. Москва: Юстиция, 2016, 534 с.
116. Алексеев С.С. Общая теория права. В 2-х т, Том 1. Москва: Юридическая литература, 1981, 355 с.
117. Бачило И.Л. Информационное право: учебник для магистров. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Юрайт, 2013, 564 с.
118. Бачило И.Л., Лопатин В.Н., Федотов М.А. Информационное право. СПб.: Юридический центр Пресс, 2001, 789 с.
119. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Образец социального прогнозирования. Москва: Академия, 2004, 578 с.
120. Белл Д. Наступление постиндустриального общества. Опыт социального прогноза. Москва: Экзамен, 1973, 118 с.
121. Бжезинский З. Выбор: Мировое господство или глобальное лидерство. Москва: Международные отношения, 2004, 288 с.
122. Боер В.М., Павельева О.Г. Информационное право: Учеб. пособие. Ч. 1. СПб.: ГУАП, 2006, 116 с.
123. Винер Н. Кибернетика и общество. Москва: Изд-во иностранной литературы, 1958, 200 с.
124. Винер Н. Кибернетика. Москва: Наука, 1983, 344 с.
125. Городов О.А. Информационное право: Электронный учебник, Москва: Книжная индустрия, 2012, оперативная память 512 Мб.

126. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество. Москва: АСТ, 2004, 602 с.
127. Гэлбрейт Дж. Экономическая теория и цели общества. Москва: Прогресс, 1976, 406 с.
128. Дракер П. Посткапиталистическое общество. Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. под ред. В.Л.Иноземцева. Москва: Academia, 1999, 168 с.
129. Интеллектуальная собственность в киберпространстве: Сборник аналитических материалов проекта “Право и общество в цифровую эпоху”. МОО ВПП ЮНЕСКО “Информация для всех”. Составитель: Евгений Альтовский, 2006, 31 с.
130. Информационное право и становление основ гражданского общества в России. // Материалы теоретического семинара по информационному праву 2007 г. // Ответственный редактор: И.Л.Бачило. Москва, 2008, 254 с.
131. Информационное право: Учебник / Л.Л.Попов, Ю.И.Мигачев, С.В.Тихомиров. Москва: Норма: Инфра-М, 2010, 496 с.
132. Информационные системы: учеб. пособие. Е.В. Бурцева, И.П.Рак, А.В.Селезнев, А.В.Терехов, В.Н.Чернышов. Тамбов: Изд-во Тамб. Гос. Техн. Ун-та, 2009, 128 с.
133. Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество и культура, Москва: ГУ ВШЭ, 2000, 608 с.
134. Кабанов Ю.А. Информационное пространство как новое (гео) политическое пространство: роль и место государств. // Сравнительная политика, 2014, № 4 (17), с. 54-59.
135. Ковалева Н.Н. Информационное право России. Москва: Дашков и К, 2008, 359 с.
136. Ковалева Н.Н. Информационное право России: Учебное пособие. Москва: Издательско-торговая корпорация “Дашков и К”, 2007, 360 с.
137. Масуда Е. Информационное общество как постиндустриальное общество. Москва: ЭКСМО ПРЕСС, 2003, 448 с.
138. Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США. Москва: Прогресс, 1966, 462 с.
139. Михельсон К.К. Информационное право. Конспект лекций: Учебное пособие. Москва: Проспект, 2016, 144 с.

140. Наумов В. Б. Право и Интернет: Очерки теории и практики. М.: Книжный дом “Университет”, 2002, 432 с.
141. Поцепцов Г.Г., Чукут С.А. Информационная политика: Учебное пособие. Киев, 2008, 663 с.
142. Рассолов И.М. Право и Интернет. Теоретические проблемы. 2-е издание, дополненное. Москва: Издательская Норма, 2009, 383 с.
143. Рассолов М. М. Информационное право: Учеб. пособие. М., 1999, 398 с.
144. Телешина Н.Н. Виртуальная пространства как новая юридическая конструкция: к постановке проблемы. // Юридическая техника, 2013, №7 (Ч.2), с. 740-747.

İnternet resursları:

145. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Rəsmi İnternet Səhifəsi. <https://www.president.az>
146. Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi Normativ hüquqi aktların vahid internet elektron bazası. <https://www.e-qanun.az>
147. Aİ Parlamenti və Şurasının 2019/790 nömrəli 17 aprel 2019-cu il tarixli “Vahid Elektron Bazarda Müəlliflik və Əlaqəli Hüquqları haqqında Direktivi. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/790/oj>
148. Azərbaycan İİV-ə yoluxma səviyyəsi aşağı olan ölkələr sırasındadır. <http://azertag.az/xeber/>
149. Azərbaycan Respublikasının Müəlliflik Hüquqları Agentliyinin 2016-cı ilin yekunları üzrə görülmüş işlər barədə ətraflı Hesabatı. <http://www.copag.gov.az/copag/az/content/category/7>
150. Ədəbi və Bədii Əsərlərin Qorunması Haqqında Bern Konvensiyası, Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatı, 9 sentyabr 1886-cı il. http://copat.gov.az/docs/Qanunvericilik/Beyn%20muqavileler/AZE/Bern-AZE.pdf?_t=1539353559
151. İfaçıların, fonoqram istehsalçılarının və yayım təşkilatlarının hüquqlarının qorunması haqqında Beynəlxalq Konvensiya, Roma, 9 sentyabr 1961-ci il. http://copat.gov.az/docs/Qanunvericilik/Beyn%20muqavileler/AZE/Roma-AZE.pdf?_t=1539353559

152. Məhərrəmov T. İnformasiya cəmiyyəti daha intellektual cəmiyyətdir. // Kaspi, 2010, 23 fevral, s. 8.
http://anl.az/down/meqale/kaspi_az/2010/fevral/108222.htm
153. Qəbuledilənlik Meyarları Üzrə Praktiki Təlimat. Avropa Şurası/Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 2014, s. 84.
https://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_AZE.pdf
154. TRİPS Sazişi, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı, 1994-cü il.
<http://www.audiovisual.az/files/file/konvaz3.pdf>
155. Acun R. İnternet ve Telif Hakları // Bilgi Dünyası, 2000, S. 1.
<http://yunus.hacettepe.edu.tr/~acun/InternetTelif.pdf>
156. Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights.
https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/27-trips.pdf
157. Alkema E.A. Nederlandse Juristprudentie 738.
<https://www.recht.nl/vakliteratuur/ondernemingsrecht/auteur/475/ea-alkema/>
158. Balganes S., Copyright and free expression: Analyzing the convergence of conflicting normative frameworks. Chicago- Kent Journal of Intellectual Property, 2004.
<https://scholarship.kentlaw.iit.edu/ckjip/vol4/iss1/2>
159. Basic Law for the Federal Republic of Germany. <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf>
160. Berne Convention, 1886. WIPO <http://www.wipo.int/treaties/en/ip/berne/>
161. Bundesgerichtshof, Lili Marleen, 7 March 1985, [1987] GRUR 34.
<https://dejure.org/dienste/vernetzung/rechtsprechung?Gericht=BGH&Datum=04.02.1958&Aktenzeichen=I%20ZR%2048/57>
162. Bundesgerichtshof. CB-Infobank I, 16 January 1997, [1997] GRUR 459.
https://www.jurion.de/urteile/bgh/1997-01-16/i-zr-9_95/
163. Cf. Manifest. Högsta Domstolen 23 December 1985, GRUR Int. 1986, p. 739. <https://lagen.nu/dom/nja/1985s893>
164. Chapman A. A Human Right Perspective on Intellectual Property, Scientific Progress, and Access to The Benefits of Science, (29/06/2009), p. 7.
<http://www.wipo.int/tk/en/hr/paneldiscussion/papers/pdf/chapman.pdf>
165. Charter of Fundamental Rights of The European Union. 2012/C 326/02.
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012P/TXT&from=EN>

166. Commissie Auteursrecht. Advies over auteursrecht, naburige rechten en de nieuwe media, The Hague, 18 August 1998
<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-26538-1.html>
167. Commission of the European Communities. Amended Proposal for a European Parliament and Council Directive on the harmonization of certain aspects of copyright and related rights in the Information Society/* COM/99/0250 final - COD 97/0359 */ Brussels, 21 May 1999. p. 250 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A51999PC0250>
168. Committee on Economic, Social and Cultural Rights. General comment No. 21, 2009.
<http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=4slQ6QSmlBEDzFEovLCuW1a0Szab0oXTdImnsJZZVQc5ReG9hKvddWC2ML5U76E63nT%2BeY%2BtmSVIRS0ynN0q4EDmpjJye7rC1DxEtC%2FGxx7WLBcmnxGwpWSXy0fmmHDS>
169. Council of Europe Steering Committee on the Mass Media. Discussion Paper on the question of exemptions and limitations on copyright and neighbouring rights in the digital era (prepared by L. Guibault), Strasbourg, 1 September 1998, MM-S-PR (98) 7 rev, p. 22-27.
<https://www.ivir.nl/publicaties/download/final-report.pdf>
170. Declaration on the TRIPS agreement and public health. 14 November 2001, WT/MIN(01)/DEC/2.
http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min01_e/mindecl_trips_e.htm
171. Declaration on the Use of Scientific and Technological Progress in the Interests of Peace and for the Benefit of Mankind. United Nations.
<http://www.un.org/en/index.html>
172. Digital Single Market Policy. EU copyright legislation.
<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/eu-copyright-legislation>
173. Du côté de chez Fred, Court of First Instance Paris 15 May 1991, 150 RIDA 164, reversed Court of Appeal Paris 7 July 1992, 154 RIDA 161, affirmed Cour de Cassation 4 July 1995, 167 RIDA 263.
<http://copyrightblog.kluweriplaw.com/2015/12/08/the-french-supreme-court-on-freedom-of-expression-versus-copyright/>
174. EU Copyright Directive 2001/29, Official Journal L 167, 22/06/2001 P. 0010– 0019.

- <https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32001L0029:EN:HTML>
175. European Parliamentary Research Service, Copyright Law in the EU: Salient features of copyright law across the EU Member States. Comparative Law Library Unit, 2018, p.3.
[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/625126/EP_RS_STU\(2018\)625126_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/625126/EP_RS_STU(2018)625126_EN.pdf)
176. France - Main IP Laws: enacted by the Legislature.
<https://wipolex.wipo.int/en/legislation/profile/FR>
177. French Code of Intellectual Property (Code de la propriété intellectuelle (version consolidée au 1 août 2019)).
<https://wipolex.wipo.int/en/text/526911>
178. Germany – Main IP Laws: enacted by the Legislature.
<https://wipolex.wipo.int/en/legislation/profile/DE>
179. Gesetz über Urheberrecht und verwandte Schutzrechte (Urheberrechtsgesetz, geändert durch das Gesetz vom 01. September 2017). <https://wipolex.wipo.int/en/legislation/details/17676>
180. Gurry F. Media Articles and Interviews. <http://www.wipo.int/about-wipo/en/dgo/interviews/>
181. <https://www.openarchives.org/>
182. Hugenholtz B.P. and Dirk J.G. Visser. Copyright problems of electronic document delivery, Report to the Commission of the European Communities, Luxembourg, 1995.
<https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/78e98646-6153-4225-8527-8c61366ec668>
183. Jurgen Habermas. Between Facts and Norms. Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy. Translated by William Rehg. Cambridge: Massachusetts, 1996.
<http://blogs.unpad.ac.id/teddykw/files/2012/07/J%25C3%25BCrgen-Habermas-Between-Facts-and-Norms.pdf>
184. Justin Hughes. The Philosophy of Intellectual Property. 77 Georgetown L.J. 287, 1988, pp. 330-350.
<https://cyber.harvard.edu/IPCoop/88hugh2.html>
185. Kabel J.J.C. Uitingsvrijheid en absolute beperkingen op handelsreclame. Deventer: Kluwer 1981, p. 39.

- <https://dare.uva.nl/search?identifier=4f25f3d4-15d6-4144-9c74-cdea4842caeb>
186. Kawohl F. Commentary on Josef Kohler's The Author's Right (1880). www.copyrighthistory.org
187. Kirchenmusik, German Federal Constitutional Court 25 October 1978, GRUR 44.
<https://dejure.org/dienste/vernetzung/rechtsprechung?Gericht=BVerfG&Datum=25.10.1978&Aktenzeichen=1%20BvR%20352/71>
188. Laing R., Waning B. 25 Years of the WHO Essential Medicines Lists: Progress and Challenges // The Lancet, 2003, Vol. 361.
<http://apps.who.int/medicinedocs/documents/s17543en/s17543en.pdf>
189. Legal Advisory Board. Reply to the Green Paper on Copyright and Related Rights in the Information Society, Brussels, September 1995.
<http://www2.echo.lu/legal/en/ipr/reply/reply.html>
190. Mansell Robin and Steinmueller W. Edward. Intellectual property rights: the development of information infrastructures for the information society. Report, Science and Technology Options Assessment, European Parliament, Maastricht, The Netherlands, 1995.
<http://eprints.lse.ac.uk/24969>
191. Minister of Justice, Letter to the Second Chamber of Parliament, 10 May 1999. <http://www.ivir.nl/Publicaties/engvert1.doc>.
192. Patentability Requirements. <https://www.justia.com/intellectual-property/patents/patentability-requirements/>
193. Patents and human rights: where is the paradox?
www.elgaronline.com/view/9781848444478.00010.xml
194. Patents. <http://www.wipo.int/patents/en/>
195. Recommendation concerning the Promotion and Use of Multilingualism and Universal Access to Cyberspace. http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=17717&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
196. Recommendation No. R (97) 20 of the Committee of Ministers to member states on “hate speech” / Adopted on 30 October 1997 by Committee of Ministers of Council of Europe.
https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/committee-of-ministers-adopted-texts/-/asset_publisher/aDXmrol0vvsU/content/recommendation-no-r-97-20-of-the-committee-of-ministers-to-member-states-on-hate-speech-?_101_INSTANCE_aDXmrol0vvsU_viewMode=view/

197. Regeringsform.
<http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/se/se137en.pdf>
198. Report of the Special Rapporteur, Promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression, UN Doc. E/CN.4/1998/40, 28 January 1998. http://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?m=85
199. Rosati E. Copyright in the EU: In Search of (In)Flexibilities // Journal of Intellectual Property Law & Practice, 2014, vol. 9, p. 585.
https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2388307
200. Spooner Lysander. The Law of Intellectual Property; or An Essay on the Right of Authors and Inventors to a Perpetual Property in their Ideas. 1855, Volume 1, Boston, Bela Marsh, Chapter II, Section I.
https://oll.libertyfund.org/title/spooner-the-law-of-intellectual-property-1855#lf1518_label_062
201. Spooner Lysander. The Law of Intellectual Property; or An Essay on the Right of Authors and Inventors to a Perpetual Property in their Ideas. 1855, Volume 1, Boston, Bela Marsh, Chapter I, Section III.
https://oll.libertyfund.org/title/spooner-the-law-of-intellectual-property-1855#lf1518_label_048
202. Swan C. When Does Freedom of Speech Trump Copyright? (February 2013). <https://www.theguardian.com/media-network/media-network-blog/2013/feb/13/freedom-speech-trump-copyright>
203. U.K. Copyright, Designs and Patents Act, 16(2).
<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1988/48/contents>
204. U.K. Human Rights Act, 1998 (c. 42).
<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/42/contents>
205. UNGA Resolution 59(1), 14 December 1946. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/033/10/IMG/NR003310.pdf?OpenElement>
206. United Nations. <http://www.un.org/en/index.html>
207. WIPO. <https://www.wipo.int/portal/en/index.html>
208. Доступ к лекарствам в контексте прав человека на здоровье.
http://www.ohchr.org/Documents/Issues/SForum/SForum2015/OHCHR_2015-Access_medicines_RU_
209. Доступ к основным лекарственным средствам права на здоровье.
<http://www.ohchr.org/RU/NewsEvents/Stories/Pages/Accessmedicines.aspx>

210. Имплементация гибких положений ТРИПС с целью расширения.
www.belaid.net/uploads/docs/2013/2013_10_30_trips.pdf
211. Права патентообладателей в контексте прав человека.
<http://rbis.su/article.php?article=279>
212. Старженецкий В.В. Интеллектуальная собственность и право на охрану здоровья // Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации. №10 от 28 октября 2009 года.
<http://www.szrf.ru/doc.phtml?nb=edition07&issid=2009010000&docid=18>
213. Шугуров М.В. ВТО: права интеллектуальной собственности и право человека на доступ к лекарственным средствам // Право ВТО, 2014, № 2, с. 2. <http://elibrary.ru/item.asp?id=22628391>

Məhkəmə təcrübəsi:

214. Amsterdam Court of Appeal, Anne Frank Fonds v. Het Parool, 8 July 1999, Informatierecht/AMI 116. <https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/5104>
215. Ashby Donald and Others v. France. 36769/08, Council of Europe: European Court of Human Rights, 2013. <https://swarb.co.uk/ashby-donald-and-others-v-france-echr-10-jan-2013/>
216. Balan v. Moldova. 19247/03, Council of Europe: European Court of Human Rights, 2008, § 32. <https://www.5rb.com/case/balan-v-moldova/>
217. Court of Appeal (Gerechtshof) of the Hague, 4 September 2003, Computerrecht, 2003/6, p. 357
<https://kspaink.home.xs4all.nl/cos/verd2eng.html>
218. Dior v. Evora, Hoge Raad 20 October 1995, Nederlandse Jurisprudentie, p. 682. Informatierecht/AMI 51. [https://www.ie-forum.nl/backoffice/uploads/file/IE-Forum_nl%20HR%2020%20oktober%201995,%20\(DiorEvora\).pdf](https://www.ie-forum.nl/backoffice/uploads/file/IE-Forum_nl%20HR%2020%20oktober%201995,%20(DiorEvora).pdf)
219. ECtHR, Chappell case, 24 February 1989, Publications of the ECHR, Series A 152A. http://www.hrcr.org/safrica/privacy/chappel_uk.html
220. ECtHR, Handyside case, 7 December 1976, Publications of the ECHR, Series A 24.
<https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/handyside-v-uk/>
221. ECtHR. Groppera case, 28 March 1990. <http://www.legal-tools.org/en/doc/5e4913/>

222. France 2 v. France. 30262/96, Council of Europe: European Court of Human Rights, 1997.
[https://www.echr.coe.int/librarydocs/dg2/hrfiles/dg2-en-hrfiles-18\(2007\).pdf](https://www.echr.coe.int/librarydocs/dg2/hrfiles/dg2-en-hrfiles-18(2007).pdf)
223. Fredrik NEIJ and Peter SUNDE KOLMISOPPI v. Sweden. 40397/12), Council of Europe: European Court of Human Rights, 19 February 2013.
<http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-117513>
224. Fressoz and Roire v. France. 29183/95, Council of Europe: European Court of Human Rights, 1999. <https://swarb.co.uk/fressoz-and-roire-v-france-echr-21-jan-1999/>
225. Groppera Radio AG and Others v. Switzerland. 10890/84, Council of Europe: European Court of Human Rights, 1990.
[https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:\[%22001-57623%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:[%22001-57623%22]})
226. NOS v. The Netherlands. 13920/88, Council of Europe: European Court of Human Rights, 1991.
<http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-1685&filename=NEDERLANDSE%20MROEPPROGRAMMA%20TICHTING%20v.%20THE%20NETHERLANDS.docx&logEvent=False>
227. U.K. Ashdown v. Telegraph Group Ltd [2001] EWCA Civ 1142 (18 July, 2001), par. 30.
<http://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Civ/2001/1142.html>
228. U.K. Fraser v. Evans, 1969, 1 QB 349. <http://swarb.co.uk/fraser-v-evans-ca-1969/>
229. U.K. Hubbard and another v. Vosper and another, 1972, 2 QB 84.
<http://uniset.ca/other/cs3/vosper.html>
230. U.K. Hyde Park Residence Ltd v. Yelland, 2001.
<http://swarb.co.uk/hyde-park-residence-ltd-v-yelland-news-group-newspapers-ltd-news-international-ltd-murrell-ca-10-feb-2000/>
231. U.K. Imutran Ltd v. Uncaged Campaigns Ltd & Anor [2001], EWHC Ch 31 (11th January, 2001) 2 All ER 385.
<http://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Ch/2001/31.html>
232. U.K. Lions Laboratories v. Evans, 1985, QB 526, CA.
<http://swarb.co.uk/lion-laboratories-ltd-v-evans-ca-1985/>
233. Utrillo case, Cour de Cassation, 13 November 2003, JCP, 19 May 2004, no 21-22, 955.
<https://www.legifrance.gouv.fr/affichJuriJudi.do?idTexte=JURITEXT00007048573>

Texniki redaktor:
Hüseyn Kərimov

Tərtibatçı dizayner:
Sədaqət Kərimova

Çapa imzalanmışdır: 04.06.2021.

Ölçü: 70x100 1/16. Çap vərəqi: 10,5. Sifariş: 049/21. Say: 300 ədəd.

Bakı, Az1122, H.Zərdabi 78
Tel: 4977021 / Faks: 4971295
E-poçtu: office@nurlar.az